جتڪي ٻولي

تحقيق ۽ تصنيف

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

سنڌي
لئنگئيج
اٿارٽي

جتڪي ٻولي

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

مددگار

منير احمد ميرجت

سنڌي لئنگئيج اٿارٽي

حيدرآباد، سنڌ

1424 هه/ 2003ع

سنڌي لئنگئيج اٿارٽيءَ جو ڪتاب نمبر (76)

مصنف جا حق ۽ واسطا قائم

هي پهريون ڇاپو مصنف طرفان ٻوليءَ جي خدمت خاطر بنا معاوضي
سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري کي اشاعت لاءِ ڏنو ويو.

جتڪي ٻولي

مصنف:	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
مددگار:	منير احمد ميرجت
ڇاپو:	پهريون
سال:	1424 هجري/ 2003ع
تعداد:	500
ڇپائيندڙ:	سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، سنڌ
ڇپيندڙ:	ميسرس سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي
قيمت:	50 روپيا، 5 ڊالر، 3 پائونڊ

Catalogue Reference
Baloch N.A
Sindhi Language
Jataki Language
Sindhi Language Authority
ISBN: 969-8194-52-5

Jataki Boli

By:	N.A.Baloch
Assisted by:	Muneer Ahmed Mirjat
Edition:	First, 2003
Quantity:	500
Printed by:	Sindhica Academy, Karachi
Published by:	Sindhi Language Authority, National Highway, Hyderabad 71000 Sindh, Pakistan

Tel 0221-9240050-53
Fax 0221-9240051
E-mail. sindhila@yahoo.com, sindhila1@hotmail.com
Price: Rs. 50/=, $ 5, 3

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

عنوانن جي فهرست

ناشر طرفان .... هه - و

مهاڳ .... ز - ي

ڀاڱو پهريون

تاريخي پس منظر

باب پهريون.......... جت بلوچ، تاريخ جي روشنيءَ ۾ 9-24

باب ٻيو.......جت بلوچ- شاهه عبداللطيف جي نظر ۾ 25-33

باب ٽيون .... جتڪي ۽ قديم سنڌي 34-38

ڀاڱو ٻيو

جتڪي ٻولي جو گرامر

باب چوٿون .... اسم 41-44

باب پنجون .... صفت 45-47

باب ڇهون .... اضافت 48-50

باب ستون .... ضمير 51-59

باب اٺون .... عدد: واحد ۽ جمع 60-67

باب نائون .... حرف جر 68-73

باب ڏهون .... استفهام 74-78

باب يارهون .... فعل 79-90

باب ٻارهون .... زمان 91-99

ڀاڱو ٽيون

جتڪيءَ جا مقامي محاورا، لهجا ۽ ڳالهه ٻولهه

باب تيرهون......... جتڪيءَ جا مقامي محاورا ۽ لهجا 103-106

باب چوڏهون .... ڳالهه ٻولهه 107-116

ڀاڱو چوٿون

جتڪي- سنڌي لغات 119-144

ناشر طرفان

ٻوليون، هڪ ٻئي جي اثر ۾ سهاري هيٺ وڏي ويجهي ۾ ترقي ڪنديون رهنديون آهن. سماج ۾ تبديلي، ترقي ۾ اوسر جو اثر ٻولين جي تبديلي، ترقي ۾ اوسر تي ٿيندو رهيو آهي. اڄ دنيا جي اڪثر سماجن ۾ ٻه يا ٻن کان وڌيڪ ٻوليون مختلف حيثيتن ۾ استعمال ٿي رهيون آهن. ٻه يا ٻن کان وڌيڪ ٻوليون جڏهن ڪنهن سماج ۾ واپرائجن ٿيون، تڏهن هڪ ٻوليءَ جا لفظ، اصطلاح ۽ محاورا ٻي ٻوليءَ ۾ استعمال ٿيڻ لڳندا آهن ۽ ڪجهه حالتن ۾ هڪ يا ٻي ٻوليءَ ۾ ضم ٿي، انهيءَ ٻوليءَ جا ٿي ويندا آهن. اهڙي طرح ٻولين جي لفظي خزاني ۾ واڌ ويجهه اچڻ سميت ڪيترين ٻولين جي هيئت، املا ۽ صورت ۾ پڻ فرق ايندو آهي ۽ ٻوليون تبديليءَ سان گڏ اوسر ۾ ترقي به ڪنديون رهنديون آهن.

سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، پنهنجي مقصدن کي آڏو رکندي، سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌي ٻوليءَ جي لهجن، محاورن ۽ ٻين مقامي ٻولين جي تقابلي جائزن تي ڪتاب تيار ڪرائڻ وارو ڪم به پنهنجي ذمي کنيو آهي. ان سلسلي ۾ سنڌي لئنگئيج اٿارٽيءَ پاران پنج ڪتاب 'سبيءَ جي ٻولي'، 'ماڇيلي- اوٻاوڙي جي ٻولي'، 'شڪارپور جي ٻولي'، 'ماچر- ڪڪرالي- ڪاري جي ٻولي' ۽ 'ٿر جي ٻولي' شايع ڪرايا ويا آهن، جڏهن ته 'براهوي- سنڌي ٻوليءَ جو تقابلي جائزو' جي عنوان سان، سنڌي ۽ براهوي ٻوليءَ جي سماجي لسانياتي جائزي تي مشتمل ڪتاب پڻ ڇپائي پڌرو ڪيو ويو آهي.

ان ئي سلسلي جو هي اهم ڪتاب 'جتڪي ٻولي' اوهان جي هٿن تائين پهچائيندي انتهائي خوشي محسوس ڪري رهيا آهيون جو سنڌي ٻوليءَ جي وڏي عالم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، هي ڪتاب پنهنجي علمي تجربي ۾

تحقيق جي روشنيءَ ۾ تيار ڪري، سنڌي لئنگئيج اٿارٽيءَ جي حوالي ڪيو آهي. ان ڪان اڳ اهڙي مهرباني ۽ سنڌي ٻوليءَ سان چاهه جو اظهار ڪندي ڊاڪٽر صاحب، شاهه سائينءَ جي ڪلام جي لغت 'روشني' پڻ اٿارٽيءَ جي حوالي ڪئي هئي، جيڪا ڇپجي پڌري ٿي چڪي آهي. اسان سنڌي ٻوليءَ جي ترقي ۽ ترويج لاءِ قائم ڪيل هن اداري تي اعتماد لاءِ سندن ٿورا مڃيندي هي ڪتاب اوهان جي هٿن تائين پهچائي رهيا آهيون. اميد ته سنڌي ٻوليءَ جي اوسر، ارتقا ۽ سماجي لسانيات ۾ دلچسپي رکندڙ هن ڪتاب مان وڌ ۾ وڌ لاڀ پرائي، سنڌي ٻولي ۽ سماج جي ترقيءَ لاءِ پنهنجون صلاحيتون ڪتب آڻيندا.

ڊاڪٽر محمد قاسم ٻگهيو

12 اپريل 2003

مهاڳ

ٻاويهہ سال کن اڳ 1980ع ۾ شايع ڪيل 'سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ' ۾ هيٺين حقيقت ڏانهن ڌيان ڇڪايو ويو هو تہ:

> جتن ۽ نَڪُرن (سوڍن) جي ٻولين ۾ پنهنجي پنهنجي خاص خصوصيت آهي جيڪا شايد اڳئين تاريخي دور جي يادگار آهي ۽ جنهن مان سنڌي ٻوليءَ جي آڳاٽي خاڪي بابت ڪي نتيجا ڪڍي سگهجن ٿا.

اهڙن صحيح نتيجن تي پهچڻ لاءِ وڏيڪ تفصيلي تحقيق جي ضرورت هئي، خاص طرح جَتڪيءَ بابت جنهن ۾ قديم سنڌيءَ جا ڪي اهڃاڻ موجود آهن. هي مطالعو اهڙي تحقيق طرف پهريون قدم آهي.

'سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ' ۾ واضع ڪيو ويو هو تہ جتڪي ٻولي 'جتن بلوچن' جي قبائلي ٻولي آهي. سنڌ ۾ خاص طرح ميرجت قبيلا هي ٻولي ڳالهائين ٿا ۽ ان کي 'مير جتڪي' بہ سڏي سگهجي ٿو. مگر ڪڇ ۾ 'نتيار جت' بہ ساڳي ٻولي ڳالهائين ٿا ، انهيءَ ڪري هن ٻوليءَ کي جملي جت قبيلن جي نالي سان 'جتڪي' چوڻ مناسب ٿيندو. 'مير جتن' ۽ 'نتيارن' کان سواءِ جتن جي ٻين نُکن پاڙن جي هن وقت عام ٻولي سنڌي آهي پر ان ۾ بہ سندن اصلي ٻولي 'جتڪي' جا ڪي الفاظ موجود آهن.

جتڪيءَ جا ڳالهائيندڙ سڀ جت بلوچ آهن جيڪي ٻين بلوچ قبيلن کان گهڻو اڳ ايران مان هجرت ڪري سنڌ ۾ آيا ۽ اتان اڳتي ڪڇ تائين ويا. قبل از اسلام واري دور ۾ ڪي وري ايران ويا پر جيڪي گهڻي وقت تائين سنڌ ۾ رهيا تن ان وقت جي سنڌي ٻولي اختيار ڪئي. اسلامي دور ۾ ايران - عراق ۽ سنڌ جي وچ ۾ قافلن جي سرواڻن طور آيا ويا. انهيءَ ڪري ٻين بلوچ قبيلن جي بلوچي ٻولي (۽ ان جي مختلف محاورن) وانگر 'جتڪي' تي بہ عربي ۽ فارسي

جو اثر پيو جنهن جا ڪي ميساريل آثار جتڪيءَ ۾ ملن ٿا. پر 'جتڪي' ۾ قديم سنڌيءَ جا آثار وڌيڪ نمايان آهن.

اهو ڄاڻڻ ضروري آهي ته 'جتڪي' مان مراد اُٺن ڌاريندڙ عام پيشي وارن جتن جي ٻولي ناهي: ڏنڌي- پيشي وارو اٺ ڌاريندڙ ۽ پاليندڙ هر ڪو جت پنهنجي قوم قبيلي واري ٻولي (سنڌي، سرائڪي، ڍاتڪي وغيره) ڳالهائيندو. جتڪي، پيشي جي لحاظ سان نه پر نسل جي نسبت سان جتن بلوچن جي ٻولي آهي.

يوروپي لکندڙن، نالي ڀُل سببان، هندوستان جي ڄاٽن ۽ (پاڪستان -پنجاب) جي جٽن/ ڄٽن کي سنڌ- بلوچستان جي جتن سان ملايو آهي. انهيءَ مونجهاري کي صاف ڪرڻ لاءِ، هن ڪتاب جي پهرئين باب ۾ جت بلوچ قبيلن جي تاريخي پس منظر کي وڌيڪ تفصيل سان بيان ڪيُو ويو آهي. هن پوئين ويجهي دور ۾، 'جتن بلوچن' جو گهڻي ۾ گهڻو ذڪر شاهه عبداللطيف 'سسئي- پنهون' جي داستان جي حوالي سان رسالي جي پنجن سرن ۾ ڪيو آهي، ۽ پڻ ڪن بيتن ۾ جتڪي جا ڪي الفاظ آندا آهن. تصديق لاءِ انهن بيتن کي باب ٻئي هيٺ مرتب ڪيو ويو آهي ته جيئن جتن- بلوچن جو سلسلو سولائي سان سمجهه ۾ اچي. ٽئين باب ۾ جتڪي سنڌي جي ڪن لفظن، صوتين ۽ سِٽائن جي ڀيٽ سان ڪي نتيجا ڪڍيا ويا آهن جيڪي جتڪي توڙي سنڌيءَ جي قدامت تي شاهد آهن.

ڪتاب جو پهريون ڀاڱو مٿين ٽن بابن تي مشتمل آهي. ٻئي ڀاڱي ۾ جتڪي جيَ گرامرَ جو مختصر مگر بنيادي خاڪو ڏنو ويو آهي جنهن کي دليلن ۽ مثالن سان وڌيڪ تفصيل سان سمجهائي سگهجي ٿو. ٽئين ڀاڱي ۾، جتڪيءَ ۾ روزمره جي گفتگو جا مثال مختلف ڀاڱن جي ڳالهائيندڙن جي پنهنجي زباني ڏنا ويا آهن. ته جيئن موجوده دور ۾ جتڪيءَ جي مقامي محاورن جي ڄاڻ حاصل ٿئي. آخري چوٿين ڀاڱي ۾ 'جتڪي- سنڌي لغات' جي پٽي مرتب ڪئي وئي آهي، جنهن کي اڳتي هلي وڌائي سگهجي ٿو.

جتڪي جي هن ابتدائي تحقيق ۾، نوجوان منير احمد خان ميرجت شروع کان آخر تائين مون سان مددگار رهيو. جئن ته مير-جتڪي سندس مادري ٻولي آهي انهي ڪري سندس معاونت سان هن ڪشالي کي ڪاتڻ ۾ سولائي ٿي. مظهر حسين ۽ ٻيا ميرجت ساٿي سائس ٻانهن ٻيلي ٿيا جن گهريل مواد جمع ڪرڻ ۾ مدد ڪئي. آءٌ انهن سڀني سڄڻن جو ٿورائتو آهيان. خاص شڪريو پنهنجي مهربان دوست محترم بهاول خان ميرجت (ڊائريڪٽر نيشنل سيونگس، حيدرآباد) جو جنهن هر مرحلي تي هن ڪم ۾ مفيد مشورا ڏنا ۽ پڻ وڏيڪ تحقيق خاطر ڳوٺ بهار خان ميرجت ۾ ڪچهري جو انتظام ڪيو. نوجوان احسان علي لغاري هن ڪتاب جو مواد سلسلي وار ڪامپيوٽر تي سهڻي ترتيب سان ڪمپوز ڪيو.

محترم ڊاڪٽر قاسم ٻگهيو، چيئرمين سنڌي لينگئيج اٿارٽي، سان جڏهن هن ڪتاب جي تڪميل جي ڳالهه ٿي ته ائين بهتر ڄاتائين ته اٿارٽي طرفان ڇپايو وڃي. علمي خدمت خاطر، هن پهرئين ايڊيشن جي اشاعت بنا معاوضي اٿارٽي جي حوالي ڪئي وئي.

خادم العلم

نبي بخش

علامه آءِ. آءِ. قاضي چيئر
سنڌ يونيورسٽي، حيدرآباد، سنڌ
22- نومبر 2002ع

پاڳو پھريون

تاريخي پس منظر

باب پهريون

جت بلوچ، تاريخ جي روشنيءَ ۾

هي تحقيقي مطالعو انهيءَ 'جتڪي ٻولي' ۽ انهن جتن قبيلن جو آهي جن کي شاهه عبداللطيف پنهنجي رسالي ۾ سسئي جي پنجن سرن ۾ 'جت- بلوچ' سڏيو آهي. مثلاً هيٺئين بيت ۾ پنهون جت به آهي ۽ بروچ به آهي:

ووڙيم سڀ وتــــاڻ، جـــار ڪارڻ جت جي
والله بڪل شيءِ مـــحــيط، اتي اِي اهـجـــاڻ
سڀ ۾ پنهــــون پاڻ، ٻئــو ناهه بروچ ري.
(آبري: داستان 3)

هيٺئين وائي ۾ جت ۽ ٻاروچا ساڳي ڳالهه آهن:

جت پـانهنـجيءَ جـوءِ ۾ جـــانب مـــان جِـيـــئن
ٻانـهي ٻاروچـــا پـانهنجي سڳر مـــان ســــڏن.
(ڪوهياري 5: وائي)

شاهه صاحب گهڻي ڀاڱي لاڙ ۽ ڪڇ جي جتن قبيلن واري بلوچڪي معاشري کان باخبر هو، پر سنڌ جي سِري ۽ ان سان لاڳو بلوچستان جي جتن قبيلن جو به ساڳيو ئي معاشرو آهي: نه فقط ايترو پر سنڌ- بلوچستان توڙي ڪڇ جي جتن قبيلن جي ٻولي 'جتڪي' به ساڳي آهي. ٻين بلوچ قبيلن وانگر، جت قبيلا به ايران کان آيا، پر اهي ٻين سيني کان صديون اڳ ۾ سنڌ ۾ آيا ۽ سنڌ جا ٿي ويا. سنڌن سماجي نظام به بلوچن وارو سرداري قبائلي نظام آهي، ۽ انهيءَ نظام ۾ به هو ٻين بلوچ قبيلن سان ڀائيچاري ۾ آهن. جتن قبيلن ۾ ٻين بلوچن واري

ساڳي روايت عام آهي ته هو امير حمزه جو اولاد آهن.* هو گهگهي وارا آهن ۽ جيستائين وقت گذرڻ سان ڪن جو لباس مٽجي چڪو آهي ته به سيني وٽ گهگهي جو مان ۽ گهگهي جو ننگ شرم آهي. 'پڪي راڄ' وارن جتن جي حوالي سان چيل آهي ته:

پڪي ڏريءَ جو پردو، گهگهيليءَ پرم
رکج شاهه شرم، لائق لاڳي جا ڏٿي!

بلوچن جي معاشري ۾ به غلط فهمي باقي آهي ۽ ڪن تورن کي اها ڄاڻ آهي ته 'جت' تاريخي طور بلوچ آهن. جٺن ٻين قبيلن ۾ آهي، تئن بلوچن ۾ به وڏيڪ طاقت ۽ اثر وارن قبيلن ٻين قبيلن کي پاڻ کان گهٽ ڪري سمجهيو. خاص طرح 'رند' ۽ 'لاشار' قبيلن 15- صدي ۾ پنهنجي اوج ۽ عظمت واري وقت ۾ 'جتن' کي گهٽ ڪيو، پر جڏهن جتن پنهنجي وڏي جمعيت سان لاشارين خلاف رندن جو طرف ورتو، تڏهن سندن اهميت محسوس ٿي ۽ رندن جي سردار چاڪر اعظم جتن جي سردار قبيلي کي ساڳيو بلوچن وارو 'ميريءَ' جو خطاب ڏنو، جيڪو اڄان تائين 'ميرجت' قبيلي جي نالي ۾ موجود آهي.

'جت جدا، ڄيا جاٽ، جت ۽ ڄت جدا

جتن بلوچن جي جت نالي کي سمجهڻ ۾ ٻاهرين لکندڙن کان غلطيون ٿيون آهن ڇاڪاڻ جو ڪي ٻيا قبيلائي نالا جهڙو جاٽ ۽ ڄت، جت نالي سان ملن ٿا. پر انهن ۾ فرق ڪرڻ ضروري آهي.

---

* مثلاً ڪڇ جي جتن مان مناٿي قبيلي جي سريال ۽ سگهڙ شاعر چڳي جت، جتن ۽ چانگن واري لڙائي ۾، جتڻ مائي ڪؤنر ٻائي جنهن مخالف ڌر جي چانگ کي ڏک هنيو، تهن کي ساراهيندي 'ملڪ زادي' (جاتي جي ملڪن مان) ۽ 'حمزه پوٽي' (امير حمزه جي اولاد مان) سڏيو:

مهندان ملڪ زادي، حمزه پوٽي، پس تنهن جا پار
ڪَونر ٻائي ڪُراجاريو، پين ملهيا پار

تاريخي حقيقت طور 'جت' به ٻين وڏن بلوچ ڪڙمن وانگر هڪ وڏو ڪڙم آهي. جيڪي ان تاريخي پس منظر کان واقف آهن تن کي بخوبي معلوم آهي، پر جيڪي واقف ناهن سي حيران آهن ته ڀلائي صاحب بلوچن کي جت ۽ جتن کي بلوچ ڪيئن ڪيو.

● جاٽ هڪ جدا قبيلو آهي ۽ انهن جي گهڻائي هندستان ۾ مشرقي پنجاب ۽ دهلي طرف آهي. ٿي سگهي ٿو ته اهي آڳاٽي وچ- ايشيائي ترڪي نسل مان هجن. جاٽ قبيلن مان گهڻا اسلام ۾ آيا ۽ 19- صدي ۾ جاٽ مسلمان قبيلا اڀرندين پنجاب مان لڏي اچي پاڪ مغربي پنجاب جي فيصل آباد واري علائقي ۾ نئين نهري پاڻي تي آباد ٿيا؛ خاص طرح سمندري، گدر پنڊي، مريد والا ۽ سلوني جهل وارن ڀاڱن ۾ انهن جي گهڻائي آهي.

● جَٽ: اهو 'جاٽ' کان جدا، پنجاب (پاڪستان) جو هڪ ٻيو قبيلو آهي.

● ڄٽ: پنجابي- سرائڪي ۾ استعمال ٿيندڙ گهٽتائي وارو لفظ آهي. پاڪستاني پنجاب جي وچ ۾ ڏکڻ جي غيرآباد ٻهراڙين ۾، آڳاٽي وقت کان وٺي جيڪي پوئتي پيل جدا جدا ذاتين وارا غير معروف مقامي ماڻهو هئا تن کي نئين نهري نظام تي ٻاهران اچي آباد ٿيل ماڻهن 'جانگلي' (جهنگلي) يا 'ڄٽ' (اڻ سڌريل) سڏيو. سنڌ ۾ به اهو لفظ ان ساڳي معنيٰ ۾ رائج ٿيو، خاص طور جڏهن کان پنجاب کان 'عامل هندو' سنڌ ۾ آيا. انگريزن جي دور ۾ ان جو وڌيڪ استعمال ٿيو ڇاڪاڻ جو پڙهيل هندو ۽ سرڪاري ڪامورا خاص طرح ٻوڙائن مسلمانن کي 'ڄٽ' سڏڻ لڳا.

مٿين ٽنهي نسبتن ۽ نالن کان 'جت' نالو ۽ نسب نامو جدا آهي. سنڌ- بلوچستان ۽ ڪڇ جي جت قبيلن جو، جاگرافيائي توڙي تاريخي لحاظ سان، مٿين نالن سان ڪو واسطو ڪونهي.

سنڌ ۾ 'جت' لفظ جيتوڻيڪ عام فهم آهي پر ان جون ٻه معنائون آهن: هڪ عام ڏنڌي پيشي واري ۽ ٻي نسب نسل واري. پهرين معنيٰ موجب ڪو به شخص جيڪو اٺ ڌاري ۽ پالي يا اٺ جي واڳ سنڀالي ۽ ڪنهن کي هتان ڪٽي هت پهچائي سو جت آهي. اهو عارضي ڏنڌي پيشي وارو لفظ ڪنهن به

قبيلي جي ماڻهو سان لاڳو ٿي سگهي ٿو. ٻي معنيٰ دائمي نسل نسب واري آهي، يعنيٰ نسل نسب جي اعتبار سان 'جت' لفظ ۾ نالو قوم قبيلي سان لاڳو آهي؛ انهيءَ معنيٰ ۾ ئي سنڌ، بلوچستان ۾ ڪجهه جي قبيلن تي اهو قبيلائي نالو آڳاٽي دور کان پيو جڏهن ٻين بلوچ قبيلن وانگر اهي به ايران يعني سيستان، ڪرمان ۾ قديم مڪران ۾ رهاڪو هئا.

جت بلوچ تاريخ ۾:

تاريخي حوالن توڙي لغت جي اعتبار سان، 'جَت' لفظ فارسي آهي. اصل ۾ اهو لفظ 'جُفت، هو- معنيٰ جوڙيوال، جوڙ ۾ ساٿي. ان دور کان وٺي انهن قبيلن جو پيشو اٺ پالڻ ۾ لڏڻ ۾ اٺن جا قافلا ڪاهڻ رهيو. مصنف مقدسي ويندي 5- صدي هجري ۾ بلوچن جو ذڪر ڪري ٿو جن وٽ جماز (اٺ) آهن. اٺ سان گڏ هئڻ ۾ پڻ مسافر سان اٺ تي جوڙ جُفت هجڻ جي ڪري، ايرانين هنن کي 'جُفت' سڏيو. وقت گذرڻ سان، اهو لفظ قبيلي جي پنهنجي ٻوليءَ ۾ (ف کان سواءِ) هلڪي اچار سان ڦِري 'جُت' ٿيو. قبل از اسلام واري دور ۾ جڏهن هو سنڌ ۾ آيا ۾ آباد ٿيا ته سندن نالي وارو لفظ 'جُت' سنڌيءَ ۾ رائج ٿيو ۾ اڄان تائين رائج آهي. سنڌي لغت ۾ 'جُت ٿيڻ' (جوڙ ٿيڻ، ٻت ٿيڻ) ۾ جُتو وجهڻ (گڏيو وجهڻ، لڳو وجهڻ) ان آڳاٽي دور جا لفظ آهن. شاهه صاحب جي رسالي ۾ سر سري- راڳ جي بيت ۾ آهي ته:

جُــتــو وانءُ جــهـــاز، گـــڏئو غـــرابن سين

(اي وڏا جهاز! تون به غرابن سان لڳو وڃ، گڏيو وڃ)

اڄان به گهڻي وقت گذرڻ سان، سنڌ ۾ سنڌي جي اثر هيٺ لفظ 'جُت' ڦري 'جَت' ٿيو جيتوڻيڪ اوائلي اسلامي دور ۾ سنڌ ۾ اڄان اهو نالو .جُت' (ج جي پيش) واري صورت ۾ رائج هو جو عربيءَ ۾ پڻ ان کي 'زُط' (ز جي پيش سان) ڪري

لکيو ويو.

سنڌ ڏانهن بلوچ قبيلن جي پهرين هجرت ٻي صدي عيسوي ڌاري ٿي جڏهن ساڪائن انهن کي سيستان مان بي دخل ڪيو. انهي ڪري، پنجين ڇهين صدي عيسوي ۾ راءِ گهراڻي جي دور ۾ به جت قبيلا سنڌ ۾ موجود هئا. ان دور ۾ ايران جي ساساني شهنشاهه طرفان سنڌ تي حملا ٿيا، ۽ هڪ وڏي حملي ۾ سنڌ جو راءِ سهاراس مارجي ويو ۽ سنڌ (جيڪا ان وقت سنڌ- بلوچستان جي حدن واري هئي) جي لشڪر مان گهڻا ڏَستا قيدي ٿي ايران ويا. انهن ۾ ٻن بلوچ قبيلن 'زُط ۽ سَيابجه' يعني جَتن ۽ سياه پادن جو ذڪر اچي ٿو (جيڪي هن وقت تائين سنڌ ۽ بلوچستان ۾ موجود آهن) اهي قبيلا پوءِ ايران ۾ رهيا ۽ ساسانين جي فوج جا اڳواڻ ٿيا. حضرت عمر رضه جي خلافت ۾ هنن اسلام قبول ڪيو. پهريائين ٻئي هڪ بلوچ قبيلي جو اڳواڻ سياهه سوار، جيڪو ايراني بادشاهه يزد جرد جي هڪ فوج جو جرنيل به هو تنهن يزد جرد جي غلط ڪاري ڪان بيزار ٿي، اسلامي سپه سالار اصحابي ابو موسيٰ الاشعري سان ڳالهايو، جنهن کي حضرت عمر اجازت ڏني، ۽ بلوچ جرنيل معاهدو ڪري بحيثيت قبيلي جي اسلام قبول ڪيو. ان ڪان پوءِ ان ساڳئي معاهدي مطابق، زُط ۽ سَيابِجَه (جتن ۽ سياه- پادن) قبيلن اسلام قبول ڪيو، ۽ اسلامي ڀائيچاري ۽ برابري واري اصول مطابق انهن کي عرب قبيلي بنوتميم سان ملائي ان جي ٻن پاڙن بنو سعد ۽ بنو حنظله جو ڀائر ڪيو ويو. انهن عهدنامن جي ڪري پوءِ ٻيا بلوچ قبيلا اسلامي لشڪر سان شامل ٿيا جنهن ڪري ايران جا ڪرمان، سيستان ۽ مڪران وارا علائقا جلد فتح ٿيا. محمد بن قاسم جي ڏاهر سان جنگ وقت اڃان سنڌ ۾ رهندڙ جت بلوچ قبيلا اسلام ۾ ڪين هئا: انهن مان جنگ ۾ جيڪي قيد ٿي حجاج وٽ پهتا تن بابت معلوم ٿيو ته هو مينهون پاليندڙ آهن انهي ڪري حجاج انهن کي سنڌن اهل

اولاد سميت ڪَسڪر علائقي ۾ آباد ڪيو.

فردوسي جي شاهنامي ۾، ايراني تاريخ جي سلساني دور ۾، خاص طور ٻن بلوچ قلبين 'ڪوچ ۽ بلوچ' جو ذڪر اچي ٿو جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته ان دور ۾، ۽ پڻ پوءِ، بلوچ پيائيچاري ۾، هي قبيلا بلوچ جي نالي سان ۽ پڻ ڪن ٻين نالن سان ٿي سڏيا ويا. "ڪوچ ۽ بلوچ" کي اسلامي تاريخ ۾ عربي اچارن سان .قُفص ۽ بلوص' ڪري لکيو ويو. اسلامي دور جي شروع ۾ پيا بلوچ پهرين صدي هجري جي شروع (7- صدي عيسوي) ۾ فارس ۽ اهواز ۾ رهندڙ بلوچ قبيلن سياه سوارن، جتن ۽ سياه پادن) جو ذڪر آهي. ٻي صدي هجري جي شروع ۾ محمد بن قاسم جي فتح وقت سنڌ ۾ رهندڙ جت قبيلن (جيڪي اسلام ۾ نه آيا هئا) جو ذڪر آهي. چوٿين صدي هجري ۾ ٻين گهٽن بلوچ قبيلن ۽ سندن اڳواڻن جا نالا ملن ٿا. چوٿين صدي (366- 311هه) ۾ جڏهن ايراني گهراڻو بنو بُوَيه طاقتور ٿيو ته سندن حڪمرانن، عضدالدوله ۽ بهاءِ الدوله، ڪرمان ۽ سيستان ۽ مڪران جي بلوچ قبيلن خلاف انتقامي جنگيون شروع ڪيون ڇاڪاڻ جو بلوچ قبيلا ايرانين خلاف اسلامي فوج سان شريڪ ٿيا هئا. ان ڪان پوءِ سلطان محمود غزنوي طرفان سرڪش بلوچ قبيلن خلاف لشڪر ڪشي ٿي انهي ڪري 4- 5 صدي هجري (10- 11 عيسوي) ۾ خاص طرح سيستان، ڪرمان ۽ اتر مڪران مان بلوچ قبيلن جي ڏکڻ مڪران (بلوچستان)، سنڌ ۽ پنجاب طرف ٻي هجرت شروع ٿي. مسعودي (ڪتاب مروج الذهب)، ابن حوقل (ڪتاب صورة الارض)، مقدسي (ڪتاب الاقاليم) وغيره مصنفن تيهن کن بلوچ قبيلن جا نالا ڏنا آهن جيڪي ان وقت فارس، ڪرمان جي بيابانن، قفص- بلوچن وارن جبلن، سيستان سان لاڳو علائقن، مڪران ۽ ان جي سامونڊي ڪنارن لڳ رهندڙ هئا. انهن مان بلوچستان- سنڌ ڏانهن بارائي (بروهي)، مري،

بغدي ۽ هوت آيا. ڀين ڪن جي به سنڌ جي مقامي نالن ۾ سڃاڻپ ٿي سگهي ٿي. جئن ته:

- قفص (= ڪفچ، گنج) جنهن مان سنڌ ۾ نالو گنجاڻي (يعني گنجن جو پاڙو)
- ڪوچ، جنهن مان سنڌ ۾ ڪوش ۽ ڪوچڪي.
- خشڪ، جن جو غربي ڪتابن ۾ نالو خشڪي، 'خواشڪيه'
- جسڪاڻي، جن جو عربي ڪتابن ۾ نالو جواسڪيه.

● **سنڌ- بلوچستان ۾ مير جت قبيلا**

ڇهين ستين صدي هجري (14- 15 عيسوي) ۾، اتر (ڪيچ ۽ پنجگور توڙي ڏکڻ مڪران (ڪلمت ۽ ڪلانچ) ۾ بلوچن جي جمعيت گهٽو وڏي ۽ ڪيچ ۾ حڪومت قائم ٿي. ان دور ۾ هو اتان سنڌ، بلوچستان ۽ پنجاب طرف وارن پهاڙن تائين وڌيا. اها بلوچ قبيلن جي تئين ۽ آخري وڏي هجرت هئي. انهن مان هوت نسل جا قبيلا (ڪلمتي، ڪلاچي ۽ ٻيا) ڏکڻ ڏي سنڌ ۽ ڪڇ طرف آيا، ۽ رند ۽ لاشار قبيلا اتر طرف قلات ۽ سبي ۾ طاقتور ٿيا. جت قبيلا اڳ موجود هئا جن جو ذڪر رند ۽ لاشار جي جنگ بابت چيل شعرن ۾ اچي ٿو. ڪَريل ديوانو ڏهن هزارن جو سردار هو جنهن جو ذڪر بيورگ جي شعر ۾ اچي ٿو. رند ۽ لاشار جي جنگاهه ۾، جت سردار راوَڃ پنهنجن ارڙهن هزارن ماڻهن سان مير چاڪر رند سان ڀيڙو ٿيو، جنهن تي ڪيس ساڳيو بلوچن وارو 'مير' جو خطاب مليو ۽ ڀڙ سورڻ لڳ جاگير ملي. ان وقت کان وٺي سندس سڄي ياٿيچاري وارا 'مير جت' سڏجڻ لڳا. 15- صدي کان وٺي مير جت ڪُڙم هيٺ وچولي سنڌ تائين پکڙيا. جتي ويا اتي هنن پنهنجي سماجي حيثيت برقرار رکي جو هنن پنهنجي 'جتڪي' ٻولي ڪانه ڇڏي جنهن ڪري اها اتر ۽ وچولي سنڌ ۾ 'مير جتڪي' سڏجڻ لڳا.

راقم گذريل چاليهن سالن کان وٺي، بلوچستان، اتر ۽ وچولي سنڌ، لاڙ، ڪاري

۽ ڪڇ ۾ رهندڙ بلوچن جي جدا جدا ڪڙمن ۽ پاڙن، سردارن ۽ سربراهن، ماڳن مقامن، ڌنڌن پيشن، ٻولي ۽ ان جي محاورن بابت پيچائون پئي ڪيون آهن معلوم ٿيو ته 15- صدي کان وٺي ويندي پاڪستان جي قائم ٿيڻ تائين انهن ساڳين ماڳن مقامن تي رهيا آهن. البت پاڪستان ٿيڻ بعد ڪڇ مان گهڻن پنهنجا ماڳ مڪان ڇڏيا هجرت ڪري اچي سنڌ ۾ ڪاري ۽ لاڙ ۾ رهيا.

هيٺ، جاگرافيائي لحاظ سان (الف) اتر سنڌ ۽ ان سان لاڳو بلوچستان ۽ وچولي سنڌ (ب) لاڙ (ج) ڪاري ۽ (د) ڪڇ جي جت- بلوچن جي ڪڙمن ۽ پاڙن بابت مختصر طور تي روشني وڌي ويندي.

● **اترءِ وچولو سنڌ ۽ بلوچستان:** جئن مٿي بيان ٿيو، 15- صدي عيسوي کان وٺي ڪي ڪُڙم ميرجت جي نالي سان مشهور ٿيا ۽ ٻيا 'جت' واري اصل نالي سان سڏيا ويا. مير جت، پوءِ هيٺ وچولي سنڌ تائين پکڙيا ۽ جتي ويا اتي هنن پنهنجي سماجي شناخت برقرار رکي جو هنن پنهنجي اصلوڪي جتڪي ٻولي ڪانه ڇڏي، جنهن ڪري اها ڇڻ 'مير جتڪي' جي نئين نالي سان مشهور ٿي وئي. 'ميرجتن' کان سواءِ ٻيا جت قبيلا، ٻين بلوچ قبيلن وانگر، مقامي ماحول مطابق سرائڪي يا سنڌي ڳالهائڻ لڳا. بهرحال ٻوليءَ سببان هڪڙا قبيلا ميرجت ۽ ٻيا جت سڏجڻ لڳا. اتر سنڌ ۽ ان سان لاڳو بلوچستان جي علائقن (سبي، ناڙي، ڪڇي) توڙي وچولي سنڌ تائين اها صورتحال رهي.

مير جت پاڙا: راوَجي يا راوَجي ۽ سئتالي ٻئي پاڙا ڪَويل ديواني جي اولاد مان، پر راوجي کي تاريخي اهميت آهي جو هو مير چاڪر رند جو طرفدار ٿيو. راوجي جا مکيه ڪڙم تي جن مان ٻيا پاڙا ٿيا:

1. جڙنگلاڻي (پڳ وارو) جن جو وڏو ڏاڏو هيبت (جونگل پٽ فتح محمد پٽ

عاشور پٽ جؤنگل پٽ رستم پٽ هيبت). جونگلاڻي جا ٻيا ٽي پاڙا جيڪي گنداوا ۽ ناڙي ۾ آباد: حمل زئي، جيئندزئي، چلوزئي. خان قلات محمود خان جي وقت ۾ راوچي جي پڳ قلندر جو نگلاڻي تي هئي.

2. دادواڻي، جنهن ۾ گلاباڻي (پڳ وارو)، بشڪواڻي (بشڪو سوچي جو، سوڀو محمود جو) چنداڻي، داداڻي ۽ ڪويل.

3. موچاڻي، جنهن ۾ دلاور زئي (پڳ وارو)، جام زئي ۽ ماڇاڻي، دلاور زئي جو وڏو ڏاڏو دلاور پٽ طوغان پٽ سومر.

ٻيا مير جت پاڙا: سنجراڻي، پند، حاجاڻا، ڪنداڻي، ٻبر، لنجواڻي، لشاري، ٻراڻا، بالادي (جن مان ڪي جتڪي ۽ ڪي سرائڪي ڳالهائين): پنڊ، حاجاڻا ۽ ڪنداڻي اهي سرائڪي ڪن.

- پائيچاري راڄداري جي لحاظ سان، راوچي سڀ رند سردار سان آهن، راوچي جي وڏيري ڪي پڳ بہ رند سردار ٻڌائيندو. سنجراڻي، لشاري، لنجواڻي، پند ۽ ٻراڻا بہ رند سردار سان آهن. ٻيا هينيان پارا راڄداري ۾ ٻين سردارن سان آهن پر ڦوڙي سڀ رند سردار کي ڏيندا.

- ٻبر، واسواڻا ۽ حاجاڻا جمالي سردار جي راڄداري ۾ آهن.

- سٺاڻي، مگسي سردار جي راڄداري ۾

- لنجواڻي، چانڊيي سرداري جي راڄداري ۾

- جيڪب آباد، لاڙڪاڻي ۽ دادو ضلعن جا هڪڙا ميرجت راڄداريءَ ۾ جمالي سردار سان ۽ ٻيا ٻڙدي سردار سان، پر ڦوڙي سڀ رند سردار کي ڏيندا. انهن ۾ شامل پاڙا: جونگلاڻي، ماڇاڻي، دادواڻي، ڪنداڻي، موچاڻي، دلاورزئي ۽ بالادي.

- لاڙڪاڻي ضلعي ۾ رتي ديري ۽ نئين ديري والوٽ، واسواڻا، دائيداڻا، پند،

ديدڙ وغيره. ساهو والن مان پاريجا، جهانگاري ۽ پڻ ڪنداڻي، بحراڻي، حاجاڻا ۽ زرداري جن مان ڪي ٿورا سرائڪي ڳالهائين.

● **وچولي سنڌ ۾ ميرجت:** گهڻو ڪري ميرجت پاڙا اتر سنڌ مان هيٺ وچولي سنڌ ۾ آباد ٿيا. سکر، خيرپور، نوابشاهه، دادو ۽ حيدرآباد ضلعن ۾ وينا، ڪي ٿورا پاڙا ايجان هيٺ لٿي يا بدين ضلعن جي حدن ۾ آباد ٿيا (جئن ڪي راوچي هالا، ميرپور بٺوري ۽ تلهار تعلقن ۾)؛ پر هيٺ لاڙ ۾ گهٽائي ٻين جي جن جو ذڪر هيٺ ايندو. ٻين بلوچن وانگر، وچولي سنڌ وارا ميرجت ۽ ٻيا پاڙا، وقت گذرڻ سان اتر جي سرداري نظام واري پاڻيچاري کان الڳ ٿي ويا آهن. انهن جون پنهنجيون جدا جدا راڄداريون آهن. جيتوڻيڪ گهڻا وڏا پاڙا اهي ساڳيا آهن جيڪي جيڪب آباد ۽ بلوچستان طرف آهن. جئن ته راوچي، جونگلاڻي، بشڪواڻي، داداڻي، دلاورزئي، ماڇاڻي، لنجواڻي، سنجراڻي، سئٽاڻي، حمل زئي، گنڊڪاڻي، شهبڙائي، عاقيواڻي، پرڪاڻي، ڪرمناڻي، چمناڻي، مغلاڻي، بحراڻي، ڪنداڻي، ساهو وال، شهداڻي، چوڪاني، بالاديم واسوواڻا، حاجاڻا، دائيداڻا، ٻبر، لاشاري، دادواڻي، گلاباڻي، چندواڻي، موچاڻي، چام زئي، جيئند زئي، چلو زئي، زرداري، گولاڻي، تيجواڻي، مستاڻي، مادناڻي، مهراڻي، مارڪاڻي سيتاناڻي، منڊڙاڻي، بلنداڻي (ٽنڊو محمد خان لڳ) لاڪاڻي (شاهه ڪريم)، براهماڻي (سجاول). ڪي پاڙا، پوئين ويجهي دور ۾ سندن وڏن ڏاڏن جي نالن سان مشهور ٿيا. مثلاً ڳوٺ بهار خان ميرجت (ٽنجوالهيار) ۾ رهندڙ پاڙا قيصراڻي، دائوداڻي، ڇُٽاڻي، جاڙوواڻي، بنگلاڻي، رستماڻي، نصيراڻي، حسناڻي، ڏاڙهوواڻي، ٻيڙاڻي، ڪرمناڻي ۽ ميواڻي. ڳوٺ گولو ميرجت ۾ راوچي، مندوستاڻي، ٻيلساڻي، ٻيلماڻي، اهي سڀ مير جتڪي ڳالهائين، دادو، نواب شاهه، سانگهڙ ۽ حيدرآباد ضلعن جي هيٺين ڳوٺن وارا

مير جتڪي ٻولي ڳالهائين.

ضلعو دادو: ڳوٺ بيگو ميرجت، ڳوٺ رائلو مياڻ، ڳوٺ سائينڏنو ملاح.

ضلعو حيدرآباد: ڳوٺ انب ميرجت (ٽنڊومحمد خان)، ڳوٺ سکيو ميرجت لڳ هالا، ڳوٺ الهه بخش مير جت تعلقو هالا، ڳوٺ بهار خان ميرجت، ٽنڊوالهيار، ڳوٺ دولت خان ميرجت ٽنڊوالهيار، ڳوٺ منو ميرجت ٽنڊوالهيار، ڳوٺ محمد رحيم مير جت، نصرپور، ڳوٺ الهورايو ميرجت ٽنڊوالهيار، ڳوٺ گولو مير جت (ٽنڊوالهيار)، ڳوٺ موليڏنو ميرجت، ڳوٺ دودو ميرجت لڳ پيٽ شاهه، ڳوٺ چيڙ مير جت (ٽنڊوالهيار)

ضلعو نوابشاهه: ڳوٺ اميد علي ميرجت سٺ ميل، ڳوٺ سائين رکيو ميرجت سٺ ميل، ڳوٺ مراد علي ميرجت سٺ ميل، ڳوٺ سليمان فقير ٻانڊي، ڳوٺ حاجي طالب چڪ- 62، ڳوٺ دين محمد ميرجت ڪوٽ لالو، ڳوٺ دوست محمد ميرجت لڳ لاڪا روڊ.

ضلعو سانگهڙ: ڳوٺ عارب فقير ڪڏڙو، ڳوٺ سومر فقير شاهپور چاڪر، ڳوٺ حاجي الهورايو ميرجت، سنڌڙي، ڳوٺ بچو فقير شاهپورچاڪر، ڳوٺ سومر ميرجت ٽنڊوآدم.

لاڙ ڪاري ۽ ڪڇ جا راڄ

لاڙ، ڪاري (سمنڊ جي ڪناري) ۽ ڪڇ جا جت راڄ، پائيچاري ۽ راڄداري نظام ۾ سنڌ- بلوچستان جي ميرجتن ۽ جتن راڄن کان الڳ آهن. اهي 'ميرجت' نه پر 'جت' سڏجن جيتوڻيڪ سندن ٻهرين وڏو سردار مير عمر هو. سنڌ- بلوچستان جي ميرجتن واري ساڳي جتڪي ٻولي ڪن. سندن پنهنجو سرداري نظام الڳ آهي.سواءِ ڪاري جي، لاڙ ۾ ٽني ۽ ٻدين ضلعن جا سڀ راڄ جاتي جي ملڪ جي برادري ۾ آهن: ڪڇ وارا راڄ اتي پنهنجي ملڪ جي برادري ۾ آهن ۽ ڪي

جاتي جي ملڪ جا پاءُ آهن. پاڪستان کان پوءِ، ڪڇ جا راڄ جيڪي هجرت ڪري سنڌ ۾ آيا تن جو ڪڇ سان جيتوڻيڪ تعلق ڪٽجي ويو پر پاڻ کي ڪڇ واري راڄداري سان واسطيدار سمجهن ٿا.

ـ ڪاري ۾ رهندڙ جت راڄ جيڪي ڪاري ڇاڻ جي پريان سنهڙي، وير ڪنڊڙي ۽ ڪانين وارو مڪان وغيره ماڳن تي درياءَ جي اولهه ۽ اوير ٻنهي طرفن رهن، تن مان ڏبائي راڄ جيڪي درياءَ جي اولهه طرف آهن سي سڀ ڪرمتي مَلڪ سان پائيچاري ۾ آهن. باقي ٻيا اوير طرف وارا جاتيءَ جي مَلڪ جي پائيچاري ۾ آهن جن ۾ هيٺيان راڄ شامل: شيهه يا شَهَ، آسِر، ونگائي، عامرُ، سِهائي، للاڻي، مِسڙ، چمڙيا، جتوئي، عيسباڻي، شهبيگي، ٿتيار، بجاراڻي، فقيراڻي، بجارپوٽا، مسواڻي.

ـ ڪڇ ۾ جت قبيلا ڪنهن آڳاٽي وقت کان سنڌ مان ويا. ونگاين مان جيڪي راڄ ڪڇ ۾ آيا، اهي سڀ مال وارا؛ باقي ڪڇ جا گِراسيا' راڄ سي زميندار. مال وارن مان، هڪڙا ٿَتيارحن وٽ 'ٿتي' يعني ڳايون ۽ مينهون، ٻيا جن وٽ اُٺيون سي ڪَنڊِ واري پاڳي ۾ رهن ۽ انهي ڪري 'ڪانڊي'، سڏجن. ٿتيارن ۽ ڪانڊي سڀ پائيچاريءَ ۾ 'لاڪي' سان آهن.

● ٿَتيار: ٿتيارن ۾ سالار جو اولاد سَالاراڻي وڏو ڪُڙم آهي. مرحوم فقير گل محمد سالاراڻي (بن صالح محمد بن حاجي ابراهيم بن مبارڪ بن ونهيون بن مبارڪ بن ونهيون بن شاهو بن ارحڻ بن بيگن بن سالار) چيو ته سالرا جا وڏا مٿي 'هَديهَ' آهن. سنڌ جا هديه (ساڪري ۽ ملير ۾) ڪلمتي آهن؛ ان مان گمان نڪري ٿو ته هي قبيلو شايد آڳاٽو ڪَلمت (مڪران) مان آيو هجي. سالار جو پٽ بيگن جنهن کي ٽي پٽ ٿيا: راميڻ، حسن ۽ ارحن. راميڻ جو اولاد راڏاڻي ۽ سانولاڻي، حسن جو اولاد عَمراڻي ۽ مدداڻي، ارحن جو اولاد برياڻي جن جو

وڏو ڏاڏو جعفر ٻَرياڻ ۽ ٻيو ونهياڻي جن جو ڏاڏو ڀائي صاحب جو فقير ونهيون جيڪو ڪتن جي خدمت ڪندو هو. ڀَڙ جانگ پاڙو، تن بابت صحيح روايت اها ته سالار جو پاءُ ستار ڏنو هو، جنهن 'وَرجانگ' سوڍي ۽ منگري سوڍري ڪان زمين ڪٽي. پوءِ ان جي اولاد لاءِ مشهور ٿيو ته ورجانگ وارا، جيڪو پوءِ ڦري 'ڀڙجانگ' ٿيو. ٻيا ننڍيار پاڙا هينيان:

- واگهاڻي، ننڍلاڻي، سانئياڻي، ٽيئي هڪ راڄ
- مَنداڻي جن ۾ شامل رنباڻي، مراداڻي ۽ وزيراڻي سڀ پاڻ ۾ هڪ راڄ
- حاجاڻي ۽ آرياڻي هڪ راڄ
- موڏاڻي ۽ ڇهلاڻي هڪ راڄ
- مناڻي ۽ عارباڻي هڪ راڄ
- شاهواڻي، لاکاڻي، سوتڪاڻي، بجارپوترا، آجاڻي، منهاڻي، ڏاتواڻي، بکراڻي، محباڻي، عامر، سُڪانياڻي، تالي، ونگائي، رَتاڻي ۽ مياڻي اهي سڀ نَتِي وارا، يعني مينهيون ۽ ٻَڪريون ڌارين. پاڪستان ڪان اگ ڪَڇ ۾ سڀ کان گهٽيون مينهون (ڏهه پندرهن هزار، جي بيماري نه پئي تہ) سالاراڻين وٽ، ٻئي نمبر ۾ منداڻين وٽ، ٽئين نمبر ۾ لاکاڻين ۽ چوٿين نمبر ۾ ونگاين وٽ.

● ڪاندي: ڪڇ ۾ ڪاندي جت اهي جيڪي ڪڇ جي الهندين علائقي 'ڪند' ۾ رهن ۽ اٺيون ڌارين. انهن ۾ شامل راڄ فقيراڻي ۽ ٻيا. انهن مان هڪ ڀاليا جيڪي ڀال ۾ رهن، ۽ ٻيا گهُناٺو جيڪي گهُناٺو ۾ رهن.

● ونگائي: هڪ روايت موجب ونگائي نسب نامي ۾ اصل منداڻي آهن، ۽ ٻي روايت موجب اهي ونگي بن مير عمر (وڏي) جو اولاد آهن.

عامر (جن جا راڄ ڀٽائو ۾ مُوچا)، سياڻي ۽ شيهه (شيح= شيخ، بلوچڪيءَ ۾ شيخ جو اچار 'شيح') ٽيئي نسب ۾ ونگاين سان گڏجن. حڪومت اهي ڪڙم

ڪَنڊ ۾ ويهاريا ۽ انهن کي جاگيرون ڏنائون ۽ پڻ ڏاڻ (پن چري) معاف ڪيائون تہ سَرحد ۾ سنڀالين. حاجي مير عمر ونگائي کي لَڪي جاگير ڏنائون؛ لکاڻي عامُر ۽ شيهہ (شيخ) جاڙي کي شوري جاگير ڏنائون؛ سانوَلي فقيراڻي کي پِپر ڏنائون؛ لاکو ڄاموٽ سِپائي تنهن کي ڪَنوچ ڏنائون. ونگاڻين جو چڳو مڙس حاجي علي محمد (پٽ حاجي مير پٽ ڪريمداد پٽ مُهڙ (ننڍو) پٽ ڪريمداد (مٿي مهڙ وڏي ۽ مير عمر جو اولاد) ۽ ٻيا پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ لڏي اچي ڪاري ۾ رهيا.

تاريخي اعتبار سان، لاڙ، ڪاري ۽ ڪيچ جا موجوده جت قبيلا هوت نسل جي بلوچ قبيلن سان گڏ سنڌ جي لاڙ وارن ڀاڱن ۾ آيا ۽ پوءِ اتان اڳتي ڪيچ ڏانهن ويا. 6- صدي هجري ۾ 'ملڪ' خطاب ڪيچ جي حڪمرانن جو هو؛ ان ساڳئي خطاب وارا اڳواڻ سنڌ جي لاڙ ۾ پنهنجن قبيلن جا سربراهہ ٿيا. لاڙ ۾ جتن بلوچن جي قبائلي رياست ٽنڊي محمد خان کان هيٺ ميرپور بٺوري، گولاڙچي ۽ جاتي تعلقن وارين حدن ۾ هئي ۽ ان جو مرڪزي شهر رَڙي هو. ملڪ ميرواتي جو سر۔ر هو. 18- صدي ۾ مشهور سردار حمر ۽ راڏو هئا جن جا مزار ملا حسن درسائي جي مقام لڳ آهن. پيانئجي ٿو تہ ٽالپورن جي اوائلي دور ۾ جڏهن چانگن ۽ جتن جون جنگيون ٿيون تڏهن جتن 'رڙي' وارو علائقو (تعلقو بدين) ڇڏيو ۽ جاتي کي پنهنجو مرڪز بنايو. جاتي تعلقي جو نالو ئي جتن راڄن جي گهڻائي ڪري پيو.

ـ نسب نامي جي هڪ روايت (زباني مرحوم گل محمد فقير سالاراڻي 2- اپريل 1969ع موجب ٻجار ۽ ميرو ڪيچ مان آيا. ٻجار پنهنجي نياڻي پنهنجي ڀائيٽي ميري کي ڏني ۽ پوءِ پنهنجي پڳ بہ ميري کي ڏني. ميري رڙي ۾ سرداري ڪئي. ميري جو پٽ شير خان جنهن جا ٻہ پٽ هڪ پونگر ٻيو جمن،

پونگر جي اولاد مان ڪڇ،(سِراڙو تعلقو ڪاهوڙو) ۾ نتيارن جا سردار جن پنهنجو لقب "لاکو" ڪيو، ۽ حمر جي اولاد مان سنڌ ۾ لاڙ جي جتن جا سردار تن جو لقب "ملڪ". ملڪ ۽ لاکو ٻئي پڳداري جا خطاب ٿيا؛ ملڪ سنڌ ۾ ۽ لاکو ڪڇ ۾. 65- 1960ع ۾ ڪڇ ۾ نتيارن جو سردار حاجي نورخان (پٽ آگيڏنو پٽ علي بخش پٽ مير محمد پٽ حمر پٽ پونگر) هو. سنڌ ۾ ان وقت ملڪ مامو خان (پٽ بقادار پٽ محمد صديق پٽ غلام حسين پٽ راڏو پٽ جهان خان پٽ حمر) هو. مامو خان مرحوم سان راقم جون رهاڻيون هيون. هن وقت مامون خان جو فرزند ملڪ غلام قادر ۽ سندس سوٽ محمد علي، جاتي جي ملڪاڻي گهراڻي جا وڏا آهن.

ـ نسب نامي جي ٻي روايت موجب، ڪنهن وقت جتن جو وڏو مير هو جنهن جا ٽي پٽ: ونگو، جَسو ۽ مَندو. ونگو جنهن جو اولاد ونگاڻي جن تان سڄي علائقي جو نالو ونگو ٿيو. ونگي جي اولاد مان مُهڙ ۽ بحرو ٿيا؛ مُهڙ جو اولاد مهڙاڻي جيڪي وڏيرا ونگاين جا، ۽ بحري جو اولاد بحراڻي جيڪي 'ڪارا ونگائي' سڏجن. ونگي جي اولاد مان ڪي ڪڇ ۾ ويا جتي وڏي مان مرتبي وارا ٿيا ۽ ڪين جاگيرون مليون. جسي جو اولاد جَساڻي راڄ (سنڌ ۽ ڪاري ۾) ۽ مَندو جو اولاد مَنداڻي راڄ (سنڌ ۽ ڪڇ ۾).

● سنڌ ۾ مَلڪ جي پائيچاري ۾ چار وڏا راڄ:1. اوٺار،2. مَنهون راڄ،3. پڪي راڄ،4. ڪارائي. اوٺار اهي جيڪي اصل ڪان وٺي هن وقت تائين اٺ ڌارين؛ اهي اوٺاريا اُٺ پُري راڄ سڀ مَلڪ سان آهن، جڏهن ڪڇ ۾ نتيار راڄ جيڪي ٽِني (ڳئون، مينهن) ڌارين سي سڀ لاکي سان آهن.

ـ اوٺارن ۾ شامل راڄ: جيئنداڻي، عمراڻي، چاڪراڻي، مَنگهاڻي، زَهري، مَموساڻي، ڏَڏڪاڻي (ڏڏڪي جا وينل جن ۾ بلالاڻي ۽ پيا شامل)، بهلاڻي،

عيسباڻي، للاڻي (جاتيءَ لڳ). دَبائي (گهٽا راڄ) ائيون بہ ڏارين ۽ مينهون بہ ڏارين.

ــ مَنَهون راڄ: اهو مجموعي نالو آهي جنهن ۾ گهٽا راڄ شامل منهون راڄ مان ماهيڙ، مڪڙا ۽ پٺاڻي ائيون ڏارين. اهي گهٽي وقت کان وٺي هَل هلان ڇڏي، مَنَهن اڏي تي ويٺا ۽ پاڙيسرين سان سنڌي ڳالهائڻ لڳا. فقط مَنَهين راڄ وارا ئي آهن جيڪي جتڪي ڪين ڪن ۽ سنڌي ڳالهائين. انهن ۾ شامل سسئي وارا، رهيجي وارا، گبول، ڀاتي، اوناڻي، پيروزاڻي، ريدار، چنڙائي، ملان، ٻيلائي، ماهيڙ، مڪڙا، پٺائي، جماڻي، مارواڻي، ميوا، گيانچ. انهن مان ڪي ائيون بہ ڏارين جئن تہ ماهيڙ، مڪڙا ۽ پٺاڻي. اهي سڀ ملڪ جي پائيچاري ۾ آهن. ڪڇ ۾ گراسيا مَنَهن راڄ آهن پر اهي الڳ آهن.

ــ پڪي راڄ: يعني پڪن وارا جيڪي هڪ هنڌ وينل نہ آهن پر سانگي سان جتي ويهن اتي پڪا هٽي ويهن. ولاسيا (ولاسي وارا)، لاکاڻي ۽ ٻيا پڪي راڄ ۾ شامل آهن. بلوچن جي راهہ رسم موجب ٻين وانگر، اهي بہ گهگهيلا ۽ پَن پَردي وارا آهن. پڪي جي پٽ سنڌن سماج جو سهاڳ آهي، شاهہ جي رسالي جو بيت آهي تہ:

پڪي ڏري جو پردو، گهگهيلي جو پرم
رکج شاهہَ شرم، لائق لاڳي جا ڏٿي.

پڪي ڏري= پڪي جي ڏري، ديگهہ يا لانڊ. پوت=' پڪي جي ويڪر، شاهہ= بندر جو شاهہ، لاڳي جو ڏٿي= محصول جو مالڪ. هيءَ بيت سامونڊي ڪناري لڳ پڪي راڄ وارن لاءِ دعا آهي.

باب ٻيو

جت بلوچ شاهه عبداللطيف جي نظر ۾

شاهه عبداللطيف رح جيڪو اڄ کان 258 ورهيه اڳ ٿي گذريو ۽ جنهن کي سنڌ جي بلوچن، جتن جي پوري ڄاڻ هئي، تنهن بلوچن کي جت ۽ جتن کي بلوچ سڏيو آهي. هيٺ شاهه صاحب جي بيتن مان مثال ڏنا ويا آهن.

(الف) ساڳئي بيت ۾ جت بلوچ ساڳي ڳالهه، (ب) جت ۽ ڪيچي ساڳي ڳالهه، (ج) جت ۽ پنهون ساڳي ڳالهه، (د) بلوچ، ٻروچ، جت ساڳي ڳالهه.

[انهن مثالن آڏو، سرن، داستانن ۽ بيتن جا حوالا شاهه جي رسالي جي مستند متن جلد 8-9 مرتب ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ سنه 1999ع جا آهن].

(الف) ساڳي بيت ۾، جت ۽ ٻروچ ٻئي ساڳي ڳالهه:

ووڙيم سَڀَ وَٿاڻَ، جَارَ ڪارڻَ جَتَ جي،
سَڀَ ۾ پُنهُون پاڻُ، ٻِئو ناه ٻَروچ ري.
(آبري 7:3)

ٻانهي ٻاروچَنِ سين سگَ نه ساهينديس،
آهَ نه لاهينديسِ، جِيري جَتُ ڏسي مَران.
(آبري 9:5)

جَتَ پانهنجيءَ جوءَ ۾، جانبَ مَانَ جيئنِ،
ٻانهي ٻاروچا پانهنجي، سَگِرِ مانَ سڏينِ.
(ڪوهياريَ 5: وائي)

آءُ تي ڇلان ڇپرين، جان ٻاروچن ٻاجهه گهٽي،
پنهونءَ ڏاران پٻَ ۾، ٻيلي ناه ٻٽي،
جَتن ڇڏي آهيان، ڇڏمَ ڪيچ ڏٽي.
(حسيني 5: وائي-2)

لَڪَـڙيـاريُون آگـريُون، ٻاروچـاڻو ٻيـرُ،
اَڇي پَسـنـو جـيـڏيون، تازو پُنهـونءَ پير،
ويچـاري سين وير، جتن جـيـڏوئي ڪِئـو.
(حسيني 11:11)

لکين ٻِيُـون، لطيف چَـئي، ٻانَهيـون ٻاروچَنِ،
سندي ذات جتن، آهي اَٻاجـهـي گـهـڻـو.
(معذور 5:6)

جـتـا شـال جِـئـو، جـئـو ٿـا جـاڙون ڪَـريو،
ٻانيـڻ جـــو ٻروچ ري ٻيلي ناهہ ٻيـــو
(ديسي 14:1)

ڏيئي باهہ ٻَنيـور ڪي، جَتن سين آءُ جـاندي،
آهيـــان آريـچن جي گـــولي آئون ٻَانـدي،
ڪڏهن ٿـينديَس ڪيچ ۾ هوتن سين هيـڪاندي،
ڪَرَمَ سان ڪَريم جي، ڪيـچي ٿيندم ڪانڌي.
(حسيني 12: وائي-3)

(ب) جت ۽ ڪيچي ساڳي ڳالهہ:

جَتَنِ جارانو، ڪيچن مون سين ڪونَ ڪئو.
(ديسي 19:1)

وينديَسِ ڪيچ ڪَهِي، سيـڻَنِ سـاڻ صحي،
آئون جـــينديُـس تـان نـہ جَـــتَـن ري.
(ديسي 6 وائي-1)

وَجي ڪيچ قـــرارئا جَتَ پنهنجي جـــاءِ.
(حسيني 1:4)

منهنجي حُـجَـتَ ناهي، واٽ، ڪانهي واٽ،

جـــيـــجـــان تَـنِ جَـتَنِ سين،
تازو پيـر پُنهـونءَ جـو لڙئو منجهـــ لُڙاتَ،
ڪـنديَـسِ ڪـيـچَ ڏئين لاءِ لـڪ ۾ لـولاتَ.
(حسيني 7: وائي-1)

سـوجي پَسـان ڪيچ، جـو ڏيهـ ٻاروچن جـو،
پُنهــون وِڏمِ پيچ، نســوروئي نيـــه جــو.
(حسيني 8:11)

ٻَلي ڪري تــيـــوم، هيءَ سڳَ ٻاروچـن سين،
وَجي ڪـيـچُ ڏنـــوم، پُنيءَ لَڳي جن جي.
(حسيني 12: 12)

(ج) جت پنهون ساڳي ڳالهه:

جَـيـڻُ جَتَ ڏارا، مــعــذور جــو مَس تــئي،
اڪـيُـون اوتَـارا، پَسـنِـو رُونِ پُنهـونءَ جـــا.
(آبري 10:5)

قُـــوڙائون فـــقـــيـــرَ ڪي ڏنو جتن ڏات،
رفـــيع الدرجَــات، پَرمَلُ پنهــون مـــيــڙئين.
(ديسي 5:3)

ٻِـئا پُڙُ تَنِ جَڳَ، مـنهنجي پرت پنهــونءَ سين.
(معذور 7:6)

ڪُـه سي جِـيڻُ ڏينهَـڙا جي پرين پُنهـوئان ڏار،
گـهـڻــو اُڪنڊِي آهيـان، جَـتَـن جي جِنسـار.
(ديسي 7: وائي-1)

مـتـان جيءَ جَتَنِ، گـهورئو گـهورئي سسُئي،
پـازي جي پُنهـــونءَ جـــا، ڪارون ڪري تـنِ،

ڪيچ متان ڪاڪَنِ، ٻي شڪِري ٻَنيور جي.
(حسيني 22:9)

(د) بلوچ- ٻروچُ ۽ جت ساڳي ڳالهه:

ڏٺان جي ٻَروچ، مون جٺن هوت اکين سين.
(حسيني6:12)
لَڳم ٻانُ ٻروچَ جو، وَسان تي ويَاسِ.
(حسيني 17:11)
سو مون ٿورو لاءِ، جِنن جنري مِلان جَتَ کي.
(آبري 2:1)
جَتَن سَانُ ڏرو، نيهُ نبيرَنَ نه ٿئي.
(آبري 6:4)
تو جو ٻولُ ٻَروچَ، ويهي ڪٺو وٽڪارَ ۾.
(آبري 13:4)
ساموتي ڪِيئَن مُئي، جنه جو جانبُ جَتَ وَئي وِئا.
(آبري 22:4)
رَتيءَ جي رِهانِ، جيءَ آڙايم جَت سين.
(آبري 5:15)
جَت وجي تو زور، اُپڙ ته اوڏي ٿئين.
(آبري 10:8)
وَجنِ جَت جَڏي ڪِٺو، جي ورونهَنَ وارا.
(آبري 8: وائي)
ڏيئي مرڃُ ڏونگرَين جَتنِ ڪارڻ جيءُ.
(معذور 12:2)

مَـــرُ تہ مـــڙين ســـــئي، ڄِـيڻُ آڏو جَتَ.

(معذور 3:4)

جَڙَ جاهنيم جَتَ، تنہِ ڳُجهيءَ ڳاريَم جندڙو.

(معذور 15:5)

جَـتَن جـا جيـڏيون هُئـڙَم سُکَ سَـرتيُـون.

(ديسي 13:1)

ڄَـاڻان جي جَـتَن، پوءِ پتـاندرڙ هيـتـرو.

(ديسي 18:1)

لڏيندي لِباسُ، جَـتَنِ جـيـڏوئي ڪَيـو.

(ديسي1:22)

نـالي نِمـــاڻي، ٻاجـــهـــاري ٻَروچ ري.

(ديسي 1:2)

جــاڳــائي جَــتَنِ، گــورا گس هَلاڻيــا

(ديسي 8:2)

لَڏائين لَطيفُ چـئي جُـوءِ جَتن ي جــاءِ.

(ديسي 11:2)

اڱڻ اُهيـــئي، جَت نہ پَسَـــان جُــوءِ ۾.

(ديسي 2:4)

جَتن سان جـانڪون، سَرِتيـون مون سَگَ ٽـئو.

(ديسي 13:4)

مـنهنجـــو وَسِ واڪَا، ٻَڌڻ ڪَمُ ٻروچَ جـــو.

(ديسي 2:6)

ڦـــذا ڏير ڦَنگي وِئا، هُئــا جـــوراڻا جَتَ،
مـــاڻهــو ڏِينَمِ مَتَ، لڄَ بلـوچــان نشـــتـغــان.
(ديسي 6:7)
ٻانهـــــوتي ٻانهي، زر خــــريد جتن جي.
(ڪوهياري 7:3)
ڪُــوءِ ٻولي ٻَنِ ٻَروچُ، گـهــوري ذاتِ جتن جي.
(حسيني 2: 15)
ڏورِج پاسي ڏک، تہ پـوي ٻاجـــهـــہ ٻروچ ڪي.
(حسيني 7:3)
لڄـر ٻَاڻُ ٻروچ جـــو، اَمَــرِ جـــهُلِ مَرمُـــون.
(حسيني 10:6)
يـــــينر يـلـيءَ يَت، لَڄـر ٻاڻ ٻروچ جـــــو.
(حسيني 11:6)
لَڄـرَ ٻَاڻُ ٻروچ جـــو، ڪرها تــئــا قَـــزاق.
(حسيني 12:6)
رُلي يـــانـيَـئـہِ رانـدِ، ٻانيَـڻِ عِــشـقُ ٻروچ جـــو.
(حسيني 8:5)
هـاڙهي جـــو بـلـوچ، ڏاڍي ڪِـنـہ ڏُکِ مِــــڙي.
(حسيني 14:7)
جَـنِي مـــاءِ مُــنــو، سي جَتَ نہ پَـــسان جُــوءِ ۾.
(حسيني 8-وائي)

مـري تـينديَس مُـڃ، جَـتَنِ ڪارڻ جيـڏيون.

(حسيني 19:9)

اَڄِ نـمَـاڻا نيـڻَ، ٻاجــهـارا ٻَروچَ ري.

(حسيني 21:9)

لاڻي جَتَّ جَـتَنِ سين، آءُ جا چَڙهيس نيـه نظاري،

آءُ جـا ڪُـنـيَسِ ڪوهـيـاري،

مَڃُ منهنجي مَنَ تي، ويو ٻاروچـو ٻاري.

(حسيني 9- وائي)

مـتان چوءِ بلوچُ، ڪميڻيءَ مان ڪين تيو.

(حسيني 13:11)

پـڇي پورج سـسئي، بلوچـائي ماهه.

(آبري 1:وائي-1)

لڪو ڪينَ لطيف چَئي، ٻاروچـو ٻئي پار.

(آبري 12:3)

سُڻ تو سَگَ نـه واتَ، ٻانيَڻ ٻاروچن سين.

(آبري 11:4)

ٻنڌَڻ ٻاروچن جـا، پِينگهي مَنجهه پـئامِ.

(آبري 1:وائي-2)

تان ڪِين واس وهائيـان، ٻاروچي مُـلا.

(آبري 7: وائي-2)

ڳـاهايـون هـوت ٻاروچي سـاڻ-وو

منهنجي جيءَ جـون جـيـڏيون.

(آبري 11: وائي-2)

جنھ گس ٻاروچا وِئا سو سرتيون تان نہ سُجھي.

(ديسي 13:3)

وِئو ٻاروچو نِڪري، سُورَچڪائي ساءُ.

(ديسي11:4)

ٻاروچائي ذات، مَنان مُئي نہ وِسري.

(ديسي 3:5)

تہ مُون ڏينھن سنئون، جي ٻيھَر ٻاروچي مِڙان.

(ڪوھياري 8:3)

ٻاروچائي ذات، پينر ٻُکي آھيان.

(ڪوھياري 7:4)

ٻانيڻ کي ٻروچ رءِ، تي ڏکن سان ڏيني.

(ڪوھياري 2:5)

وِئو ٻاروچو نِڪري، ھائي ڪَريان ڪيئن.

(حسيني 11:1)

مَتان مَتي مَچُ، ٻَريمِ ٻاروچَلَ جو.

(حسيني 2:2)

جيڪُسي باروچن، ڪو ڏنو عيب اکين سين.

(حسيني 7:4)

پڏي وَس ھُئا، ٻاروچا ٻَنيورَ ۾.

(حسيني 1:5)

ھُئا وڏي وَسَ، ٻاروچا ٻَنيورِ ۾

(حسيني 6:5)

ٻاروچا ڀَاڄهہَ ڀَرئا، جو گوشي هوند گڏيام.

(حسيني 5: 14)

جَن لڳئـو تن لَـڪـئـو ٻاروچـائو ٻَاڻُ.

(حسيني 6:20)

جيـڪا ڪَندي نيہُ، مـون جئـن ٻاروچن سين.

(حسيني 7:9)

هاڙهي جـو بلـوچ، ڏاڍي ڪِنہِ ڏک مِـڙي.

(حسيني 7: 14)

باب ٽيون

جتڪي ۽ قديم سنڌي

جت- بلوچن جي ٻولي 'جتڪي' ۾ 'قديم سنڌي' جي خاڪي جا وڏيڪ اهڃاڻ موجود آهن. سٽاءَ جي لحاظ سان، 'جتن جي ٻولي' ۽ 'موجوده سنڌي' ۾ ايترو فرق ڪونهي، مگر 'جتڪيءَ' ۾ ڪي خصوصيتون باقي آهن جيڪي غالباً 'قديم سنڌي ٻولي' جي آثارن ۽ اهڃاڻن جون يادگار آهن. انهيءَ سلسلي ۾ هيٺيون خصوصيتون غور طلب آهن.

1. 'جتڪي' ۾ ڪافي الفاظ موجوده سنڌي لغات کان الڳ ۽ انوکا آهن، جيئن ته ڳِينهُن (ڳھر)، جَرَ (پوتي)، پيے ل (ننڊ)، گھيت (ننڍو ٻار)، نائي (سوڙ، مٽان پائڻ جي)، مَڙي (ماءُ)، اُڙ (ڏاچي) وغيره وغيره.

2. جتڪي جا ڪيترائي الفاظ اهڙا آهن جن ۾ 'ذ' يا 'ز' اُچار موجود آهي، جيڪو سنڌي ۾ اڪثر 'ھ' سان بدلجي چڪو آهي.

جتڪي	سنڌي
1. مَازِ	ماھ گوشت
2. ميز	مينهن
3. ٻيزِ	ويھ
4. ڏُز	ڏھ
5. اوٺيزَ	اوٺيھ
6. وِيز	ويھ
7. ورز	ورهيہ
8. ڳيذُون، ڳيدون	ڳيھُون

9. سَزو سَهو

10. آذمي آدمي

11. سَزرَو سهرو (ع. صحر)

مٿين لفظن مان 1 کان 9 تائين هند- آريائي زبانن جا لفظ آهن جن ۾ 'هه' ۽ 'ز' جي مٽ سٽ ٿي، 10 ۽ 11 اصل ۾ عربي لفظ آهن، جن مان 10 جي دال فارسي املاءِ موجب مٿجي 'ذال' ٿي ۽ 11 ۾ 'د' ۽ 'هه' کي 'ز' ڪري اُچاريو ويو.

3. ضميرن جي صورت هن طرح آهي: 'اَجو' يا 'اَجُون' (آءٌ، آئون)، اَسِي (اسين)، اَتُو (تون)، اِئين (اوهين)، هو يا اُسي (هُو) ۽ هي (اِهي). انهن مان ٽي پويان ضمير بالڪل انهن صورتن ۾ موجوده سنڌي ۾ پڻ ايجان تائين رائج آهن.

4. حروف استفهام: ڪاڙو يا شاڙو (ڇا)، ڪاليے (ڇو)، ڪِذيے (ڪٿي)، ڪيٿي يا 'ڪِيٿيے' (ڪيڏانهن)، ڪِيلان (ڪڏهن)، ڪوهين (ڪيڏانهن)، ڪَاهو (ڪهڙو). انهن مان پوئين حرف 'ڪاهو' ايجان تائين سنڌي ٻولي جي 'ڪوهستاني' محاوري ۾ رائج آهي. جتڪي جو 'ڪيٿي' ۽ ڍاٽڪي جو 'ڪيڻ' ساڳيا لفظ آهن ۽ ٻنهي ۾ ساڳي لغت جو قديم نشان آهن.

5. ظرف: مثلاً هِيٿيے (هيڏانهن)، هُوٿيے (هوڏانهن)، تَائن (مٿان)، ٻُٺاءِ (هيٺان)، ڳُذِرَاءِ (پويان). انهن مان پهريان چارئي لفظ آڳاٽي 'مقامي سنڌي' جا آهن، باقي آخري لفظ بلوچي ٻولي (ڳُدا يا ڳُڙا) جو آهي. جنهن جي اصلي صورت مقامي محاوري جي اثر هيٺ بدلجي وئي آهي.

6. اضافي صورتون: مَانهُون (منهنجو)، سَانهُون (اسان جو)، توهُون (تنهنجو)، وَاهُون (هنن جو)، پانهُون (پنهنجو).

سنڌيءَ ۾ پهريون ٽي صورتون موجود آهن، مگر معنيٰ بدلجي چڪي آهي. (مَانهُون= منهنجي طرفان، سَاهُون= اسان جي طرفان، توهُون= تنهنجي طرفان).

7. حروف جر: زي (تي، ۾)، ڪ (کي)، ڳَان (کان)، سُون (ڏي)، تِ (تي)، جيئن ته:

مَاڪَ= مون کي　　سَاڪ= اسان کي

توڪ= توکي　　وَاڪ= اوهانکي

هوڪِ= هن کي　　تِيجاڻڪِ/ تِي ڪِ= تنهن کي/ هنن

سنڌي جي 'ڪوهستاني محاوري' ۾ ماڪِ ۽ 'توڪِ' اڄان تائين 'مانکِ' ۽ 'توکِ' جي صورت ۾ رائج آهن.

8. عدد شماري: ڪَڙو، ٻيهَ، ترءِ، چَار، پنج، ڇَھ، سَت، اَٺ، نَو، ڏَز.

انهن مان 'ڪَڙو' قديم ٻوليءَ جو لفظ آهي جيڪو پوءِ 'هڪڙو' ٿيو.

9. فعل: جتڪيءَ ۾، اڪثر فعلن لاءِ ساڳيا سنڌي وارا الفاظ آهن جيئن ته 'اَچڻ، ڪرڻ، وغيره پر ڪن فعلن ۾ اُچارن جي ٿوري ڦير ڦار آهي جيئن ته 'وِڃڻ' (واو جي زير سان). انهن ڪانسواءِ ٻيا ڪافي الفاظ انوکا آهن جيڪي پڻ آڳاٽي لغت جو يادگار آهن. مثلاً لهَرڻ (لاهڻ)، پَاڙڻ (ڪٽڻ)، گُذَڻ (اُگهڻ)، ڪَڙهڻ (پيڻ)، ميڻ/ ميهڻ (ڇڏڻ)، وَهڻ (وڃڻ) وغيره. انهن مان 'پاڙڻ' قديم ٻوليءَ جو لفظ آهي جيڪو پوءِ 'اُپاڙڻ' (مٿي ڪٽڻ) ٿيو. 'وهَڻ' اڄان تائين سنڌي ۾ پڻ 'وڃڻ' جي معنيٰ ۾ موجود آهي. ("وهيو ساٿ سندوءِ"= تنهنجو سٿ هليو ويو)

10. هينئين جملن ۾ ضمير غائب لاءِ آوا ماضي مطلق آئي لاءِ جن صيغو.

اَچون آئوس= آءُ آيس　　اُئين آواسِ= اوهين آيا

اَتون آئون هن= تون آئين　　هے آوَا= اهي آيا

هو آئو= هو آيو

سنڌي جي 'ڪوهستاني محاوري' ۾ اڄان تائين 'هُو آئو' ۽ 'هي آوا' رائج

آهن. 'جتڪي' ۾ 'ماضي مطلق' جا صيغا 'ي' جي اضافي کان سواءِ آهن: جئن ته 'آئو' (۽ نه آيو)، ڳالهائو (=ڳالهايو)، پو (= بيٺو)، ڪو (= ڪيو) وغيره.

هي ڪم مين ڪو= هي ڪم مون ڪيو

هي ڪم پين ڪو= هي ڪم تو ڪيو.

هي ڪم هُوڻ ڪو= هي ڪم هُن ڪيو.

هي ڪم اَئين ڪو= هي ڪم اوهان ڪيو.

غالباً 'قديم سنڌي' ۾ پڻ ماضي جي ساڳي صورت هئي ۽ اڃان تائين سنڌي ۾ ماضي لاءِ انهي سٽاءِ وارا الفاظ موجود آهن. ڀٽائي صاحب جي رسالي ۾ 'آئو' جولفظ آيو آهي.

"پاٽي پٽهيل ۾، اڳيون نه آئو" (سر ڏهر)

عام ٻولي ۾ 'مو'(= مئو)، 'سو'(=سئو ٻڌو) ۽ 'چو' (چيو) جا اُچارموجود آهن.

جت- بلوچن جي قبائلي ٻولي جي مٿين مختصر جائزي مان هيٺيان نيجا نڪرن ٿا ته:

جت- بلوچ قبيلن صديون اڳ سنڌ ۾ اچڻ ۽ رهڻ سان، سنڌي ٻوليءَ جي ميلاپ سان 'جتڪي' اختيار ڪئي، انهيءَ ڪري ان جي مطالعي مان 'قديم سنڌي ٻولي' بابت هيٺيان نتيجا نڪرن ٿا.

11. جتڪيءَ ۾ 'تا' (=ٿا)، وِز (= وِجهه) وغيره جي استعمال مان گمان نڪري ٿو ته 'اڳينءَ سنڌي'۾ 'هه' سان مرڪب اچار (Aspirates) گهٽ هئا، ۽ اهي پوءِ اُسريا.

12. 'ڪ' (ڪي) تِ (تي) وغيره حرفن جي صورت وارن لفظن توڙي ماضي جي (بنا 'ي' ۽ 'ءَ' جي) 'ڪو' ، 'پو' وغيره صورتن وارن صيغن مان معلوم ٿئي ٿو ته 'قديم سنڌي' ۾ گهٽا الفاظ صحيح حرفن ۽ ننڍين حرڪتن (زير، زبر، پيش)

سان مرڪب هئا، ۽ انهن ۾ (ا، و، ي) جي زائد اُچارن جو استعمال نسبتاً گهٽ هو.

13. 'ڪَڙو' (هڪڙو)، ڪَڙِي (هڪڙي) وغيره لفظن جي سنڌ ڏيکاري ٿو ته سنڌي اچارن ۾ 'هه' جو ضمني اضافو نسبتاً پوئين دور ۾ ٿيو. موجوده دور جي مطالعي مان پڻ ظاهر آهي ته سنڌي لفظن ۾ 'ن'، 'هه'، 'ء' ۽ 'ي' جو اضافو گذريل سؤ ڪن سالن کان وٺي گهڻو وڌيو آهي.

پاڳو پيو

جتڪيءَ جو گرامر

باب چوٿون

اسم

1. جتڪيءَ جا گھڻا اسم سپ ساڳيان سنڌيءَ وارا آهن پر ڪي نالا اصلي آڳاٽي ٻولي جا آهن.هيٺ اُنهن خاص نالن وارا ڪي اسم ڏجن ٿا.

ڳينهَن (ن غُنو)= گهر

گهيٽ(گهي ٽ)= ٻار

ميز (مي ز)= مينهن

جَرَ= ڪپڙو، لباس

سَرو= سهو

پَئو= پائينچو، پاڳو

پَاهَڙ= توبرو، آهرو

پينگهَڙ= پينگهو

پَل= ڪسي

سُٽرَائي= وڏي سوئي (سَوَڙ سبڻ واري)

چيٿ= چيڙ

رزاڻ= ٿانو

سُترِ= سُٽ

ڪَنبَلي= ڪندي

ڏَال= رپ، ڪس

مَٽيوڪو= موتي

ڪَرشو= گڏون

مهندر= ريشمي گلن وارو ڏاڳو جيڪو جانورن جي ڳچي ۾ ٻڌجي

ڪينهوڙو= بال

هَرڪَارو= ڪَڙَاهي، پتيلي

شوشَاڪو= ڪوريئڙو

اُز= اوهه

وَزه= چربي

مِڪلي= ڪِرلي

وِزه= زهر/ وِحه

چِڏاڻ/ گولي= توڏي

بِغاتو= بگهڙ

ڪِرانڪ= ڪانو

مَاز= ماس

گاز= گاهه

ڪويو= ڪوئو

ٽَلي= جوئر

ٿونهُون= ٿوهر

ڪُراڙي= ڪهاڙي.

2. جتڪيءَ ۾ اسمن جو آخري حرف ساڪن آهي، يعني ته ان تي زير زبر ۽ پيش ڪونهي؛ انهن تي جڻ جزم آهي. البت ڪن ٿورن لفظن ۾ آخري حرف زير، زبر، پيش وارو ٿئي ٿو. جيئن ته 'ڏانءِ' (=اَنُ)، ڪُنڊَ(= گوڏو)، هلدِر(=هيڊ)، ناءِ (= نالو) جرَ (= پوشاڪ)

3. اهڙي طرح جمع جي صورتن ۾ به آخري حرف متحرڪ ٿي سگهي ٿو، جيئن ڪرانڪَ (=ڪانو).

4. هينين اسمن تي غور ڪبو ۽ انهن جي ساڳين سنڌي اسمن سان ڀيٽبو ته معلوم ٿيندو ته حرف 'ز' ۽ حرف 'ھ' جي مٽ سٽ ٿيل آهي. البت آخري ٻن لفظن ۾ 'س' اصل ۾ 'ھ' جي برابر هو، جئن ته سنڌي ۾ اسين 'ماس' توڙي 'ماھ' (گوشت) چوندا سون.

مَيز(مي زِ)= مينهن	سَزو= سهو
گَاز= گاهه	أز= اوهه
مِزمَانِ= مهمان	سَازِ= ساهه
ڪَانزِ= ڪنگهه	مَازِ= ماس، ماهه
سَزرِي= سس	

جنس وارا اسم

جنس وارا اسم يعني ساڳئي جنس ۽ جنسار وارا نالا: هيٺ پنجن جنسن جا نالا خاص جتڪي وارا ڏجن ٿا.

(الف) اُٺ جو پلاڻيون

ڪَزَز= پلڻ، وزن رکڻ لاءِ

ٻوجهَا= ٻورن جو ٿهيل وڏو ٻورو (ڦٽي يا ٻهه وغيره لاءِ)

ڪَتَبَ= ڪاٺ جون پٽيون، ڪوز جي اڳيان لڳل

ڪَشَ= ڪَتَبَ ٻڌڻ لاءِ رسو(ڏڳي جي پچ جو ٺهيل)

ٻَاڙ ڊِينگِ= رسو يا چمڙي جو پٽو (پچ کان ڦيرايل)

گوربَند= ڇاتي پٽو
ڪَرڪَا= ڇڙا
جهُوريُون= سينگار جو سامان (گوربند لاءِ)
ٻَاهوتا= گوڏي مٿان ٻڌل
لانتِي= اُٺ جي نڪ جو ڪوڪو.
ڪِيٽي (ڪے ٽي)= مُهار
ڇِمر/ سَرمَال= ڪيٽي سان ٻڌل گِرانٺ جيترو ڏاڳو.
ڦالهي= اُٺ جي پير جو ننهن.
وِٺهَ= جالنگ(جيڪا ڏاچي جي ٿڻن تي چاڙهبي آهي)
ڪوڪِي= ٻنهي ڪُڪن (پاسن) کان ڦيرايل رنگين ڏاڳا (سينگار لاءِ)
سَايَاغِي= ڪنڌ کان ڦيرائي ڪوڪي سان ٻڌل رنگين ڏاڳا. (سينگار لاءِ)

(ب) زيور

رَم زول= پير ۾ پائڻ جو زيور
مُندري= منڊي
الِي= ٽڪلو (مٿي جو)
دُرِيچَا= ڪَن جي والي (گول پٽي سان)
ڏيوِڙي= ڪن ۾ پائڻ جون واليون.

(ج) مائٽيون

سَزرو= سهرو — سَزري= سس
پَاٽريو= پاٽنيو — پاٽرِي= پائيٽي
ڏوهِترو= ڏوهٽو — ڏوهِتري= ڏوهٽي
پوٽِرو= پوٽو — پوتري= پوٽي
نِشَارَ= ننهن

(د) گهر جو سامان

ڏوئِلو= وڏي ڏوئي
نِهرو= چوٽرين وغيره ٽنگڻ لاءِ آڪ جو شاخن وارو بند

رِزاڻ= ٿانو

ڇيتِ (ڇــے تِ)= ٽپڙي، ورَاڻي

گيچَڻ= پُرڻ

ڪُلي مُهلي= اُڪري مهري

جَندر= جنڊ

دونَ= ماٽ

زَهٽو= وهاڻو

نَائي= سوڙ

بوف/ بوو= پتراڻي

پُڙ= پڪ، رلي وغيره جو پلسو

لِيھ= لِھُ

ٽنگٽَا= ڪالر يا چولن جي ڳچي ڪي ٻڌل ڌاڳا (سينگارڻ لاءِ)

ڦدوڙَ= چولي جو ڪيسو

پوذبر= ڪَنڍُڙو (اَجرڪ جي پن پاسن ڪي ڳنڍڻ وارو پرت)

(ھ) مال متاع، جهنگ جهر

ڪِروت= ھَلر

ٽوڙو= رسي جو ننڍو ٽڪر

ميڙِھ (مــے ڙھ)= هَلر لاءِ وچ واري ڪاٺي

ميڙِهي= هَلر وارو ڏِگو، جيڪو ميڙھ سان لڳ ڦرندو آهي.

رَنڍو= رسو، بند

ٻَانڍيَا= وتيل رنگين سڳا، جانورن جي سينگار لاءِ

سيهلي= ٻَاني

گهينگهِريا= گهينگهرا

باب پنجون

صـــــفت

صفت يعني اهو لفظ جو ڪنهن اسم يا ضمير سان لاڳو ٿئي، ۽ هن جي خاصيت يا وڌيڪ حقيقت ڄاڻائي.

(الف) صفتن جي پٽي مذڪر ۽ مؤنث جي صورتن ۾

مذڪر

واحد	جمع
سَرائو (سُهڻو)	سَرَاوَا (سُهڻا)
گورَگ (گورو. . نگ جو)	گورَگِ (گورا)
لَمون (ڊگهو)	لَمان (ڊگها)
پَترِڙو (پتڙو)	پَترِڙا (پتڙا)
چَغُون (چڱو)	چَغُان (چڱا)
وِيڪِلو (ويڪرو)	وِيڪِلا (ويڪرا)
موڪِلو (موڪرو)	موڪِلا (موڪرا)
ڪَالو (ڪارو)	ڪَالاَ (ڪارا)
تولو (تورو)	تولا (تورا)
ڪؤڙو (ڪڙو)	ڪؤڙا (ڪڙا)
ڪرتو (ننڍو)	ڪرتَا (ننڍا)
ڪُرشالو (ڏنگو، لچو)	ڪُرشَالا (ڏنگا، لچا)
سِهڻُو (سنهو)	سِهڻا (سنها)
ڊِبيٽُون (ڊچڻو)	ڊِبيٽان (ڊچڻا)

مؤنث

واحد	جمع
سَرائي (سُهڻي)	سَرايُون (سُهڻيون)
گورَگِ (گوري، رنگ جي)	گورَگِ (گوريون)
لَمُي (ڊگهي)	لَمُيون (ڊگهيون)
پَترِڙي (پتڙي)	پَترِڙيون (پتڙيون)
چَغُي (چڱي)	چَغُيون (چڱيون)
وڪِلي (ويڪري)	وڪِليون (ويڪريون)
موڪِلي (موڪري)	موڪِليون (موڪريون)
ڪَالَي (ڪاري)	ڪَاليون (ڪاريون)
تولي (توري)	توليون (توريون)
ڪؤڙي (ڪڙي)	ڪؤڙيون (ڪڙيون)
ڪوتي (انڌي)	ڪوتيون (انڌيون)
ڪُرشالِي (ڏنگي، لچي)	ڪُرشَاليون (ڏنگيون، لچيون)
سِهڻُي (سنهي)	سِهڻيون (سنهيون)
ٻِيٽي (ٻڄٽي)	ٻِيٽيون (ٻڄٽيون)

(ب) جملن ۾ استعمال

- پيرت هيجو سَرائو سبيل هَز= پيرت هن جو سهڻو سبيل آهي.
- اُٽ جِيزو گورگَ= اُٽ جهڙو گورو
- چولو توڳا لَمَون شِي پيو ڪِيَان= چولو توڪان ڊگهو ڇو پيو ڇا؟
- ٻوڙِصفا پَترڙو شِي وَهو= ٻوڙ صفا پتڙو ٿي ويو.

- پيين لِڪّڻ جو ڪمِ چَغون ڪو= تون لکڻ جو ڪم چڱو ڪيو.
- مظهر ڳاجوتو ويڪلو هَز= مظهر ڪان جوتو ويڪرو آهي.
- هے بُلتِ نَلي ڳا موڪِلو هَز= هي بلت نلي ڪان موڪرو آهي.
- گُل پَاڻِ ليا ڪالو وڄو ٺَهَرائو= گل پنهنجي لاءِ ڪارو وڳو ٺهرايو.
- عقل وارے ليا تولو اشاروئي ڪَافِي هَز= عقل واري لاءِ تورو اشاروئي ڪافي آهي.
- سِڙّي وِڃڻ ڪري ٻوڙ ڪوڙو شِي پيو= سڙي وڃڻ ڪري ٻوڙ ڪڙو ٿي پيو.
- وسيم،مظهر ڳا ڪوتو هَز= وسيم، مظهر کان ننڍو آهي.
- ڪَرِيمِ ڏاڍو ڪُرشَالو شيندو وِڃي= ڪريم ڏاڍو ڏنگو ٿيندو وڃي.
- هِيڻ سِهٹو پَرت پَرو= هِن سنهو پرت پريو.
- اَتو تہ صفا ڊيبٹون هَز= تون تہ صفا ٻڇٹون آهين.

(ج) صفت جون ڪجهہ بيون صورتون

هيلوٹڪو= هاٹوڪو تلَ جيٹٹون= تر جيترو

گهَيتَاٹو= ٻاراٹو اُڙه جيزو= ڏاچي جهڙو

سيلتوٹڪو= سياٹڪو اَويلو= اوبرو

باب ڇهون

اضـــــافت

(الف)

	واحد	جمع
متڪلم	مَاهُون= منهنجو	ساهون= اَسانجو
حاضر	توهُون= تنهنجو	وَان هُون= اوهان جو
غائب	هوجو= هُن جو	هوڃَان جو= هُنن جو

پيون صورتون:

واحد	جمع
هےجو= هن جو	هے ڃَان جو= هِنن جو
وِي جو= ان جو	وِي ڃَان جو= اِنهن جو

(ب)

	واحد	جمع
متڪلم	مَاهَان= منهنجا	سَاهَان= اَسانجا
حاضر	توهَان= تنهنجا	وَان هَان= اوهان جا
غائب	هوڃَا= هُن جا	هوڃَان جا= هُنن جا

پيون صورتون:

واحد	جمع
هےجا= هن جا	هے ڃَان جا= هِنن جا
وِي جا= ان جا	وِي ڃَان جا= اِنهن جا

(ج)

	واحد	جمع
متڪلم	مَاهِين= منهنجي	سَاهِين= اَسانجي
حاضر	توهِين= تنهنجي	وان هُين= اوهان جي
غائب	هوجي= هُن جي	هوڃَان جي= هُنن جي

پيون صورتون:

هي جي= هِن جي	هي ڄڻن جي= هِنن جي
وِي جي= اِن جي	وِي ڄڻن جي= اِنهن جي

(هه) جملن ۾ استعمال

- هي ماهون ڪتابِ هَز= هي منهنجو ڪتاب آهي.

هي ساهان ڪِتابَ هَز= هي اسان جا ڪتاب آهي.

هي توهُون ڪِتابَ هَز= هي تنهنجو ڪتاب آهي.

هي وَانهُون ڪِتابَ هَز= هي توهانجو ڪتاب آهي.

هي هو جو ڪِتاب هَز= هي هُن جو ڪتاب آهي.

هي هي جو ڪِتابَ هَز= هي هن جو ڪتاب آهي.

هي وِي جو ڪِتابَ هَز= هي هِن جو ڪتاب آهي.

هي ماهان ڪِتابِ هَز= هي منهنجا ڪتاب آهن.

- هي توهان ڪِتابَ هَز= هي تنهنجا ڪتاب آهن.

هي هو جا ڪِتاب ڪتابِ هَز= هي هُن جا ڪتاب آهن.

هي ساهان ڪِتابَ هَز= هي اسان جا ڪتاب آهن.

هي وَان هَان ڪِتابَ هَز= هي اوهان جا ڪتاب آهن.

هي هوڄان جا ڪِتابَ هَز= هي هنن جا ڪتاب آهن.

هي هي جا ڪِتابَ هَز= هي هن جا ڪتاب آهن.

هي هي ڄان جا ڪِتابَ هَز= هي هنن جا ڪتاب آهن.

هي وِي جا ڪتاب هَز= هي اِن جا ڪتاب آهن.

هي وِي ڄان جا ڪتاب هَز= هي اِنهن جا ڪتاب آهن.

- هي ماهين ميز هَز= هي منهنجي ميز آهي.

هي توهين ميز هَز= هي تنهنجي ميز آهي.

هي هو جي ميز هَز= هي هُن جي ميز آهي.

هي هي جي ميز هَز= هي هن جي ميز آهي.

هے وِي جي ميز هَز= هي اِن جي مينهن آهي.
هے سَان هِين ميز هَز= هي اسان جي مينهن آهي.
هے وَان هَين ميز هَز= هي اوهانجي مينهن آهي.
هے هوڃَان جي ميز هَز= هي هُنن جي مينهن آهي.
هے هِے ڃَان جي ميز هَز= هي هِنن جي مينهن آهي
هے وِي ڃَان جي ميز هَز= هي اِنهن جي مينهن آهي.

باب ستون

ضــــميـــــر

جتڪيءَ ۾ ضمير خالص، ضمير اشاري ۽ ضميري حالتن ۾ ضميري پڇاڙين جا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

(الف) ضمير خالص

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَچون= آءٌ	اَسي= اسان، اسين
حاضر	اَتُو= تون	اَئين= اوهين، اوهان
غائب	هو (بنا پيش)= هُو، هُوءَ	هو= هُو

(ب) ضمير اشارو

قريب:

واحد	جمع
هــے= هِي	هــے= هي
هِينڻ= هِن	هــے ڃاَڻ= هِنن
وِينڻ= تنهن، اُن	وِيڃاَڻ= اِنهن

بعيد:

واحد	جمع
هُوڻ= هُن	هوڃاَڻ= هُنن
اُســے= اُهو، اُها	اُســے= اُهي

تيڻ= تنهن، اُن   تيجاڻ= اُنهن، تنهين

(ج) ضمري حالتون

ضمير متڪلم:

واحد		جمع	
1. حالت فاعلي (فعل لازمي)		اَجون= آءُ اَسِي= اسين، اسان	
2. حالت فاعلي (فعل متعدي): مين= مون، مان		(جمع، لازمي ۽ متعدي ۾ ساڳيو)	
3. حالت مفعولي:	مَاڪِ= مونکي	سَاڪِ=	اسانکي
4. حالت اضافت:	مَانهون= منهنجو	سَانهون= اسانجو	
5. حالت جري:	ماڳا =مون کان، مون مان	سَاڳَا=	اسان کان، اسان مان

جملي ۾ مثال:

واحد	جمع
اَجون پينوس (پے نوس)= آءُ وينس	اَسِي پينَاسان= اسان وينا سين
مين ڏِٺو= مون ڏٺو	
مَاڪِ ڏينهَن (ڏے هَن)= مونکي ڏي	سَاڪ ڏينهَن (ڏے هُن)= اسانکي ڏي
مَانهون ڳِينهَن= منهنجو گهر	سانهون ڳِينهَن= اسانجو گهر
مَاڳَا پَاڙَائين= مون کان ورتائين	سَاڳَا پَاڙَائين= اسان کان ورتائين

ضمير حاضر

واحد	جمع
اَتو پينو هَن (پے نوهُن)= تون وينو آهين	اَئين پينَلس (پے نلس)= اوهين وينا آهيو

پين ڏٽو= تو ڏنو	وَاڪِ ڏٽائين= توهانکي ڏنائين
توڪِ ڏٽائين= توکي ڏنائين	وَان ھُون ڳينھُن= توھانجو گھر
تو هُون ڳينھَن= تنهنجو گھر	وَاڳا پَاڙَائين= توھان ڪان ورتائين

ضمير غائب

	واحد	جمع
فاعلي (فعل لازمي):	ھو= هُو، ھوءَ	ھو= هُو
(فعل متعدي):	ھوڻ= هُن	ھوجَاڻ= هنن
مفعولي :	ھوڪِ= هُن کي	ھوجَانڪِ= هنن کي
اضافت:	ھوجو= هُن جو	ھوجَان جو= هنن جو
جري	ھوڳا= هُن ڪان، هن مان	ھوجَان ڳا= هنن ڪان، مان

جملي ۾ مثال

واحد	جمع
هو پينو= ھو ويٺو	هو پينا= هو ويٺا
ھوڻ ڏٽو= هُن ڏنو	ھوجَاڻ ڏٽو= هُنن ڏنو
ھوڪِ ڏينھَن (ڏے ھَن)= هن کي ڏي	ھوجَان ڪِ ڏينھَن= هنن کي ڏي
ھو جو ڳينھن= هن جو گھر	ھوجَان جو ڳينھِن= هنن جو گھر
ھوڳا پَاڙ= هُن ڪان وٺ	ھوجَان ڳا پَاڙ= هنن ڪان وٺ

(د) ھَئڻ جي معنيٰ واريون ضميري پڇاڙيون

جتڪيءَ ۾ 'آهي، آهن، آهيان، آهيون' جي معنيٰ لاءِ هڪ خاص لفظ 'هَز'

آهي جيئن ته:

ڪِتابَ هَز= ڪتاب آهي	ڪتابَ هَز= ڪتابِ آهن
اَسي هَز= اسان آهيون	اَيون هَز= آءِ آهيان

2. 'اٿم' يعني منهنجي قبضي ۾ ڪا شيءِ آهي، جي اظهار لاءِ 'هَز' سان لازمي طور ٻيو جوڙ لفظ 'مِلَڻ' مصدر مان لاڳو ٿيندو، جيئن ته:

هَز مِلِيَين= اٿم	هَز ميليَئون= اٿئون
هَز مِليوءِ= اٿيئي	هَز مليومِ= اَٿوِ
هَز مِليوسِ= اٿس	هَز مِليوڻِ= اَٿن

جملن ۾ استعمال

ڪِتابَ هَز مَلِيَين= ڪتاب اٿم

ڪِتابَ هَز مِليئُون= ڪتاب اٿئون.

ڪِتابَ هَز مِليوءِ= ڪتاب اٿئي

ڪِتابَ هَز مِليومِ= ڪتاب اَٿوِ

ڪتاب هَز مِليوسِ= ڪتاب اٿس

ڪِتابَ هَز مِليوڻِ= ڪتاب اٿس

(هه) ٻين فعلن جون ضميري پڇاڙيون

واحد- متڪلم	جمع- متڪلم
ڪي مِ (ڪيم)	ڪُون (ڪيوسين)
لڪي مِ (لڪيم)	لِڪُون (لڪيوسين)

چيي مِ (چيم)	چُون (چيوسين)
پڙھي مِ (پڙھيم)	پڙھُون (پڙھيوسين)
رڌي مِ (رڌيم)	رڌُون (رڌيوسين)
ڏيارے مِ (ڏياريم)	ڏيارُون (ڏياريوسين)
رڙائي مِ (رڙايم)	رڙائُون (رڙايوسين)
وھائي مِ (وھاريم)	وھائُون (وھاريوسين)
مارائي مِ (مارايم)	مارائُون (مارايوسين)
رنگائي مِ (رنگايمِ)	رنگائُون (رنگايَوسين)
سُمھارے مِ (سمھاريم)	سُمھارُون (سمھاريوسين)
واحد- حاضر	**جمع- حاضر**
ڪوءِ (ڪيئہ)	ڪومِ (ڪيَوِ)
لکوءِ (لکيئہ)	لِکومِ (لکيَوِ)
چوءِ (چيئہ)	چومِ (چيَوِ)
پڙھوءِ (پڙھيئہ)	پڙھومِ (پڙھيَوِ)
رڌوءِ (رڌيئہ)	رڌومِ (رڌيَوِ)
ڏياروءِ (ڏياريئہ)	ڏيارمِ (ڏياريَوِ)
رڙائوءِ (رڙايئہ)	رڙائومِ (رڙايَوِ)
وھائوءِ (وھايئہ)	وھائومِ (وھايَوِ)
مارائوءِ (مارايئہ)	مارائومِ (مارايَوِ)

رنگائوءِ (رنگايئہ)	رَنگائومِ (رنگايَو)
سَمهاروءِ (سمهاريئہ)	سُمهَارومِ (سمهاريَو)
واحد- غائب	**جمع- غائب**
ڪَائئين (ڪيائين)	ڪَاهِڻ (ڪيائون)
لِڪائين (لڪيائين)	لِڪَاهِڻ (لڪيائون)
چَائئين (چيائين)	چَاهِڻ (چيائون)
پَڙهَائِين (پڙهيائين)	پَڙهَاهِڻ (پڙهيائون)
رَدَائِين (رديائين)	رَدَاهِڻ (رديائون)
وَهَاوَائِين (وهايائين)	وَهاوَاڻ (وهايائون)
مَاراوَائِين (مارايائين)	مَاراوَاهِڻ (مارايائون)
رَنگاوَائِين (رنگايائين)	رَنگا وَاهِڻ (رنگايائون)
سُمهارَائِين (سمهاريائين)	سُمارَاهِڻ (سمهاريائون)

(و) اسم سان لڳندڙ ضميري پڇاڙيون

- پيٽَاءِ= تنهنجي پيٽ — پيٽُونءِ= تنهنجون پيٽون
- پيٽَامِ= توهانجي پيٽ — پيٽومِ= توهانجون پيٽون
- پيٽَاسِ= پيٽس — پيٽوسِ= هن جون پيٽيون
- پيٽُونِ= هنن جي پيٽ
- پَائوءِ ڪِ چو= (پنهنجي) پاءُ ڪي چئو — پَائنان ڪِ چو= (پنهنجي پائرن کي چئو)
- پائوسِ ڪِ چے سِ= پائس کي چئو — پَائاسِ ڪوهين وَها= (هن جا) پائر ڪاڏي ويا

ڀَائامِ ڪوهين وَهَا= (توهانجا) ڀائر ڪاڏي ويا.

ڀَائومِ ڪوهين وهو= (توهانجو) ڀاءُ ڪاڏي ويو.

ڀَائانڻ ڪِ ڏٺيم= (هن جي) ڀائرن کي ڏٺم.

• اَبوءِ= تنهنجي پيءُ	اَباءِ= تنهنجا پيءُ (بطور اصطلاح)
اَبوءِ/ابومِ= توهان جي پيءُ	اَبامِ= توهانجا پيءُ
اَبوس= پٽس، هن جي پيءُ	اَباسِ= هن جا پيءُ
اَبوڻ= هنن جي پيءُ	اَباڻ= هُنن جي پيءُ
• مڙياءِ= تنهنجي ماءُ	مَڙيون ءِ= تنهنجون مائون
مِڙيومِ/ مڙيامِ= تنهنجي ماءُ	مُڙيون مِ= توهانجون مائون.
مَڙيوسِ/ مَڙياسِ= هن جي ماءُ	مَڙيون سِ= هن جون مائون
مڙيوڻِ/ مَڙَياڻِ= هنن جي ماءُ	مَڙيُوڻِ= هنن جون مائون
• نَانوءِ= تنهنجو نانو	ناناءِ= تنهنجا نانا
نانومِ= توهانجي ناني	نانامِ= توهانجا نانا
نانوسِ= هن جي ناني	ناناسِ= هن جا نانا
نانوڻِ= هنن جي ناني	نَانَاڻِ= هنن جي نانا
• نَانِياءِ/ نانيوءِ= نانهين	نَانِيُون= تنهنجون نانيون
نَانِيَامِ/ نَانيومِ= توهانجي ناني	نَانِيُون مِ= توهانجون نانيون
نَانِيَاسِ= نانِيَس	نانيونسِ= هنن جون نانيون
نَانِيَاڻِ= هنن جي ناني	نانيُوڻِ= هُن جي ناني

● ماموءِ= تنهنجي مامي	ماماءِ= تنهنجا ماما
ماموم= توهانجي مامي	مَامَمِ= توهانجا ماما
مَاموسِ= هن جي مامي	مَامَاس= هن جا ماما
مَاموڻ= هنن جي مامي	مَامَاڻ= هنن جا ماما
● مَامِيَاءِ= تنهنجي مامي	مَامِيُونءِ= تنهنجون ماميون
مَاميومِ / مَاميَامِ= توهانجي مامي	مامِيُون مِ= توهانجون ماميون
مَامِيوسِ / مَاميَاسِ= هن جي مامي	ماميُون سِ= هن جون ماميون
ماميُوڻ= هنن جي مامي	ماميُونڻ= هنن جون ماميون
● مَهڙاءِ / مَهڙوءِ= تنهنجي زال	مَهڙُونءِ= تنهنجون زالون
مَهڙومِ / مَهڙامِ= توهانجي زال	مَهڙُون مِ= توهانجون زالون
مَهڙاسِ / مَهڙوسِ= هن جي زال	مَهڙون سِ= هن جون زالون
مَهڙُوڻ= هنن جي زال	مَهڙُوڻ= هنن جون زالون
● چَاچوءِ= تنهنجي چاچي	چَاچَاءِ= تنهنجا چاچا
چَاچومِ= توهانجي چاچي	چَاچَامِ= توهانجا چاچا
چاچوسِ= هن جي چاچي	چَاچَاسِ هن جا چاچا
چَاچوڻ= هنن جي چاچي	چَاچَاڻ= هنن جا چاچا
● چَاچِياءِ= تنهنجي چاچي	چَاچِيونءِ= تنهنجون چاچيون
چاچيومِ / چَاچِيامِ= توهانجي چاچي	چاچيون مِ= توهانجون چاچيون
چَاچِيوسِ / چَاچِياسِ= هن جي چاچي	چَاچِيُون سِ= هن جون چاچيون

چَاچِيوَڻِ= هنن جي چاچي چَاچيونڻ= هنن جي چاچين.

- ڏاڏوءِ= تنهنجو ڏاڏو ڏاڏاءِ= تنهنجا ڏاڏا

ڏاڏومِ= توهانجي ڏاڏي ڏاڏامِ= تنهنجا ڏاڏا

ڏاڏوسِ= هن جي ڏاڏي ڏاڏاسِ= هن جا ڏاڏا

ڏاڏوڻِ= هنن جي ڏاڏي ڏاڏاڻِ= هنن جا ڏاڏا

باب اٺون

عـــدد: واحـــد ۽ جـــمع

اسمن جي واحد ۽ جمع صورتن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

(الف) ڪن اسمن جي جمع واري صورت ۾ آخري حرف جي مٿان زبر ايندي.

واحد	جمع
ڪِرانڪ= ڪانو	ڪِرانڪَ= ڪانوَ
ناءِ= نالو	نايَ= نالا
مِهندِر= خوبصورت وڏيل ڏاڳو	مِهِندَر= خوبصورت وڏيل ڏاڳا
رِزاڻ= ٿانو	رِزاڻَ= ٿانوَ

(ب) مؤنث اسمن جي جمع واري صورت 'اون' جي آوازن سان ٿيندي.

واحد	جمع
پيل (پے لَ)= ننڍ	پيلُون (پے لُون)= ننڍون
ڪُنڊَ= گوڏو	ڪُنڊون= گوڏا
ميز (مے ز)= مينهن	ميزُون (مے زون)= مينهون
اُڙهہ= ڏاچي	اُڙهُون= ڏاچيون
گوليِ/ چِڏاڻ= توڏي	گوليُون/ چڏاڻون= تو ڏيون
جَرَ= پوشاڪ	جَرُون= پوشاڪُون
ڪُرَاڙِي= ڪُهاڙي	ڪُرَاڙِيُون= ڪهاڙيون
مِڪِلِي= ڪولي	مِڪلِيُون= ڪِوليون

1. مٿين صورتن مان معلوم ٿيو تہ سنڌي وانگر مؤنث اسم، جن جي آخري حرف تي زير هوندي تن جو جمع آخر ۾ 'اون' سان ٿيندو ۽ اهي مؤنث اسم جن جي آخر ۾ 'ي'، هوندي تن جو جمع آخر ۾ 'يون' جي پڇاڙي سان ٿيندو.

2. جتڪيءَ ۾ جمع واريون ڪي صورتون نراليون آهن جيئن:

واحد	جمع
ڪُنڊَ (ڳوڏو)	ڪُنڊَاڻ (ڳوڏن)
اَک (اک)	اَکَياڻ (اکين)
پير (پير)	پيراَڻ (پيرن)
هٿ (هٿ)	هٿاڻ (هٿن)
ڪن	ڪَناڻ (ڪنن)
آنڱلي (آڱر)	آنڱلياَڻ (آڱرين)

عدد شماري: جتڪي ۾ عدد شماري گهڻو ڪري ساڳيا سنڌي عددن وارا آهن، جيئن تہ چار، پنج، ڇهہ، اٺ، نو، يارهن، ٻارهن، ائين ويندي ارڙهن تائين ۽ پڻ ايڪيهہ کان اوڻٽيهہ تائين. البتہ جتڪيءَ ۾ سورهن بدران سولهن چئبو. اتي عدد شماري هڪ کان ٽن تائين ۽ ٻيا جيڪي هيٺ ڏنل آهن سي خاص طرح نج جتڪي صورت وارا آهن.

مذڪر	مثال
ڪَڙو= هڪڙو، هڪ	ڪڙو ڳِينهُن= هڪڙو گهر
ٻَيهہ(ٻيے هَا)= ٻہ	ٻيهہ ڳِينهَن= ٻہ گهر

ترِ= ٽي	ترِ ڳِينهن= ٽي گهر
ڏَرَ= ڏهه	ڏَرَ ڳِينَهن= ڏهه گهر
سولِهن= سورهن	سولِهن ڳِينهَن= سورهن گهر
اُٺيزَ= اوڻيهه	اُٺيزَ ڳِينهن= اوڻيهه گهر
وِيزَ= ويهه	وِيزَ ڳِينَهن= ويهه گهر
ترِيزَ= ٽيهه	ترِيز ڳِينَهن= ٽيهه گهر
مؤنث	**مثال**
ڪَڙِي= هڪڙي	ڪَڙِي اُڙه= هِڪڙِي ڏاچي
ٻَيهه(ٻي هه)= ٻه	ٻيهه اُڙون= ڏاچيون
ترِ= ٽي	ترِ اُڙُون= ٽي ڏاچيون
ڏَرَ= ڏهه	ڏَرَ اُڙُون= ڏهه ڏاچيون
سولِهن= سورهن	سولِهن اُڙُون= سورهن ڏاچيون
اُٺيزَ= اوڻيهه	اُٺيزَ اُڙُون= اوڻيهه ڏاچيون
وِيزَ= ويهه	وِيزَ اُڙُون= ويهه ڏاچيون
ترِيزَ= ٽيهه	ترِيز اُڙُون= ٽيهه ڏاچيون

معلوم ٿيو تہ 'هڪ' جي عدد شماري ۾ مذڪر مان مؤنث جي صورت سنڌي وانگر (يعني هڪڙو، هڪڙي) ڪڙو مان ڪڙي ٿئي ٿي. باقي عدد مذڪر ۽ مؤنث ٻنهي ۾ ساڳيا آهن.

(ب) عدد قطاري: عدد شماريءَ وانگر عدد قطاري بہ ڪن ٿورن ڪانسواءِ سڀ

ساڳيا سنڌي وارا آهن. باقي هڪ ڪانسواءِ مٿين ساڳين عدد شماري جا عدد قطاري هيٺ ڏجن ٿا.

مذڪر	مثال
پيو= پيون	پيو گهيت (گهي ٿ)= پيو ٻار
ترِيُون= ٽيون	ترِيُون گهيت (گهي ٿ)= ٽيون ٻار
ڎزُون=ڏهون	ڎزون گهيت (گهي ٿ)= ڏهون ٻار
سولَهُون= سورهون	سولَهون گهيت (گهي ٿ)=سورهون ٻار
اُٺيزُون= اوڻيهون	اُٺيزون گهيت (گهي ٿ)= اوڻيهون ٻار
وِيزون= ويهون	وِيزون گهيت (گهي ٿ)= ويهون ٻار
ترِيزَ= ٽيهون	ترِيزون گهيت (گهي ٿ)= ٽيهون ٻار

مؤنث	مثال
ٻي= ٻين	ٻي اُڙه= ٻي ڏاچي
ترِين= ٽين	ترِين اُڙه= ٽين ڏاچي
ڎزين= ڏهين	ڎزين اُڙه= ڏهين ڏاچي
سولهين= سورهين	سولهين اُڙه=سورهين ڏاچي
اُٺيزين= اوڻيهين	اُٺيزين اُڙه= اوڻيهين ڏاچي
وِيزين= ويهين	وِيزين اُڙه=ويهين ڏاچي
ترِيزين= ٽيهين	ترِيزين اُڙه= ٽيهين ڏاچي

(ج) گهٽين پيرن يا گهٽين شين ڏيکارڻ لاءِ عدد:

مؤنث	مثال
ڪَلَ= هيڪر	ڪَلَ اَيو= هيڪر اچ
ٻَيلَ (ٻيے لَا)= ٻيهر	ٻيلَ اَيو= ٻيهراچ
ٽيلَ (ٽيے لَا)= ٽيهر	ٽيلَ اَيو= ٽيهراچ

ٽن کان متي ڪنهن شيءِ ڏيکارڻ لاءِ، ساڳي سنڌي وانگر چئبو جيئن ته:

چوٿون چڪر اَيو= چوٿون ڀيرو اچ

پَنجُون چڪر اَيو= پنجون ڀيرو اچ

ڇهون چڪر اَيو= ڇهون ڀيرو اچ

سَتْون چڪر اَيو= ستون ڀيرو اچ

اَٺون چڪر اَيو= اٺون ڀيرو اچ

نائون چڪر اَيو= نائون ڀيرو اچ

ڏَزون چڪر اَيو= ڏهون ڀيرو اچ

اُٺيزون چڪر اَيو= اوڻيهون ڀيرو اچ

وِيزون چڪر اَيو= ويهون ڀيرو اچ

ٽريزون چڪر اَيو= ٽيهون ڀيرو اچ

(د) حالت فاعليءِ ۾ عدد شماري ۽ عدد قطاري جون صورتون:

1. عدد قطاري توڙي شماري ۾ فقط 'هڪ' جي عدد لاءِ جنس مذڪر ۽ جنس مؤنث هينئين طور فرق ٿيندو.

جنس مذڪر: ڪَڙي (ڪڙے)= هڪڙي ڪڙے جو= هڪڙي نيو

جنس مؤنث: ڪَڙي (ڪَڙي)= هڪڙي ڪَڙي جو= هڪڙي نيو

2. عدد قطاري توڙي شماري ٻنهي جي حالت فاعلي ۾، جنس مذڪر توڙي مؤنث جي صورت ساڳي بيهندي.

ٻِڻ= ٻن ٻِڻ جو= ٻن نيو

ترِڻ= ٽن ترِڻ جو= ٽن نيو

چِڻ= چئن چِڻ جو= چئن نيو

پَنجاڻ= پنجن پَنجاڻ جو= پنجن نيو

ڇَهاڻ= ڇهن ڇَهاڻ جو= ڇهن نيو

سَتاڻ= ستن سَتاڻ جو= ستن نيو

اَٺاڻ= اٺن اَٺاڻ جو= اٺن نيو

نَواَڻ= نون نَواَڻ جو= نون نيو

ڏَزاَڻ= ڏهن ڏَزاَڻ جو= ڏهن نيو

3. مٿين ساڳي عددن جي تاڪيدي صورت هيٺئين طور ٿيندي.

ٻِٹوڻ= ٻنهي ٻِٹوڻ جو= ٻنهي نيو

ترِوڻ= ٽنهي ترِوڻ جو= ٽنهي نيو

چِٹوڻ= چئني چِٹوڻ جو= چئني نيو

پنجَاڻ ئي= پنجن ئي پنجَاڻ ئي جو= پنجن ئي نيو

ڇَهَاڻ ئي= ڇهن ئي ڇَهَاڻ ئي جو= ڇهن ئي نيو

سَتَاڻ ئي= ستن ئي سَتَاڻ ئي جو= ستن ئي نيو

اَنَاڻ ئي= اَنن ئي	اَناڻ ئي جو= اَنن ئي نيو
نَواَڻ ئِي= نون ئي	نَواَڻ ئي جو= نون ئي نيو
ڏزاَڻ ئِي= ڏهن ئي	ڏزاَڻ ئي جو= ڏهن ئي نيو

(هہ) جنس

ا. هن ڪان اڳ اسم جي باب هيٺ جتڪيءَ جا نرالا خاص اسم ڏنا ويا آهن جن مان ڪي مذڪر ۽ ڪي مؤنث آهن. اهي مذڪر اسم جيڪي جتڪي ۽ سنڌي ۾ مشترڪ آهن تن جون مؤنث واريون صورتون به ساڳيون سنڌي واريون ٿينديون جيئن ته:

مذڪر	مؤنث
سوالي	سوالڻ
ڪتي	ڪتياڻي
جت	جتڻ، جتڻي
رهاڪو	رهاڪڻ
ٻڪر	ٻڪري
ٻلو	ٻلي
ڇيلو	ڇيلي
پاڏو	وڄ

2. جتڪيءَ ۾ ڪن خاص مذڪر اسمن جا ضد مؤنث اسم هيٺئين طور ٿيندا:

مؤنث	مثال
مڙس/ مڙ= آدمي، مڙس	زَالَ= زال، عورت
اَبو= پيءُ	مَڙي= ماءُ
ٽينگو (ٽـ نگو)= پٽ	ڌي (ڌي)= ڌيءَ
ليڙو (لـ ڙو)= اُٺ	اُڙه= ڏاچي
سَزرو= سهرو	سَزِري= سهري، سس

3. 'او' جي اُچار وارن مذڪر اسمن جي پويان 'اِي' جي اُچار آڻڻ سان مؤنث نهندي جيئن تہ:

مذڪر	مؤنث
گولو= اُٺ جو نر ٻچو	گولي= اُٺ جو مادي ٻچو
ڪُراڙو= ڪهاڙو	ڪُراڙِي= ڪُهاڙِي
ماڪرڙو= ماڪرڙو	ماڪرڙي/ مِڪِلي= ڪرلي
مُترڪو= هٿوڙو	مُتِرڪي= هٿوڙي

هتي اهو ڄاڻائڻ ضروري آهي تہ عدد شماري ۽ عدد قطاري ۾ جنس مذڪر ۽ مؤنث جا مثال متي عددن جي عنوان هيٺ ڏيئي آيا آهيون.

باب نائون

حرف جر

حرف جر اهو لفظ آهي جيڪو اسم يا ضمير جي پويان اچي ٿو ۽ انهيءَ جو ڪنهن ٻئي اسم يا ضمير سان واسطو يا نسبت ڏيکاري ٿو. جيئن ته سان، مان، ڪان، ڪي، تي، لاءِ، وٽ ۽ ۾ وغيره. هيٺ انهن جا مثال ڏجن ٿا.

'سان' جون صورتون

	واحد	جمع
متڪلم:	ما سان= مون سان	سَا سان= اَسان سان
حاضر:	توسان= توسان	وَاسان= اوهان سان
غائب:	هوسان= هُن سان	هوجَان سان= هُنن سان

مثال:

مَا سان آئو= مون سان آيو	سَا سان آئو= اَسان سان آيو
توسان آئو= توسان آيو	وَاسان آئو= توهان سان آيو
هوسان آئو= هن سان آيو	هوجَان سان آئو= هُنن سان آيو

'تي' جون صورتون

حرف جر 'تي' ۽ '۾' ٻنهي لاءِ جتڪي ۾ هڪ حرف 'تي' ڪم ايندو. جيئن ته:

ماهين تي= 'مون تي' ۽ پڻ 'مون ۾'

	واحد	جمع
متڪلم:	مَا هين تي= مون تي/ مون ۾	سَاهين تي= اَسان تي/ اسان ۾

حاضر:	توهين تي= توتي/ تو ۾	وَاهين تي= توهان تي/ توهان ۾
غائب :	هوجے تي= هُن تي/ هن۾	هوجَان تي= هُنن تي/ هُنن ۾

مثال:

ماهين تي ذِميداري هَز = مون تي ذميداري آهي.

ساهين تي ذميداري هَز= اسان تي ذميداري آهي

توهين تي ذميداري هَز = توتي ذميداري آهي.

واهين تي ذميداري هَز = اوهان تي ذميداري آهي

هوجے تي ذميداري هَز= هُن تي ذميداري آهي

هوجان تي ذميداري هَز = هُنن تي ذميداري آهي.

نوٽ: ماهين، ساهين، توهين، وان، ۾ جان ۾ 'ن' غنو آهي.

ڪان، مان ۽ وٽان جون صورتون

حرف جر 'ڪان' ، 'مان'، 'وٽان'، لاءِ جتڪي ۾ هڪ حرف 'ڳا' ڪم ايندو.

	واحد	جمع
متڪلم:	مَاڳا= مون ڪان/ مان/ وٽان	سَاڳا= اسان ڪان/ مان/ وٽان
حاضر:	توڳا= تو ڪان/ مان/ وٽان	واڳا= توهان ڪان/ مان/ وٽان
غائب :	هوڳا= هن ڪان/ مان/ وٽان	هوجَان ڳا= هنن ڪان/ مان/ وٽان

مثال:

مَاڳا پَاڙَائين= مون ڪان ورتائين	سَاڳا پاڙائين= اسان ڪان ورتائين
توڳا پَاڙَائين= تو ڪان ورتائين	واڳا پاڙائين= توهان ڪان ورتائين
هوڳا پَاڙَائين= هن ڪان ورتائين	هوجَان ڳا پَاڙَائين= هن ڪان ورتائين

لاءِ/ واسطي جون صورتون

حرف جر لاءِ/ واسطي لاءِ جتڪي ۾ هڪ حرف 'ليا' ڪم ايندو.

	واحد	جمع
متڪلم:	مَاليَا= مون لاءِ/ واسطي	سَاليَا= اسان لاءِ/ واسطي
حاضر:	توليَا= تولاءِ/ واسطي	واليَا= اوهان لاءِ/ واسطي
غائب:	هوليَا= هن لاءِ/ واسطي	هوجان ليَا= هُنن لاءِ/ واسطي

مثال:

مَاليَا بہ لَهہ= مون لاءِ بہ رک	سَاليَا بہ لَهہ= اسان لاءِ بہ رک
توليَا بہ لهَين= تو لاءِ بہ رکان	وَاليَا بہ لهَين= توهان لاءِ بہ رکان
هوليَا بہ لهين= هُن لاءِ بہ رکان	هوجَان ليَا بہ لَهين= هن لاءِ بہ رکان.

'وٽ' جون صورتون

حرف جر 'وٽ' لاءِ 'مِل' ۽ 'مِڻ' استعمال ٿيندا.

	واحد	جمع
متڪلم:	مَامِل/ مَامِڻ= مون وٽ	سَامِل/ سَامِڻ= اسان وٽ
حاضر:	تومِل/ تومِڻ= تو وٽ	وَامِل/ وَامِڻ= توهان وٽ
غائب:	هومِل/ هومِڻ= هن وٽ	هوجَان مِل/ هوجان مِڻ= هنن وٽ

مثال:

مَامِل مُندري هَز= مون وٽ منڊي آهي

سَامِل مُندري هَز= اِسان وٽ منڊي آهي

تومِل مُندري هَز= تو وٽ مُندي آهي

وَامِل مُندِري هَز= اوهان وٽ مُندي اهي

هومِل مُندري هَز= هن وٽ مندي آهي

هوجَان مل مُندري هَز= هنن وٽ مُندي آهي.

ڏي، ڏانهن جون صورتون

حرف جر ڏي ۽ ڏانهن لاءِ جتڪيءَ ۾ 'زهون' استعمال ٿيندو. ڪي 'زم' به استعمال ڪن جيئن مازم= مون ڏانهن، توزم= تو ڏانهن

	واحد	جمع
متڪلم:	مَازِهُون= مون ڏانهن	سَازهُون= اسان ڏانهن
حاضر:	توزِهُون= توڏانهن	وَازهُون= اوهان ڏانهن
غائب:	هوزِهُون= هُن ڏانهن	هوجَان سُون= هنن ڏانهن

مثال:

مَازِهُون آئو= مون ڏانهن آيو	سَازِهُون آئو= اسان ڏانهن آيو
توزِهُون آئو= تو ڏانهن آيو	وَازِهُون آئو= اوهان ڏانهن آيو
هوزِهُون آئو= هن ڏانهن آيو	هوجَان سون آئو= هنن ڏانهن آيو

مٿين صورتن ۾ جمع غائب واري صورت ۾ صرف 'سون' استعمال ٿيو آهي 'زهون' جي جاءِ تي. ڪجهه ٻيا مثال به ان صورت جا آهن جيئن تہ ويجاسُون= انهن ڏانهن، ڪيجان سُون= ڪنهن ڏانهن يا ڪيڏانهن.

'ڪان+ وٽ' واريون صورتون

1. جتڪيءَ ۾ هيءَ ستآءَ انوکي آهي، جن کي سمجهڻ جي ضرورت آهي. سنڌيءَ

۾ حرف جر 'ڪان' اڪيلو آهي، پر جتڪي ۾ مرڪب ستاءُ موجب 'ڪان+ وٽ' ٿيندو.

2. سنڌي جي اڪيلي 'ڪان' واري جتڪيءَ جي صورت 'ڳا' آهي، پر هن انوڪي ستاءُ ۾ 'ڳا' جون ضمير (متڪلم، حاضر ۽ غائب) مطابق الڳ صورتون ٿينديون.

واحد		جمع
متڪلم:	پاڙڳائين= وٽوم	پاڙے سِ ڳائون= اسان ڪائون وٽو
حاضر:	پَاڙ ڳاس= وٽينس	پَاڙے سِ ڳاڻ= وٽونِ
غائب:	پاڙے سِ ڳائوس= وٽوس	پاڙے سِ ڳائوڻِ= وَٽون

مثال:

واحد	جمع
ڪو ڏال پَاڙ ڳائين= ڪوڏر وٽوم	ڪوڏال پَاڙے سِ ڳائون= ڪوڏر وٽو
ڪوڏال پَاڙ ڳاسِ= ڪوڏر وٽينس	ڪوڏالَ پاڙے سِ ڳاڻ= ڪوڏر وٽون
ڪوڏال پَاڙے سِ ڳلوسِ= ڪوڏر وٽوس	ڪوڏال پَاڙے سِ ڳائوڻ= ڪوڏر وَٽونِ.

واحد	جمع
ڏے هَن ڪئين= ڏيوم	ڏے سِ ڪَنئُون= ڏيو (اسانڪي)
ڏين ڪے= ڏيائنڌ	ڏے ڪُمس= ڏيو
ڏهے هَن ڪوس= ڏينس	ڏے سِ ڪوڻ= ڏيون

مثال:

واحد	جمع
ڪتابَ ڏے هَن ڪئين= ڪتاب ڏيوم	ڪتابَ ڏے سِ ڪَنئون= ڪتاب ڏيو

ڪتابَ ڏين ڪي = ڪتاب ڏِيائُه	ڪتاب ڏي ڪُمس= ڪتاب ڏيو
ڪِتاب ڏهي هَن ڪوس= ڪتاب ڏينس	ڪِتابَ ڏي س ڪوڻ= ڪتاب ڏيون

'ڪي' واريون صورتون

'ڪي' حرف جر لاءِ جتڪيءِ ۾ 'ڪ' استعمال ٿيندو آهي.

واحد		جمع
متڪلم:	مَاڪِ= مونکي	سَاڪِ= اسان ڪي
حاضر:	توڪِ= توکي	وَاڪِ= اوهانکي
غائب :	هوڪِ= هن کي	هوچَانڪِ= هنن کي

مثال:

واحد	جمع
ماڪِ ڏي هَن= مونکي ڏي	سَاڪِ ڏي هَن= اسانکي ڏي
توڪِ ڏِين= توکي ڏيان	وَاڪِ ڏِين= اوهانکي ڏيان
هوڪِ ڏين= هُن کي ڏيان	هوچَانڪِ ڏينهَن= هنن کي ڏي

ڪي ٻيا انوکا مثال

ڪي چَاڻ ڳَا= ڪِن کان	جي چَاڻ ڳَا= جن کان
تي چَاڻ ڳَا= تِن کان	وِي چَاڻ ڳَاَ= انهن کان
هي چاڻ ڳَا= هِنن کان	هوچَاڻ ڳَا= هُنن کان
سِروس ڳَاَ= سندس کان	سِچوڻ ڳَا= سندن کان

باب ڏھون

اســـتــفـــھـــام

'استفھام' يعني 'پڇا وارا لفظ'. جتڪيءَ ۾ استفھام لاءِ پڇا وارا الفاظ ھيٺيان آھن.

- ڪاڙو = ڇا
- ڪالي = ڇو
- ڪَاھو = ڪھڙو
- ڪَاھي = ڪھڙي
- ڪَاھاڻ = ڪھڙن
- ڪِڙان = ڪٿان
- ڪِڙي = ڪٿي
- ڪيتڙون = ڪيترو
- ڪيتڙِي = ڪيتري
- ڪِيان = ڪيئن
- ڪِعًا = ڪيئن
- ڪونھين = ڪيڏانھن
- ڪِيٽي = ڪيڏانھن
- ڪِيڻ = ڪنھن
- ڪيجِھي = ڪنھن جي

- ڪبڪ = ڪنهن کي
- ڪِے جھو = ڪنهن جو
- کے زوُن = ڪنهن ڏانهن
- ڪِيلاَن = ڪڏهن
- ڪَڏُون = ڪڏهن
- ڪيسيتائين = ڪيستائين

ڇپا وارن لفظن جو جُملن ۾ استعمال:

- **ڪاڙو = ڇا، ڪالے = ڇو**

- ڪالے ڏِٺوءِ ڪوس= ڇو ڏِنئس
- ڪاڙے لِيا آئو هڙون = ڇا لاءِ آيو هو
- ڪاڙے ڪِ بال لَغو = ڇا کي بال لڳو
- ڪاڙے سان لِکين تو = ڇا سان لکندين
- ڪاڙے ٻگا پاَڙائين = ڇا کان ورتائين.
- ڪاڙے تي وِڃين تو = ڇا تي ويندين
- اَڄ ڪاڙے جو ڏينهن هـَ = اڄ ڇا جو ڏينهن آهي
- ڪاڙے جا هارهـ/ هَڙ = ڇا جا هارَ آهن
- ڪاڙي جي ڪري ڪونہ آئو = ڇا جي ڪري ڪونہ آيو

- **ڪاهو= ڪهڙو، ڪاهے = ڪهڙي**

- ڪاهو ٻيٺو هڙُون = ڪير ويٺو هو

- ڪاهے چوڪري جا ڪِتاب هَن= ڪهڙي چوڪري جا ڪتاب آهن.
- ڪَاهَان ڏڳا ٻَرها= ڪهڙن ڏڳا ٻڌا
- ڪاهے سان وهوهَن پي = ڪهڙي سان وئين پي.
- ڪے سان وهوهن پي = ڪنهن سان وئين پئي.
- ڪَاهے پاڙي آئو = ڪهڙي ڪان ڪٺي آيو.
- ڪَاهے مِل/ مِلڻ ڪتاب لها = ڪنهن وٽ ڪتاب پيا آهن.
- ڪَاهي پين پيو پاڙين = ڪهڙي پين تو ڪٺين
- ڪَاهيون ڪاپيون هيجون هَن = ڪهڙيون ڪاپيون هن جون آهن.

- **ڪِڙے = ڪٿي، ڪِڙَان = ڪِٿان**

- ڪِڙے ٻينَاس = ڪٿي وينا آهيو
- ڪِڙان آواس = ڪٿان آيا آهيو

- **ڪيتڻون= ڪيترو**

- ڪيتڻون پاڻي اَيتي پيو= ڪيترو پاڻي اچي تو.
- ڪيتڻان ايڪڙ پو ڪاءِ = ڪيترا ايڪڙ پوکيئه
- ڪيتڻي دير تي ايين تو = ڪيتري دير ۾ ايندين
- ڪيتڻيون ڪڪڙون هَن = ڪيتريون ڪڪڙيون آهن

- **ڪِيان = ڪيئن**

- ڪِيان پيو پَائئين= ڪيئن تو پائين.
- هے ڪت ڪِڻا واٿائين= هي ڪت ڪيئن واٿيائين.

- **ڪونهين = ڪيڏانهن**

- ڪونهين پيو وڃين = ڪيڏانهن پيو وڃين
- ڪيٽي وهوهَن هَزوُن = ڪيڏانهن ويو هئين

- **ڪيڻ = ڪنهن**

- ڪيڻ منائي ڏٽي = ڪنهن منائي ڏني.
- هي ڪيجهي پين هه/ هَز= هي ڪنهن جي پين آهي.
- ڪي جهي ڳينهن تي وَهو = ڪنهن جي گهر ويو.
- ڪي جهي ڪري اَئين پيناس = ڪنهن جي ڪري توهان وينا آهيو.
- ڪيڪ ڪاپي ملي = ڪنهن کي ڪاپي ملي.
- ڪيجهو چوڪرو هَزوُن = ڪنهن جو چوڪرو هو.
- ڪي لِيا پاڻي پِروءِ= ڪنهن لاءِ پاڻي پريئه
- ڪي جَها گهيت هه َ = ڪنهن جا پار آهن
- ڪي سان وِڃين ٿو = ڪنهن سان وينديِن.
- ڪي ڳا ڪِتاب پاڙين = ڪنهن ڪان ڪتاب وٺان
- ڪ مِل/ ڪي مِڻ ڪاپيُون لَهيون = ڪنهن وٽ ڪاپيون پيون آهن.
- ڪيجهَون ڪاپيون پَاڙي آئوهن= ڪنهنجون ڪاپيون ڪٿي آيو آهين.
- ڪي ڃاڻ هي رَستو ٺاهو = ڪنهن هي رستو ٺاهيو.
- ڪي ڃَان ڪِ هي ڪِتابَ ملا = ڪنهن کي هي ڪتاب مليا.
- ڪيڃان ڳا ڪتاب ڳِٿهاءِ = ڪنهن ڪان هي ڪتاب ورتئه

- ڪيزُون وهوهن هَزون = ڪنهن ڏانهن ويو هئس.

- **ڪيلان = ڪڏهن**

- ڪِيلاَن آئوهن = ڪڏهن آئين

- ڪڏوْن آئو هَزُون = ڪڏهن آيو هو

- ڪڏها ڪُر وهو = ڪڏهن ڪان ويو

- ڪَڏون ڳَا برسات پوئي پئي = ڪڏهن ڪان برسات پئي پئي.

- **ڪيستائين = ڪيستائين**

- ڪسيتائين ميئي آئوهن = ڪيستائين ڇڏي آئين.

- ڪيستائين پيئو هَن = ڪيستائين ويٺو آهين.

باب يارهون

فـــــعـــــل

هيٺ اسان انهن مصدرن ۽ فعلن جي سمجهاڻي ڏينداسون جيڪي خاص جتڪي ٻوليءَ وارا آهن، باقي ٻيا مصدر هن وقت ساڳيا سنڌيءَ وارا جتڪيءَ ۾ رائج آهن. تي سگهي ٿو ته قديم جتڪي ۾ اهي سڀ مصدر نالا هجن.

(الف) مصدر مان امر ۽ مضارع

مصدر	امر (واحد)	امر (جمع)	مضارع
اُبالڻ (اُبارڻ)	اُبال (اُبار)	اُبالـے سِ (اُباريو)	اُبالجـے (اُبارجي)
اُبيڙڻ (کولڻ)	اُبيڙ (کول)	اُبيڙے سِ (اُبيڙيو)	اُبيڙجـے (کولجي)
اُکيلڻ (اکيڙڻ)	اُکيل (اکيڙ)	اُکيلے سِ (اُکيڙيو)	اُکيلجي (اُکيڙجي)
اُڳالڻ (اوڳڻ)	اُڳالَ (اوڳار)	اُڳلے سِ (اوڳاريو)	اُڳالجي (اوڳارجي)
اُلاڙڻ (اولارڻ)	اُلاڙَ (اولار)	اُلاڙے سِ (اولاريو)	اُلاڙجي (اولارجي)
اَيَڻ (اچڻ)	اَيو (اچ)	اَييسِ (اچو)	اَيجي (اچجي)
بَتلجَڻ (بدلجڻ)	بَتلجَ (بدلج)	بَتلجَے سِ (بدلجو)	بسجي (بدلجي)
بَڻائِڻ (بنائڻ)	بَڻاءِ (بناءِ)	بَڻائِے سِ (بنايو)	بَڻائِجي (بنائجي)
تُرتڻ (ڪِرڻ)	تُرت (ڪِر)	تُرتے سِ (ڪِرو)	تُرتجي (ڪِرجي)
تَلڻ (ترڻ، پچائڻ)	تَل (تر)	تَلے س (تريو)	تَلجي (ترجي)
تُنبڻ (لوئڻ، هيسائڻ)	تُنب (لوءِ)	تَنبے سِ (لوئيو)	تَنبجي (لوئجي)

ٽَپڻ (ٽپڻ)	ٽَپ (ٽپ)	ٽَپي سِ (ٽپيو)	ٽَپجي (ٽپجي)
تانتڻ (تڙڻ)	تانت (تڙ)	تانتي سِ (تڙيو)	تانتجي (تڙجي)
تَنڻ (تهڻ)	تن (ته)	تني سِ (تهو)	تنجي (تهجي)
پَاڙڻ (ڪٽڻ)	پَاڙ (ڪٽ)	پَاڙي سِ (ڪٽو)	پَاڙجي (ڪٽجي)
پُسائڻ (پسائڻ)	پُساءِ (پساءِ)	پُسائي سِ (پسايو)	پُسائجي (پسائجيڻ)
پَسجڻ (ڏسجڻ)	پَسج (ڏسج)	پَسجي سِ (ڏسايو)	پَسائجي (ڏسائجي)
پُشائڻ (پڇڻ)	پُشاءِ (پڇ)	پُشائي سِ (پسايو)	پُشائجي (پڇجي)
پي سڻ (موڪلڻ)	پي سِ (موڪل)	پي سي س (موڪليو)	پي سجي (موڪلجي)
چي ڻِ (چوڻ)	چو(چئو)	چي سِ (چئو)	چجي (چئجي)
ڇِيَڻ (تنڻ، ڇجي پوڻ)	ڇِيه (ڇڄ)	ڇِييسِ (ڇڄو)	ڇِيجي (ڇڄجي)
ڏُوسَڻ (پيڙڻ)	ڏُوسَ (پيڙ)	ڏُوسَي سِ (پيڙيو)	ڏُوسَجي (پيڙجي)
ڏَلهڻ (پِيڙڻ)	ڏَلهه (پِيڙ)	ڏَلهي سِ (پِيڙيو)	ڏَلهجي (پِيڙجي)
ڏي ڻِ (ڏيڻ)	ڏي هَن (ڏي)	ڏي سِ (ڏيو)	ڏجي (ڏجي)
سَارڻ (وسارڻ)	سَار (وسار)	سَاري سِ (وساريو)	سَارجي (وسارجي)
سُڄڻ (سڄڻ، سوڄ ٿيڻ)	سُڄ (سڄ)	سُڄي سِ (سڄو)	سُڄجي (سڄجي)
سُڄائڻ (سُڄائڻ)	سُڄاءِ (سُڄاءِ)	سُڄائي سِ (سُڄائو)	سُڄائجي (سُڄائجي)
شي ڻ (ٿيڻ)	شي (ٿي)	شي سِ (ٿيو)	شجي (ٿجي)
ڪَنجڻ (ڪُنجڻ)	ڪَنج (ڪُنج)	ڪَنجي سِ (ڪُنجيو)	ڪَنجي (ڪُنججي)
لونيڻ (هيسڻ)	لونپ (هيس)	لونيي سِ (هيسايو)	لونيجي (هيسائجي)

مَانجڻ (مانجهڻ)	مانج (مانجھ)	مَانجيسِ (مانجهو)	مَانجَجي (مانجهجي)
مِغائڻ (ڇڏائڻ)	مِغاءِ (ڇڏاءِ)	مِغائيسِ (ڇڏايو)	مِغائجي (ڇڏائجي)
مِيڻ (ڇڏڻ)	مينهن (ڇڏ)	ميسِ (ڇڏيو)	مِيجي (ڇڏجي)
وِڄڻ (وڃڻ)	وِڄ (وڃ)	وِڄيس (وڃيو)	وِڄجي (وڃجي)
وِلهائڻ (ورهائڻ)	وِلهاءِ (ورهاءِ)	وِلهائيسِ (ورهايو)	وِلهائجي (ورهائجي)

1. 'امر واحد' ٺاهڻ لاءِ سنڌي وانگر مصدر جي پڇاڙي مان 'ڻ' ڪڍي ڇڏڻ سان امر ٺهندو. ڪي مصدر انهيءَ قاعدي کان مستثنيٰ آهن جيئن 'ايڻ' مان امر 'ايو'.

2. 'امر جمع' ٺاهڻ لاءِ مصدر جي پڇاڙيءَ مان 'ڻ' ڪڍي ان جي جاءِ تي 'اےسِ' لڳائبو. سنڌي ۾ 'ڻ' هٽائي 'يو' يا 'ايو' لڳائجي.

3. مضارع ٺاهڻ لاءِ 'ڻ' ڪڍي 'جي' لڳائبي. سنڌي ۾ به ساڳيو قاعدو آهي. جتڪي جي ڪنهن به امر جمع، مثال طور 'ڏےس' جي معنيٰ سنڌي ۾ ڏيوس واري نه آهي. ڏيوس لاءِ جتڪي ۾ چئبو 'ڏےس ڪوس' جيئن:

پاڻي ڏےسِ= پاڻي ڏيو

پاڻي ڏےس ڪوس= پاڻي ڏيوس

مےس ڪوس= ڇڏيوس

پِرےس ڪوس= پِريوس

لهےس ڪوس= رکوس

(ب) مصدر مان فاعل ۽ مفعول

مصدر	فاعل	مفعول
اُٻالڻ (اُٻارڻ)	اُٻاليندڙ (اُٻاريندڙ)	اُٻاليل (اُٻاريل)

اُچارَڻ (اُتارڻ)	اُچاريندڙ (اُتاريندڙ)	اُچاريل (اُتاريل)
اچڻ (اُٿڻ)	اُچندَڙ (اُٿندڙ)	اُچيل (اُٿيل)
بِلَڻ (پچڻ)	بِلدَڙ (پچندڙ)	بِليل (پِگل)
ٻَدائڻ (ٻڌائڻ)	ٻَدائيندڙ (ٻڌائيندڙ)	ٻَدايُل (ٻڌايل)
ٻَدَڻ (ٻَڌَڻ)	ٻدَدَڙ (ٻڌندڙ)	ٻَديَل (ٻڌل)
پيڏارَڻ (ويهارڻ)	پيڏاريندڙ (ويهاريندڙ)	پيڏاريل (ويهاريل)
پيڏڻ (ويهڻ)	پيڏدَڙ (ويهندڙ)	پيٺل (ويٺل)
پوئڻ (بيهڻ)	پوئندڙ (بيهندڙ)	پوئِل (بيٺل)
پِٺارڻ (بيهارڻ)	پِٺارندڙ (بيهاريندڙ)	پِٺاريَل (بيهاريل)
تُرتڻ (ڪِرڻ)	تُرتندَڙ (ڪِرندڙ)	تُرتيل (ڪِريل)
تَلَڻ (ترڻ)	تَلندَڙ (تريندڙ)	تَليل (تريل)
تُنَبڻ (لوئڻ)	تُنبدڙ (لوئيندڙ)	تُنبيل (لوئيل)
تَپَڻ (تقڻ)	تپيندڙ (تقيندڙ)	تپيل (تقيل)
تانتَڻ (ترڻ)	تانتيندڙ (تريندڙ)	تانتيل (تريل)
پَاڙڻ (ڪٽڻ)	پَاڙدڙ (ڪٽندڙ)	پَاڙيَل (ڪٽيل)
پَسائڻ (ڏيکارڻ)	پَسَائيندڙ (ڏيکاريندڙ)	پَسَايل (ڏيکاريل)
پے سڻ (موڪلڻ)	پے سَندڙ (موڪليندڙ)	پے سيل (موڪليل)
جهلَڻ (پڪڙڻ)	جهلندڙ (روڪيندڙ، پڪڙيندڙ)	جهليل (پڪڙيل)
چُٽڻ (چونڊڻ)	چُٽندڙ (چونڊيندڙ)	چُٽيل (چونڊيل)

ڏوسَڻ (پرڻ)	ڏوسندڙ (پريندڙ)	ڏوسيل (پريل)
ڏالَڻ (ڪسڻ)	ڏاليندڙ (ڪسيندڙ)	ڏالَيل (ڪسيل)
ڏزڻ (ڏهڻ)	ڏزندڙ (ڏهيندڙ)	ڏزيَل (ڏهيل)
ٻيبڻ (ٻڇڻ)	ٻيبندڙ (ٻڇندڙ)	ٻيبل (ٻڌل)
رَمَڻ (ڪيڏڻ)	رَمندڙ (ڪيڏندڙ)	رَميل (ڪيڏيل)
سَنهڻ (ڳوهڻ)	سَنهندڙ (ڳوهيندڙ)	سَنهيل (ڳوهيل)
ڪَازائڻ (ڪاهائڻ)	ڪَازائندڙ (ڪاهائيندڙ)	ڪَازَايَل (ڪاهايل)
ڪُرڻ (ڪهڻ)	ڪُرندڙ (ڪهندڙ)	ڪُريل (ڪهيل)
ڪَلَڻ (وهنجڻ)	ڪَلندڙ (وهنجندڙ)	ڪَليَل (وهنتل)
ڪِٽڻ (وڪٽڻ)	ڪِٽندڙ (وڪٽندڙ)	ڪِٽيل (وڪيل)
ڪوئڻ (هٽڻ)	ڪوئندڙ (هٽندڙ)	ڪئيل (هنيل)
ڪيرڻ (هارڻ)	ڪيرندڙ (هاريندڙ)	ڪيريل (هاريل)
ڳُدڻ (اگهڻ)	ڳُدندڙ (اگهندڙ)	ڳُديل (اگهيل)
لاَڙَڻ (رڪڻ)	لاَڙِندَڙ (رڪندڙ)	لاَڙيل (رڪيل)
لونيڻ (هيسائڻ)	لونيندڙ (هيسائيندڙ)	لونييل (هيسايل)
مِيڻ (چِڏڻ)	ميندڙ (چِڏندڙ)	مِغل (چِڏيل)
نِڪلڻ (نڪرڻ)	نِڪلندڙ (نڪرندڙ)	نِڪليل (نڪتل)
وَاچڻ (هَلڻ)	واچندڙ (هلندڙ)	وَاتل (هليل)
وِزڻ (وڃڻ)	وِزندڙ (وڃندڙ)	وِزيَل (وڃل)

● مصدر، فاعل ۽ مفعول جي مٿين صورتن تي سوچڻ سان اهو نتيجو نڪري ٿو ته جتڪي ۾ فاعل ۽ مفعول ٺهڻ وارو اصول ساڳيو سنڌي وارو آهي.

مصدر، فاعل ۽ مفعول جي هيٺئين مثالن ۾، مفعول واري صورت ۾ جتڪي جا لفظ سنڌي سان ملندڙ لفظ ڏسجن ٿا.

اَيَڻ (اچڻ)	ايندڙ (اِيندڙ)	آيل (آيل)
ڀَيَڻ (ٽٽڻ)	ڀَيندَڙ (ٽٽندڙ)	ڀَغل (ٽٽل)
ڀِيَڻ (ٽٽڻ)	ڀِيندڙ (ٽٽندڙ)	ڀِغل (ڀڳل)
چيے ڙِ (ڇوڙڻ)	چيندڙ (ڇوندڙ)	چِيَل (ڇَيل)
شيے ڙِ (ٿيڻ)	شيندڙ (ٿيندڙ)	ٿِيل (ٿيل)

مصدر، فاعل ۽ مفعول جي هيٺين مثالن ۾ 'ز' ۽ 'هه' جي مٽا سٽا ٿيل آهي.

پيزڻ (پيهڻ)	پيزندڙ (پيهندڙ)	پيزيَل (پيهيل)
ڏزَڻ (ڏهڻ)	ڏُزندڙ (ڏهندڙ)	ڏزيل (ڏهيل)
ڪازائڻ (ڪاهائڻ)	ڪازائيندڙ (ڪاهائيندڙ)	ڪازايل (ڪاهايل)
ڪَازڻ (ڪاهڻ)	ڪازندڙ (ڪاهيندڙ)	ڪَازِيَل (ڪاهيل)
ڪُزڻ (ڪُهڻ)	ڪُزندڙ (ڪهندڙ)	ڪزيل (ڪهيل)

● مصدر، فاعل ۽ مفعول جي هيٺين مثالن ۾ 'ت' ۽ 'ٽ' جي مٽا سٽا ٿيل آهي.

ڳِٽهڻ (ڳنهڻ)	ڳِٽهندڙ (ڳنهندڙ)	ڳِٽهيل (ڳنهيل)
ڳِٽهائڻ (ڳنهائڻ)	ڳِٽهائيندڙ (ڳنهائيندڙ)	ڳِٽهايل (ڳنهايل)

(ج) مصدر مان اسم حاليه (مذڪر ۽ مؤنث)

مصدر	اسم حاليه (مذڪر)	اسم حاليه (مؤنث)
اُٻالڻ	اُٻالدو (اُٻاريندو)	اُٻَالدي (اُٻاريندي)
اُڇارَڻ (اُڇارڻ)	اُڇاردو (اُڇاريندو)	اُڇاردي (اُڇاريندي)
اُڇڻ (اُٿڻ)	اُڇدو (اُٿندو)	اُڇدي (اُٿندي)
اَيڻ (اَچڻ)	اَيندو (ايندو)	اَيندي (اِيندي)
بَتلجَڻ (بدلجڻ)	بتلجدو (بدلجندو)	بَتلجندي (بدلجندي)
بِلَڻ (پچڻ)	بلدو (پچندو)	بِلدي (پچندي)
بيلائڻ (پچائڻ)	بيلائندو (پچائيندو)	بيلائيندي (پچائيندي)

1. مصدر مان اسم حاليه مذڪر ٺاهڻ لاءِ سنڌي وانگر 'ڻ' هٽائي انجي جاءِ تي 'دو' يا 'ندو' لڳائبو.

2. مصدر مان اسم حاليه مؤنث ٺاهڻ لاءِ سنڌي وانگر 'ڻ' هٽائي ان جي جاءِ تي 'دي' يا 'ندي' لڳائبو.

مثال:

صبح ڳا ڳڇهي اُڇاردو پري= صبح کان وٺي اُڇاريندو وتي.

پاڻي لَغَڻ سان رَنگ بتلجدو وَهو= پاڻي لڳڻ سان رنگ بدلجندو ويو.

ڪَالهه هِزَان بِلدو وَهو= ڪلهه هتان پچندو ويو.

ٻَڪريَان ڪِ باغ تي بيلائيندي پري= ٻڪرين کي باغ ۾ ڍڪائيندي وتي.

اگ سَامِڻ اَيندي هَزون= اگ اسان وٽ ايندي هئي.

چَاوَلَ اُٻالِدي لهندِي وَهي= چانور اُٻاريندي رکندي وئي.

اسم حاليہ جي مجھولي صورت:

جتڪيءَ ۾ اسم حاليہ جي مجھولي صورت سنڌي ڪان الڳ آھي. جيئن تہ:

مذڪر	مؤنث
ڪَرَان تا= ڪبو	ڪَجي تي= ڪبي
پَڙھان تا= پڙھبو	پڙھجي تي= پڙھبي
لکَان تا= لکبو	لکجي تي= لِکجي

(د) مصدر مان ماضيءَ واريون مفعولي صورتون

مصدر	اسم مفعول (مذڪر)	اسم مفعول (مؤنث)
ٻيڌارڻ (ويھارڻ)	ٻيڌارو (ويھاريو)	
ٻيڌڻ (ويھڻ)	ٻينو (وينو)	ٻيني (ويني)
ٻوئڻ (ٻيھڻ)	ٻو (ٻينو)	ٻوئي (ٻيني)
ٻُٺارڻ) ٻيھارڻ)	ٻُٺارو (ٻيھاريو)	ٻُٺاري (ٻيھاري)
ٻَياِئڻ (ٽوڙائڻ)	ٻَغائو (ٽوڙايو)	
ٻَيَڻ (ٽوڙڻ)	ٻغو (ٽٽو)	ٻِغي (ٽٽي)
ٽُرٽَڻ (ڪرڻ/ ٽٽڻ)	ٽُرٽو (ڪِريو)	ٽُرٽي (ڪري/ ٽٽي)

- مٿين صورتن مان ھيٺيان نتيجا نڪرن ٿا.

1. ماضي واري مفعولي، مذڪر صورت ٺاھڻ لاءِ مصدر جي آخر ۾ 'ڻ' جي جاءِ تي 'و' ڳنڍبو. سواءِ ڪن مصدرن جي، جن جي آخر ۾ 'ندو' لڳائبو. جيئن 'ايڻ' مان ايندو.

2. مؤنث ٺاھڻ لاءِ مصدر جي آخر ۾ 'ڻ' جي جاءِ تي 'ي' آڻبي. مثال لاءِ ھينين

جملن تي غور ڪيو.

مثال:

ڪورتڙي ڪِ ڪٽ تي ڪِيڻ ٻيدارو= ننڍڙي ڪي ڪٽ تي ڪنهن ويهاريو.

ِنمان شَان ٻَاوڙے ٻينوهَ= شام ڪان (مغرب ڪان) اتي وينو آهي.

هيڪ وِزين پين پئارو= هِن ڪي اتي تو بيهاريو.

گاڏي ڪالهہ تہ وِزي پوئي هَزون= گاڏي ڪلهہ تہ اِتي بيٺي هئي.

ٿالهي ڪِرڻ سان بہ ڪانہ پَغي= پليٽ ڪِرڻ سان بہ ڪانہ ڀڳي.

سڄو ڏينهن ڪم ڪري ٿُرتي پئي= سڄو ڏينهن ڪم ڪري ٿڪي پئي.

(هہ) مصدر مان اسم استقبال

مصدر	اسم استقبال (مذڪر)	اسم استقبال (مؤنث)
پَاڙَڻ (ڪٽڻ)	پَاڙٽو (ڪٽٽو)	پاڙِٽي (ڪٽٽي)
پُشَائڻ (پڇڻ)	پُشائٽو (پڇٽو)	پُشائٽي (پڇٽي)
پيزائڻ (پيهائڻ)	پيزائٽو (پيهائٽو)	پيزائٽي (پيهائٽي)
پيزڻ (پيهڻ)	پيزٽو (پيهٽو)	پيزٽي (پيهٽي)
چے ڻ (چوڻ)	چے ٽو (چوٽو)	چے ٽي (چوٽي)
چِيَڻ (ٽنڻ)	چِيٽو (ٽنٽو)	چِيٽي (ٽنٽي)

مٿين صورتن مان هيٺان نتيجا نڪرن ٿا.

1. اسم استقبال (مذڪر) ٺاهڻ لاءِ مصدر جي آخر ۾ 'و' ڳنڍبو.

2. اسم استقبال (مؤنث) ٺاهڻ لاءِ مصدر جي آخر ۾ 'ي' ڳنڍبو.

مثال لاءِ هيٺين جملن تي غور ڪيو.

مثال:

چڪي ڳا اَتو ٻاڙٹو هَز= چڪي ڪان اتو ڪٽٹو آهي.

ڏاںۓ جو ملھ ٻشاٹٹو هَزوں= اَن جو مَلھ پڇٹو هيو.

اَتو بہ پيزاٹٹو هَز= اتو بہ پيهاٹٹو آهي.

ميندِي ڪيتٹي پيزهٹي هَز= ميندي ڪيتري پيهٹي آهي.

تار تہ وِي وَزن تي ڇيٹي هَزون= تار تہ ان وزن تي ٽٽٹي هئي.

هي سوغات هورليَا پيسٹي هَزون= هي سوغات هُن لاۓ موڪلٹي هئي.

(و) فعل متعدي ۽ متعدي بالواسطہ جون صورتون

جتڪيۓ ۾ بہ سنڌي وانگر مصدر ۾ 'ا' يا 'ا' ۽ 'ۓ' آٹڻ سان فعل متعدي بالواسطہ جڙندا.

فعلي متعدي	فعل متعدي بالواسطہ.
اُچڻ (اُٿڻ)	اُچارڻ (اُٿارڻ)
بِلڻ (پچڻ)	بيلاٹڻ (پچاٹڻ)
ٻَلڻ (ٻرڻ)	ٻَالڻ (ٻارڻ)
ٻَدڻ (ٻُڌڻ)	ٻَداٹڻ (ٻڌاٹڻ)
بيخڻ (ويهڻ)	بيذارڻ (ويهارڻ)
ٻوٹڻ (ٻيهڻ)	ٻثارڻ (ٻيهارڻ)
پيٹڻ (ٽٽڻ)	پيَاٹڻ (ٽٽاٹڻ)
تِلڪڻ (ترڪڻ)	تِلڪاٹڻ (ترڪاٹڻ)
پَسڻ (ڏسڻ)	پَساٹڻ (ڏيکارڻ)

پُسَڻ (پچڻ)	پُسَائڻ (پچائڻ)

ساڳي طرح فعل متعدي بلواسطہ ٺاهڻ لاءِ فعل متعدي سان 'ڻ' جي بجاءِ 'را' ڳنڍبو. جيئن تہ:

فعل متعدي	فعل متعدي بالواسطہ ٺاهڻ
لَهَڻ (رڪڻ)	لَهَرائڻ (رڪرائڻ)
لَغڻ (لڳڻ)	لَغرائڻ (لَڳرائڻ)
نِڪلَڻ (نِڪرڻ/ ڪيڻ)	نِڪلرائڻ (ڪيرائڻ)

هيٺ فعل بالواسطہ جون واحد ۽ جمع واريون صورتون ڏجن ٿيون.

واحد	جمع
چَورَائين= چَورايان	چَورَايان= چورايون
رَڏَائين= رَڏايان	رَڏَايَان= رَڏايُون
رَنگَائين= رَنگَايان	رَنگَايان= رَنگَايون
لِڪَائين= لڪايان	لِڪَايَان= لِڪَايُون
پَڙهَائين= پَڙهايان	پڙهايان= پڙهايُون
بے لاَئين= پچايان	بے لاَيَان= پچايُون
ڪَاوَارين= ڪاريان	ڪَاوَاران= ڪارايُون
واچارين= هلاَيَان	وَچاران= هلاَيون
پُٺارين= بيهاريان	پُٺاران= بيهاريون
اُچَارين= اُٿاريان	اُچاران= اُٿاريہ

مـثين واحد ۽ جمع وارين فـعل بالواسطہ جي صـورتن تي غـور ڪبو تہ هيـٺيـان نتيجا نڪرن ٿا.

1. واحد صورت ۾ جتڪيءَ جي لفظ جو سنڌي ترجمو، جمع جي صورت ۾ جتڪي وارو لفظ بيهي ٿو.

2. جمع جي صورت ٺاهڻ لاءِ، واحد جي صورت ۾ جتي 'ئين' پڇاڙي آهي انکي هٽائي 'يان' لڳائبو ۽ جتي 'ين' لڳل آهي انجي جاءِ تي 'ان' لڳائبو.

باب ٻارهون
زمـــــــــــان

هيٺ مصدر 'لکڻ' مان سڀني زمانن جا مثال ڏجن ٿا.

• زمان حال

	واحد	جمع
مضارع	لکين= لکان	لکان= لکون
حال	لکين پيو= لکان پيو	لکان پيا= لکون ٿا
استمراري	لکين پيو= لکان پيو	لکان پيا= لکون ٿا
مدامي	لکين= لکندو آهيان	لکان= لکندا آهيون
متشڪي	لکدوس هوندو= لکندو هوندس	لکدا سان هوندا= لکندا هونداسين.

زمان حال جي مٿين صورتن مان هيٺيان نتيجا ڪڍي سگهون ٿا.

1. مضارع ۾ واحد واري صورت جو سنڌي ترجمو يا معنيٰ ان جي جمع واري صورت ۾ جتڪي واري صورت آهي.

2. مضارع ۽ زمان حال مدامي جون صورتون بلڪل ساڳي آهن.

3. زمان حال ۽ زمان حال استمراري ۾ جتڪي واريون صورتون ساڳي آهن.

• زمان ماضي

	واحد	جمع
مطلق	لکو= لکيو	لِکو= لکيو
استمراري	لِکوبي= لکيو ٿي	لکوپوي= لکيو ٿي

	واحد	جمع
مدامي	لکدوس هُزُون= لکندو هوس	لِکداسان هُزُون= لکندا هئاسين
قريب	لِکوهہ/ هُز= لکيو آهي	لِکوهہ/ هُز= لکيو آهي
بعيد	لکو هُزُون= لکيو هو	لِکو هُزُون= لکيو هو
شرطيہ	لکين هُزُون= لکان ها	لِکان هُزُون= لکون ها
متشڪي	لکو هوندو= لکيو هوندو	لکو هوندو= لکيو هوندو

● زمان مستقبل

	واحد	جمع
مستقبل	لکين ٿو= لکندس	لکان ٿا= لکنداسين
استمراري	پيو لکين ٿو= پيو لکندس	پيا لکان ٿا= پيا لکنداسين

زمانن جا ڦيرا

هيٺ مٿي ڏنل سيني زمانن جا ڦيرا ڏيئي رهيا آهيون

(الف) زمان حال جا ڦيرا

زمان مضارع ۽ زمان حال مدامي ۾ مذڪر ۽ مؤنث جي ساڳي صورت ٿيندي.

● زمان مضارع

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَچون لکين= آءُ لکان	اَسي لکان= اسين لکون.
حاضر	اَتو لکين= تون لک	اَئين لکے سِ= توهان لکو.
غائب	هو لِکے= هو لکي	هو لکيڻ= هو لکن

ڪي ٻيون صورتون:

	واحد	جمع
	هے لکے= هي لکي	هے لکيڻ= هي لکن
	وے لکے= اِهو لکي	وے لکيڻ= اهي لکن

● زمان حال (مذڪر)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجُون لکين پيو = آءُ لکان ٿو	آسي لکان پيا= اسين لکون ٿا
حاضر	اَتو لکين پيو= تون لکين ٿو	اَٿين لکے سِ پيا= توهان لکو ٿا
غائب	هو لِکے پيو= هو لکي ٿو	هو لکيڻ پيا= هو لکن ٿا

ڪي پيون صورتون:

هے لکے پيو= هي لکي ٿو	هے لکيڻ پيا= هي لکن ٿا
وے لکے پيو= اهو لکي ٿو	وے لکيڻ پيا= اهي لکن ـ

● زمان حال (مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجُون لکين پي = آءُ لکان ٿي	آسي لکان پيا= اسين لکون ٿا
حاضر	اَتو لکين پي= تون لکين ٿي	اَٿين لکے سِ پيون= توهان لکو ٿيون
غائب	هو لِکي پي= هي لکي ٿي	هےلکيڻ پيون= هي لکن ٿيون

ڪي پيون صورتون:

هے لکے پي= هي لکي ٿي	هے لکيڻ پيون= هي لکن ٿيون
وے لکي پي= اِها لکي ٿي	وے لکيڻ پيون= اهي لکن ٿيون

زمان حال استمراري جتڪي ۾ ساڳي زمان حال واروئي ٿيندو.

مثال طور: اَجُون لکين پيو= آءُ لکان پيو، اَجُون لکين پي= آءُ لکان پئي.

● زمان حال متشڪي (مذڪر)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجُون لکدوس هوندو= آءُ لکندو هوندس	آسي لکدا سان هوندا= اسين لکنداسين هونداسين.

حاضر	أتو لکدو هن هوندو= تون لکندو هوندين.	أئين لکداسِ هوندا= توهان لکندا هوندو
غائب	هوِ لکدو هوندو= هو لکندو هوندو	هو لکدا هوندا= هو لکندا هوندا.

ڪي ٻيون صورتون:

هے لکدو هوندو= هي لکندو هوندو	هے لکدا هوندا= هي لکندا هوندا
وے لکدو هوندو= اِهو لکندو هوندو.	وے لکدا هوندا= اهي لکندا هوندا

• زمان حال متشڪي (مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	أجُون لکديَاس هوندي= آءٌ لکندي هونديس	آسي لکدا سان هوندا= اسين لکنديون هونديوسين.
حاضر	أتُو لکدينهن هوندي= تون لکندي هوندين	اَئين لکندويونس هونديون= توهين لکنديون هونديون.
غائب	هوِ لکدي هوندي= هوءَ لکندي هوندي	هوِ لکديُون هونديون= هو لکنديون هونديون.

ڪي ٻيون صورتون:

هے لکدي هوندي= هي لکندي هوندي	هے لکديون هونديون= هو لکنديون هونديون.
وے لکدي هوندي= اِها لکندي هوندي	وے لکديون هونديون= اهي لکنديون هونديون.

زمان حال مدامي لاءِ مضارع واروئي ڦيرو ٿيندو جيئن ته:

اَڃون لکين= آءِ لکندو آهيان.

اچون لکين= آءِ لکندي آهيان

(ب) زمان ماضي جا ڦيرا

زمان ماضي مطلق، استمراري، قريب، بعيد، شرطيه ۽ ماضي متشڪي ۾ مذڪر ۽ مؤنث جي ساڳي صورت ٿيندي.

زمان ماضي مطلق (مذڪر ۽ مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	مين لکو= مون لکيو	اَسين لکون= اسان لکيو
حاضر	پين لکو= تو لکيو	اَئين لکو= توهان لکيو
غائب	هُوڻ لکو= هُن لکيو	هوڃاڻ لکو= هنن لکيو

ڪي ٻيون صورتون:

هيڻ لکو= هِن لکيو	هے ڃاڻ لکو= هِنن لکيو
وِيڻ لکو= ان لکيو	وِي ڃاڻ لکو= انهن لکيو

زمان ماضي استمراري (مذڪر ۽ مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	مين لکو ٻي= مون لکيو پئي	اَسي لِکون پي= اسان لکيو پئي
حاضر	پين لکو ٻي= تو لکيو پئي	اَئين لکو پي= توهان لکيوپي
غائب	هوڻ لِکو پي= هُن لکيو پئي	هوڃاڻ لکو پي= هنن لکيو پئي

ڪي ٻيون صورتون:

هيڻ لِکو پي= هِن لکيو پئي	هي جاڻ لکو پي= هِنن لکيو پئي
وِيڻ لکو پي= اِن لکيو پئي	وِي جاڻ لکو پي= انهن لکيو پئي

زمان ماضي قريب (مذڪر ۽ مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	مين لکوهه/ هَز= مون لکيو آهي	اَسي لکون هه/ هز= اسان لکيو آهي
حاضر	ٻين لکوهه/ هَز= تو لکيو آهي	اَئين لکوهه/ هَز= توهان لکيو آهي
غائب	هوڻ لِکو هه/ هَز= هُن لکيو آهي	هوجَاڻ لکوهه/ هَز= هُنن لکيو آهي

ڪي ٻيون صورتون:

هيڻ لکو هه/هَز= هِن لکيو آهي	هي جاڻ لکو هه/ هَز= هِنن لکيو آهي
وِيڻ لکو هه/ هَز= اِن لکيو آهي	وِي جاڻ لکو هه/ هَز= انهن لکيو آهي

زمان ماضي متشڪي (مذڪر ۽ مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	مين لکو هوندو= مون لکيو هوندو	اَسي لِکو هوندو= اسان لکيو هوندو
حاضر	ٻين لکو هوندو= تو لکيو هوندو	اَئين لکو هوندو= توهان لکيو هوندو
غائب	هُوڻ لکو هوندو= هُن لکيو هوندو	هوجَاڻ لکو هوندو= هنن لکيو هوندو

ڪي ٻيون صورتون:

هيڻ لکو هوندو= هِن لکيو هوندو	هي جَاڻ لکو هوندو= هنن لکيو هوندو
وِيڻ لِکو هوندو= اِن لکيو هوندو	وِي جَاڻ لکو هوندو= انهن لکيو هوندو

زمان ماضي مدامي (مذڪر)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجون لِکدوس هَزُون= آءُ لکندو هوس	اَسي لکداسان هَزون= اسين لکندا هئاسين.
حاضر	اَتو لکدو هَن هَزُون= تون لکندو هئين.	اَئين لِکداس هَزُون= توهان لکندا هئو
غائب	هو لِکدو هَزُون= هو لکندو هئو	هو لِکدَا هَزُون= هو لکندا هئا.

ڪي ٻيون صورتون:

هے لکدو هَزُون= هي لکندو هو	هے لِکدَا هَزُون= هي لکندا هئا.
وے لکدو هَزُون= اِهو لکندو هو	وے لِکدا هَزون= اهي لِکندا هئا.

زمان ماضي مدامي (مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجون لِکدوس هَزُون= آءُ لکندي هيس	اَسي لکداسان هَزون= اسين لکندا هئاسون.
حاضر	اَتو لکدينهَن هَزُون= تون لکندي هئين.	اَئين لِکديونس هَزُون= توهين لکنديون هئو
غائب	هو لِکدي هَزُون= هوءَ لکندي هئي	هو لِکدَيون هَزُون= هو لکنديون هيون

ڪي ٻيون صورتون:

هے لکدي هَزُون= هيءَ لکندي هئي	هے لِکديون هَزُون= هي لکنديون هيون.
وے لکدي هَزُون= اِهَا لکندي هئي	وے لِکديون هَزون= اهي لِکنديون هيون

(ج) زمان مستقبل جا ڦيرا

زمان مستقبل (مذڪر)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجون لڪين تو= آءُ لڪندس	اَسي لِڪان ٽا= اسان لڪنداسين
حاضر	اَتو لڪين تو= تون لڪندين	اَئين لڪيس ٽا= توهين لڪندؤ
غائب	هو لڪي تو= هو لڪندو	هو ليڪڻ ٽا= هو لڪندا

ڪي ٻيون صورتون:

هے لڪي تو= هي لڪندو	هے لِڪيڻ ٽا= هي لڪندا
وے لڪي تو= اِهو لڪندو	وے لڪيڻ ٽا= اهي لڪندا

زمانُ مستقبل (مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجون لڪين تي= آءُ لڪنديس	اَسي لِڪان ٽا= اسين لڪنديوسين
حاضر	اَتُو لڪين تي= تون لڪندين	اَئين لڪيس تيون= توهان لڪندؤ
غائب	هو لڪي تي= هو لڪندي	هو لڪيڻ تيون= هو لڪنديون

ڪي ٻيون صورتون:

هے لڪي تي= هي لڪندي	هي لڪيڻ تيون= هي لڪنديون
وے لڪي تي= اها لڪندي	وے لڪيڻ تيون= اهي لڪنديون

زمان مستقبل استمراري (مذڪر)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	اَجون پيو لڪين تو= آءُ پيو لڪندُس	اَسي پيا لڪان ٽا= اسين پيا لڪنداسين
حاضر	اَتو پيو لڪين تو= تون پيو لڪندين	اَئين پيا لڪے س ٽا= توهان پيا لڪندؤ

غائب .هو پيو لکي= هو پيو لکندو	هو پيا ليکڻ ٿا= هو پيا لکندا.

ڪي ٻيون صورتون:

هے پيو لکي ٿو= هي پيو لکندو	هے پيا لکيڻ ٿا= هي پيا لکندا
وے پيو لکي ٿو= اهو پيو لکندو	وے پيا لکيڻ ٿا= اهي پيا لکندا

زمان مستقبل استمراري (مؤنث)

ضمير	واحد	جمع
متڪلم	آجون پي لکين ٿي= آءُ پئي لکنديس	اسي پيون لکان ٿا= اسين پيون لکنديونسين
حاضر	اتو پي لکين ٿي= تون پي لکندين	آئين پيون لکئے س ٿيون= توهين پيون لکندؤ.
غائب	هو پي لکي ٿي= هو پئي لکندي	هو پيون لکيڻ ٿيون= هو پيون لکنديون.

ڪي ٻيون صورتون:

هے پي لکي ٿي= هي پئي لکندي	هے پيون لکے ڻ ٿيون= هي پيون لکنديون.
وے پي لکي ٿي= اِها پئي لکندي	وے پيون لکے ڻ ٿيون= اهي پيون لکنديون

ڀاڱو ٽيون

جتڪيءَ جا مقامي محاورا، لهجا ۽ ڳالهه ٻولهه

باب تيرهون

جتڪيءَ جا مقامي محاورا ۽ لهجا

جتڪيءَ ۾، پڻ مختلف ڳوٺن ۽ پاڙن جي لغت ۾ فرق آهي. مثلاً ڪي 'ڪاڙو' ته ڪي 'شاڙو' (=ڇا) چون، 'اهڙيءِ طرح ڳيزون ۽ ڳيٽون (ڪٽڪ) هيٺي ۽ ويٺين (هتي)، 'ما' مانهين (مون)، هو ۽ اُسي (هُو)، هنجر ۽ هيلان (هينئر)، نائي ۽ گادي (سوڙ) وغيره هيٺ وڌيڪ تفصيل ڏجي ٿو.

• ڳوٺ گولو ميرجت

اهو قصو وِسارِين مَتان

اَجُون مُهالو اَيين تو

اُڃي تہ وَاچان پانهين هلڪي

لوڙ ڪُڏائي

• ڳوٺ بهار خان ميرجت

وے قِصو سارين مَٺان

(اها ڳالهہ وسارين متان)

اَجُون سويل اَيين تو

(آءُ سوير ايندس)

اُڃي تہ وَاڇَان پانهين هَلڪَ

(اُٿي تہ هلون پنهنجي ڳوٺ)

لَٺ ڪُڏائين (لٺ هنيائين)

• ڳوٺ سڪيو ميرجت

اُڃي تہ وَانَچان

بيهي رهہ

ڪيٽے يو وِڃيين تون

• ڳوٺ بهار خان ميرجت

اُڃي تہ وَاچان (اُٿي تہ هلون)

بيزِهي رَهہ (ويهي رهہ)

ڪيٽے پيو وِڃيين اَتو

(ڪيڏانهن پيو وڃين تون)

پاڻي وِهه	پاڻي وِڙه (پاڻي وجهه)
ڏار	ڏال
هُج جو	هُوجاَن جو

• ڪڇ ۽ سنڌ جي جتڪي ۾ فرق

ڪڇ جا لتيار قبيلا	ڳوٺ ٻهار خان ميرجت
اَتون ڪوهين تو وِجو	اَتو ڪوهين پيو وجين
	(تون ڪيڏانهن پيو وڃين)
اَجُون هيٺے تو وڃين	اَجُون هيٺے پيو وِجين
	(آءٌ هيڏانهن پيو وڃان)
اَتون تڪڙو وَرج	اَتو تڪڙو وَردونَهن
	(تون تڪڙو وَرجان)
اَجُون ٻينو آهين	اَجُون ٻينوس.
	(آءٌ وينو آهيان)
هُون ڳِنا وٺي اچے	هوڳا ڳُٺهين اَيو
	(هُن ڪان وٺي اچ)
سيرين ڪوهين وَنيو	سَويلَ ڪوهين وَهوهَن.
چاڙو	ڪاڙو (چا)
ڳِيهُون	ڏانٿن (ڪٽڪ)
وَانت	لَهندو (اولهه)

ڀهَال	اُپرندو (اوڀر)
ٻيچڻ	گيچڻ (اُپرڻ)
سِي رَک، گادِي	نائي (سوڙ)
سِٽڪ	سِهٽڪ (پاٽ)
ڏاگھ	اُڙه (ڏاچي)
تِ	تي (تي)
مَارِت	مانهين تي (مون تي)
زي	تي (تي)

• اتر ۽ وچولي سنڌ جي جتڪيءَ ۾ فرق

محراب پور/ اوستہ محمد	ڳوٺ بهار خان ميرجت
ڪَالھ هُجڻ ڪاڙوڪو	ڪالھ هوجاڻ ڪاڙوڪو (ڪلھ هُنن چا ڪيو)
اَئِين ڪاڙو پيا ڪرِيسي	ائينُ ڪاڙو پيا ڪريس. (توهين ڇا پيا ڪريو)
پاڻي ڪڙهين تو	پاڻي ڪڙهين تو. (پاڻي پيئندين)
وَهُن اَن پہ جهيڙو ڪليے ڪوءِ	وَهوهَن پے تہ جهَيڙو ڪَالے ڪوءِ (ويو هئين تہ جهيڙو چو ڪيئہ)
اَتون ڪيجهو تينگو آن	اَتو ڪيجهو تينگو هَن

	(تون ڪنهن جو پُٽ آهين)
اَتُن ڪوهين وَهون	اَتو ڪڙهين وهوهَن
	(تون ڪيڏانهن ويو هئين)
اَڄ وهوسون اُڏيرو	اَڄ وهوس هزون اُڏيرو
	(اڄ ويو هوس اُڏيري)
اَڄ وَهوسون اڄ وري آئوس	اَڄ وهوس هزون اڄ وري آئوس
	(اڄ ويو هوس اڄ وَري آيس)
اَتون واڇ تونهين ٻُڌراءِ اچين پيو	اَتو وَاڇ تونهين ٻُڌراءِ ايين پيو.
	(تون هل تنهنجي پويان اچان ٿو)
ڳينهن تو پهچاءِ ڪير	ڳينهن تي پهچاءِ ڪير
	(گهر ڏي پهچاءِ ڪير)
رڳا	رُغا (رڳا، رڳو)
ڪيلے	ڪالے (ڇو)
سُون	زوُن (ڏانهن)

باب چوڏهون

ڳالهه ٻولهه

تنهنجو نالو ڇا آهي.

• توهُون ناءِ کِيوهَ	تنهنجو نالو ڇا آهي؟
• مَاهُون نَاءِ وَلِي هَ	منهنجو نالو ولي آهي.
• آتُو کَاڑُو کَرِين	تون ڇا ڪرين؟
• اَيِون مَاستَرهَ	آءٌ ماستر آهيان.
• تِيڳَا سَوَاءِ کَاڑو ڪرين	ان کان علاوه ڇا ڪرين.
• تِيڳَا سَوَاءِ دُکَان وَاچَارِين	ان کان علاوه دڪان هلايان.
• اَبوءِ کاڑو کَرے؟	پڻهين ڇا ڪري؟
• اُسے ٻَني ٻَاري ۾ مَالَ سَان پِرے	اهو ٻني ٻاري ۾ مال سان پهريُ.
• يَائوءِ کَرتو کَاڑو کَرے؟	ڀائهين ننڍو ڇا ڪري؟
• اُسے تِريکَتَرَ وَاچَارِي	اهو ٽريڪٽر هلائي.
• يَا گهٹَا هزَ کَرے؟	ڀائر گهڻا اٿيئي؟
• چَار يَا هزَ	چار ڀائر آهن
• ٻِيا اَيِان پَڙهين پِيا	اهي اڃان پڙهن پيا.
• چَاچَا کَاڑو کَرينٿ	چاچا ڇا ڪندا آهن.
• کڑو مَاستَرهَ، ٻِيا ٻَني ٻَاري سَان لَغَل هزَ	هڪڙو ماستر آهي، ٻيا ٻني ٻاري سان لڳل آهن.

• ٻَني ڪيتڙي هہَ؟	• ٻني ڪيتري آهي؟
• ٻَني سَاڪِ سَجَان ڪِ تِيهہ جِريبَ ڪَن هَز	ٻني اسان سيني کي ٽيهہ جريب ڪن آهن.
• وَاهين هَلَڪَ تي بِجلِي هَز؟	• اوهان جي ڳوٺ ۾ بجلي آهي؟
• هَا بِجِلي، گئسِ بہ هَز ۽ فونِ جِي بہ سَهُولَت هَز	ها بجلي، گئس بہ آهي ۽ فون جي بہ سهوليت آهي.
• اُڙتَ تہ اِسڪولِ بہ هُوندو؟	پوءِ تہ اسڪول بہ هوندو؟
• هَا اسڪول ڇُوڪِرَان ۽ ڇوڪِرِيَان ٻِنُوڙ جَا هَز، سَرڪَارِي اِسپَتال بہ هَز	ها اسڪول ڇوڪرن ۽ ڇوڪري ٻنهي جا آهن، سرڪاري اسپتال بہ آهي.

بيمار کان حال پڇڻ

• اسلم: ادَا يَلي آئو هَن.	اسلم: ڀلي آئين.
• سليم: ادا بَسم الله، هَنڙُون ڪِيَان هہَ طِبيعَت؟	سليم: ادا بسم الله، هاڻي ڪيئن آهي طبيعت؟
• اسلم: ڪُجهہ مِڙِيئي فَرحَت هَز	اسلم: ڪجهہ مڙيئي فرحت آهي.
• سليم: توڪ بِي مُندَائتو بُخَار ڪِيَان اَيي تو؟	سليم: توکي بي منداڻتو بخار ڪيئن اچي ٿيو؟
• اسلم: بَس اَدَا بِيمَارِي ڪَا مُندَ پُشَايُون ڪَانہ پي اَيِي. ڪَالهہ ڇَيڙِڳا وَروسِ ۽ اَيِي ڳِيهَن تِي ڪَلوسِ، جِڃَا	اسلم: بس ادا بيماري کا مند پڇي ڪونہ ٿي اچي. ڪلهہ ونگار ڪان موٽيس ۽ اچي گهر وهنتس، جيئن ئي

ٿي مَانِي ڪَاٿِي پينوسِ تَہ جِسمَ تي سولِ ۾ سُستي اَيي ڳَٺو. مين سَمجھو چيڙَ جي ٽڪ ڪَري وغا پيو شي پَرَ تپ اَيي رڦترِيون ڏٽيون، بَس اُڙتَ تَہ مَاستَر حَاجِي ڳا چوڪِرو تپَ جِي گورِي پَاڙِي آئو. تِيسَان ڪُجھ آرَامِ مِلو ۾ صُبح شينديے ٿِي هزَان ٽَانگو ڪرَاٿِي شَھر وَهَا سَان. تِزي ڊَاڪٽَر سُوئِي ٻوئِي ڪُڏَائين ۾ دَوائُون ڏٽَائين، تِيخَاڻ وِجي ڪُجھ آرَامِ ڏِٽو.

ماني ڪائي وينس تہ جسم ۾ سور ۽ سستي اچي ورتو. مون سمجهيو ونگار جي ٽڪ ڪري ائين پيو ٿئي پر رات جو اچي سيءَ سان بخار ٿيو. بس پوءِ چانهہ ٺهرائي پيتم پر بخار اچي ڏڪٽيون ڏنيون. بس پوءِ ماستر حاجي ڪان ڇوڪرو تپ جي گوري ڪٽي آيو، تنهن سان ڪجهہ آرام مليو ۽ صبح ٿيندي ئي هتان ٽانگو ڪرائي شهر وياسون. اتي ڊاڪٽر سوئي وغيره هڻي ۽ دوائون ڏنائين، انهن وجي ڪجهہ آرام ڏنو.

● سليم: هيلاَن هَز مَچَران جو ٻنَوارو سو مُجيرِي مَاوَارِي ڪِ بہ ڪَالھ ڳا ڳِٺي تپ سِئِي سَان شِي پيو. وِچِٺَان هَزُون ٻَاڻ ڳِٺھَڻ لِيَا سو بہ ڪَم ڪونَہ تو، هَنٿون ٻَائِين پيو تَہ اِيندڙ وَارِي تي وِجين ڪَم شي تو.

سليم: هينئر آ مڇرن جو چڪر سو مڇيري اسان واري کي بہ ڪلهہ کان وٺي سيءَ سان بخار ٿي پيو. وچٿا هثاسين پاڻ وٺڻ لاءِ سو بہ ڪم ڪونہ ٿيو. هاڻي پايان ٿو تہ ايندڙ واري تي وڃي ڪم ٿئي.

● اسلم: اج تَہ ٻَلا مَانِهيُون مِيزهُون تَہ

اسلم: اڄ تہ ڀلا منهنجيون مينهون

ڏِزهي ويندو هَن شام جو. مَاڪِ جِسم تِي سُولِ ۾ تَپ صَفا سَاٿُو ڪَرِي مَغو.

ڏهي وڃجان، شام جو. مونکي جسم جي سور ۽ تپ صفا ساٿو ڪري ڇڏيو.

● سليم: حَاضُر اَدا، اَچُون رُغو مُجِيري سُون چَڪَر ڪَٽي اُڙتَ ايين ٿو.

سليم: حاضر ادا، آئون رڳو مجيري ڏانهن چڪر هڻي پوءِ ايندس.

موسم جو حال

● اسلم: اَسَلامُ عَليڪُم!

اسلم: اسلام عليڪم

● سليم: وَعَلَيڪُم سلام

سليم: وعليڪم سلام

● اسلم: اَدَا ڪِيا حَالَ هَزِ؟

اسلم: ادا ڪهڙا حال آهن؟

● سليم: سَچو خَيرهَ، اَتو ڏَس خُوش خَير.

سليم: ادا سچو خير آهي، تون ٻڌاءِ خوش خير.

● اسلم: اَلحَمدُللهِ، رُغو ڪَالَھ ڳَا ڳِٺهي گرمي شي پئي.

اسلم: الحمدلله، رڳو ڪلھ کان وٺي گرمي گهٽي تي پئي.

● سليم: گَرمِي توبَھ، صَفَا چِٽو ڪَاڙِهو لَغو لَهو.

سليم: گرمي توبھ، چٽي اس لڳي پئي آهي.

● اسلم: ڏينهن تِہ نَهو رَاتِ بِہ تَتِي لَهي.

اسلم: ڏينهن تہ نهيو پر رات بہ تتي پئي آهي.

● سليم: اَگِ گَرمِي ويڏِي ڪانہ شيندي هَزُون.

سليم: اڳ گرمي ايڏي ڪونہ ٿيندي هئي.

● اسلم: اَدا اڳ چوڏاري جهَنگ لَغو

اسلم: ادا اڳ چوڏاري جهنگ لڳو

لَھو شيندو هُزُون تيجي ڪَري ڇانَھن ئِي ڇانَھن شيڻَ ڪَري محسُوسِ ڪَا نَہ شيندِي هُزُون.

پيو هوندو ته تنهنڪري ڇانوَ ئي ڇانوَ هجڻ ڪري محسوس ڪانہ ٿيندي هئي.

● سيلم: گرمي ڳاڙُت سانوڻي جون برسَاتُون جَلد ئِي پَئنديُون هُزُون.

سليم: گرمي کان پوءِ سانوڻي جون برساتون جلد ئي پونديون هيون.

● اسلم: هَا هَنٽُون وِغَا ڪونَہ پِيو شيے.

اسلم: ها هاڻي اڃين ڪونہ ٿو ٿئي.

● سليم: بَس اَدا سَيِے هَہ رَب جَا ڪَمُ شَلَ خيرِ شيے.

سليم: بس ادا سڀ آهن رب جا ڪم شل خير ٿئي.

● اسلم: هيلَ سَالِ تَہ ٻَنيَان لِيَا بہ پاڻي لَھِي وَھو ءِ نَلڪَا بہ هَنٽُون پَنجَ ڏَھہ ڦُتَ ٻُڙھُون لَڳاڻَا پِيَا پَئيڻِ.

اسلم: هن سال ته ٻنين لاءِ بہ پاڻي ڪونہ آهي، پيو تہ نهيو هيٺ پيئڻ وارو پاڻي بہ لهي ويو ءِ نلڪا بہ هاڻي پنج ڏهہ فٽ هيٺ لڳائڻا پون ٿا.

●سليم: بَس اَدا شَل ربَ رَحم ڪَري، ڇَغُو هَنٽُون اَڃُون وَاڇين پيو، شَامَ جو پَاڻِي جو وَارو هَہ، وِچان مَٽان ڪَو پَاڻِي ڇُڪو اَيے.

سليم: بس ادا شل رب رحم ڪري، چڱو هاڻي آئون هلان ٿو، شام جو پاڻي جو وارو آهي، وچون مٽان ڪا پاڻي لپ اچي.

بازار جي خبرچار

دڪاندار: صاحب! الاهي ڏيھان ڳا اڙتَ ظَاهِر ٿاسِ.

دڪاندار: صاحب الاهي! ڏينھن ڪانپوءِ ظاهر ٿيا آهيو.

سليمر: هَا اَدا ضَـرُورَت ڪُو شَيءِ جِي
ڪَانہَ هَزوُن وِيجـے ڪَري ڪونہَ آئوسِ

● دڪاندار: ٻيـو خَيـر، پَـلا حُـڪم ڪَريسِ.

● سليمر: سَجو خَيرِ هَنٽُون هِغَا ڪَر، دَالُون ڏے هَن سَجي ئِي ٻيهہ ٻيهہ ڪلو پر مِتي ۽ پَتري نَہ شي تِليوڻ.

● دڪاندار: مَامِڻ هَميشہ سُني قِسمر جُون دَالُون پِيُون شـيڻ تيڳا اَتو بي پَرواهہ شِي وِج. ٻيو ڪَاڙو ڪَپي.

● سليمر: چَاوَلَ بہ ڏے هَن سُنَـا وَارَا، اَغِين ڏُفـعي وَارَاڻ مَـزو ڪونہَ ڪو هَنٽُون ڪي چِغَا وَارَا ڏے هَن.

● دڪاندار: چَاوَلَ هَيـلاَن تَازَا لاَڙڪاڻي ڳَا گهلائيمِ اصل فِڪر ئي نَہ ڪَر.

● سليمر: چَـٽَـان جـو ريتِ ڪِـزے پُهچَائوءِ؟

● دڪاندار: گهَٽَا ڪَپيڻ قيمَت تي نَهي وِجان تَا.

سليمر: ها ادا ضرورت ڪنهن شيءَ جي ڪونہ هئي ان ڪري ڪونہ آيس.

دڪاندار: ٻيو، خير، ڀلا حڪم ڪريو.

سليمر: سڄو خير، هاڻي هيئن ڪر، داليون ڏي سڀ، ٻہ ٻہ ڪلو پر مٽي ۽ پٿري نہ هجين.

دڪاندار: مون وٽ هميشہ سني قسم جون دالون هونديون آهن تنهنڪان تون بي پرواهہ ٿي وڃ. ٻيو ڇا کپي.

سليمر: چانور بہ ڏي سنا وارا، اڳين دفعي وارن مزو ڪونہ ڪيو هاڻي ڪي چڱا وارا ڏي.

دڪاندار: چانور هينئر تازا لاڙڪاڻي کان گهرايا اٿم اصل فڪر ئي نہ ڪر.

سليمر: چٽن جو ريت ڪٿي پهچايئہ؟

دڪاندار: گهٽا کپن، قيمت تي ٺهي ويندا سين.

• سليم: وَرِي بِہ خَبَر تہ پَئي هيلاَن پيهہ اَڍِائِي ڪِلو ڏےهَن، تِيسَّان رَل گـرم مَصَالحو، ڏَاٽا وغيره بِہ ڏيهَن.	سليم: وري بہ خبر تہ پئي، هينئر بہ اڍائي ڪلو ڏي، تنهن سان گڏ گرم مصالحو، ڏاٽا وغيره بہ ڏي.
• دڪاندار: ٻيو پَلاَ صَابڻ، صَرفِ، گهے ڪپي؟	دڪاندار: ٻيو پيلا صابڻ، صرف، گهي ڪپي؟
• سليم: گهے ڏےهَن پَر ڪو چَڱو وَارو ڏٻو ڪَڙهہ.	سليم: گهي ڏي، پر ڪو چڱو وارو ڏٻو ڪجِ.
• دڪاندار: ٻيو ڪُجهہ، ڪَو بَادَام، پستہ، ڪوپرو وغيره.	دڪاندار: ٻيو ڪجهہ، ڪو بادام، پستہ، ڪوپرو وغيره
• سليم: بَس اَدا جَلدِي ڪَر تہ سنَجهيتَان خَير سان هَلڪَ پُهچين دير پِي شي ڪَئين.	سليم: بس ادا جلدي ڪر تہ سانجهي خير سان ڳوٺ پهچان دير پئي ٿئي.
• دڪاندار: حَاضُر سَائِين بَس پنج منٽ.	دڪاندار: حاضر سائين بس پنج منٽ.

جتڪيءَ جا مقامي محاورا: جدا پاڱن وارن جي زباني
زباني جمال ميرجت، ڳوٺ سکيو ميرجت، تعلقو هالا

• اُجي تہ وَانچان	اُٿي تہ هلون
• پيهي رهہ	ويهي رهہ
• اَيو تہ وَانچان	هلو تہ هلون

• ڪيڏي پيوڇين تون	ڪيڏانهن ٿو وڃين.
• هيڏي آيو	هيڏانهن اچ
• اُڃي تہ ماني کايان	هلو تہ ماني کائون
• پاڻي وِهہ	پاڻي وجهہ، پاڻي پاءِ.

زباني سائينداد، دلاور زئي، محراب پور جمالي، تعلقو اوستہ محمد بلوچستان

• اُتون ڪاڙو پيو ڪرين	تون ڇا پيو ڪرين.
• اَئينِ ڪاڙو پيا ڪريسِ	اوهان ڇا پيا ٿا ڪريو
• هو ڪاڙو پيو ڪري	هو ڇا پيو ڪري
• هو ڪاڙو پيا ڪري	هو ڇا پيا ڪرن
• اَڃون ڪاڙو پيو ڪَرين	آئون ڇا پيو ڪريان
• اَسين ڪاڙو پيا ڪَران	اسين ڇا پيا ڪريون
• ڪالهہ پين ڪَاڙو ڪو	ڪالهہ تو ڇا ڪيو.
• ڪالهہ پين ڇا ڪو	ڪالهہ اوهان ڇا ڪيو.
• ڪالهہ هِيڻ ڪاڙو ڪو	ڪالهہ هن ڇا ڪيو
• ڪالهہ هُيڻ ڪاڙو ڪو	ڪالهہ هنن ڇا ڪيو.
• ڪالهہ مين ڪاڙو ڪو	ڪالهہ مون ڇا ڪيو
• اَسِي ڪالهہ ڪَاڙو ڪو	ڪالهہ اسان ڇا ڪيو
• اُڃي تہ واڇان ڳِينهَن تو	اتي تہ هلون گهر ڏي

پڪي پينو آ پيٽ تو ڪَڙو	هڪ پڪي پيٽ تي وينو آهي
پاڻي ڪَڙهين تو	پاڻي پيئندين
وَهُون آن بِہ جهَيڙو ڪليے ڪوءِ	ويو آن تہ جهيڙو ڇو ڪيئي.
هِز ان ڪڙي پٿان ٿا	هتان (هڪڙي پيئنداسين)

گل محمد فقير سالاراڻي، ڪڇ

ڇاڙو	ڪاڙو
رَڳا	سپ
اَتون ڪوهين تو وڃو	تون ڪيڏانهن تو وڃين.
اِڃون هيٺے تو وڃين	آءٌ هيڏانهن تو وڃين
اَتُون تَڪڙو وَرَجَ اَڃُون پينو آهين	تون تڪڙو ورچ، آئون وينو آهيان.
هُون ڳنان يا ڪَنان/ وٺي اچے	هن ڪان وٺي اچي
سيرين ڪوهين ويو	صبوح جو ڪيڏانهن ويو.

زباني عظيم بَشڪواڻي، ڳڙهي خيرو، ضلعو جيڪب آباد

ڪوهين پيو وڃين	ڪاڏي تو وڃين
اَتو ڪيجهو تينگو آن	تون ڪنهن جو پٽ آهين.
اَتَن ڪوهين وَهون	تون ڪاڏي ويو هون.
اَڄ وَهوسُون اڏيرو	اڄ ويو هوس اڏيرو
اَڄ وَهوسون اڄ وري آئوس	اڄ ويس اڄ وري آيس
اَتُون ڦلاٽي سان ڪاڙو ڳالهاؤ	تو ڦلاٽي سان ڇا ڳالهايو

• وَھوسُون فِلاڻي ڪَمر سَان	فلاڻي ڪمر سان ويو ھوس
• اڄ ڦلاڻو آئو ھو دعوت ڏيڻ	اڄ ڦلاڻو دعوت ڏيڻ آيو ھو.
• واڇان	ھَلون
• اَتُون واڇ تون ھے ڳُدراءِ اَڇين پيو	تون ھل تنھنجي پويان آءِ اچان ٿو
• اَتُون ماني ڪاءِ، مال ڪول	تون ماني کاءِ مال ڪول
• مال چاري آئوھان	مال چاري آئين
• گابا منھن ڪير ڏھہ	گابا ڇوڙ ڪير ڏھہ
• ڳِنھن تو پُھچاءِ ڪير	گھر پھچاءِ ڪير
• اِڇيسِ، تہ وَاڇان ميڙے تو، سيرِيَسان	اچو تہ ھلون ميڙي تي سير لاءِ
• پيز تہ ڪَھچاري ڪَرُان	ويھہ تہ ڪچھري ڪريون
• پَاھُون ڳِينھَن	پنھنجو گھر
• اَجُون سمھي پيو	آءٌ سمھان ٿو
• ھنڌ پَچاءِ اَجون سُمھِين تو	ھنڌ وڇاءِ آءٌ سمھان ٿو.
• ماڪ پِيل ڳِڙھے پَئي	مونکي ننڊ تي وئي.
• ماني تيار ڪياءِ	ماني تيار ڪئي اٿئي
• پاڙي ئو ماني، اَجون بکو آ	ڪٿي آ ماني، آءٌ بکيو آھيان
• چارو ٻار ماڪِ پاڙو ڳِڙھي ويو ھٿ سيڪين	ٻاھہ ٻار مونکي پارو وٺي ويو ھٿ سيڪيان.

پاڳو چوٿون

جتڪي- سنڌي لغات

جتڪي- سنڌي لُغات

(الف)

- آبَارتَ= وزندارشيءِ، ابارت (سنڌي)
- آبَرِ= پيءُ
- آبوسِ= هن جو پيءُ
- اَبوءِ= پٽهين، تنهنجو پيءُ
- اُبَالَڻِ= اپارڻ
- آتو= تون
- اُتَا= اُتيا
- اُتَل= اُتيل
- آتَاڻِ= اٿن
- اَچوَنَ= آءُ
- اَچَارڻِ= ڏيکارڻ
- اُچارڻ= اتارڻ
- اَچِڙَا= چانور
- اُچندو= اٿندو
- اُچندے= اٿندي
- اُچَڻِ= اٿڻ
- اُڏِردا= اُڏامندا
- اُريَپَ= اورپ
- اَريڙ= بکيا، بلا
- اُڙتَ= پوءِ، ڪانپوءِ
- اُڙتَ ڪَاڙَو تو= پوءِ ڇا ٿيو
- اُڙهہ= ڏاچي
- اُسڪَڻِ= وِهڪڻ
- اَسِي= اسين
- اُسے= اها، اهي
- اُسے ئي= اهي ئي
- اِشڪيلَ= جانور جي اڳين ۽ پوئين پيرن کي گڏ ٻڌڻ وارو رسو
- اَغَاءِ= اڳيان
- اَغِين= اڳين
- اَغيُون= اڳيون
- اُقَرنگو= ڇجو
- اَک اُچڻِ= اک اٿڻ
- اُکُرپکُڙ= ترِ پکڙ، پکڙيل
- آگِ= اڳي، اڳيان
- اَگِـرچِـٽِي= ڪپـڙو جنهـن ۾ مـاني

ويڙهي موڪلبي آهي.

● اُماٽِڪ= اُداس

● اَمائڻ= ڪٽڻ

● اَنجه= ياڄي پچائڻ وقت آخر ۾ تورو ٻچيل پاڻي.

● اَندرامِ= اندر

● اَنڌازِي= اونڌه

● اِنصابِ= انصاف

● اَٽيومُو= اڻ ڏٺو، نه ڏٺل

● اَورَ= اٽي چپتي ماني ويلڻ وقت جيڪا ملائبي آهي.

● اورِهُون= هيڏي، هتي

● اوڙو گوڙو= گڏيل، مليل، گڏ سڏ ڪرڻ

● اولاَتا= لوليون

● اوِلِڙي= ماني

● اوٽين پوٽين= توري قيمت ۾ وڻڻ يا وڪڻڻ

● اَهجَڪ= اگَٽ

● اَهلَ= نقل

● اَئوڙِي= ڪير واري جانور جو ڪاڀو ٻلسو

● اَئين= توهين، توهان

● اَيَڻ= اچڻ

● اے ندوهَن= اچجانءِ

● اَيو= اچ

● اَيِيے= اچي

● اَيَ ے سِ= اچو

(ب)

● بَادِيگرَ= منگهه

● بَرَق= اُٺ جي پلڻ تي استعمال جو رسو.

● بَل بَل= ٺٺ، ٺانگر، خود مختيار.

● بِلَڻ= پچڻ

● بوو، بوف= ننڍي سوڙ، تول، پترائي

● بيگاڙَڻ= بگاڙڻ، ڦتائڻ

● بيهاتو= ڳوريٿ

● بِغَاتو= بگهڙ

(پ)

● ٻَاتِڙو= ٻاتو

● ٻَاڙَ= ڪنهن شيءَ جي خواهش (کائڻ يا پيئڻ)

- ٻَاڙو= نمڪين، کارو
- ٻَالاَئِي= ٻارائي
- ٻَالَڻِ= ٻارڻ، (ڪاٺيون)
- ٻَاهوتَا= اُٺ جي گوڏي تي ٻڌل ڏاڍا.
- ٻَپِي/ ٻَپِڪِي= چڱي طرح پيل
- ـ وے گاڏي ٻَپِڪي وڃي= اها گاڏي چڱي طرح پري وڃي.
- ٻِجِي= ڍڪڻي
- ٻِڙهو= ٻنڌو
- ٻِڙهُون= هيٺ
- ٻِزه= ٻڌ
- ٻَزهَڻ= ٻَڌڻ
- ٻُسو= نه ٿڌو، اڻ سوهندڙ
- ٻورِتو= ننڍو ٻورو، ڪتو
- ٻيزِدي= ويهندي
- ٻيزَهِڻ= ويهڻ
- ٻُونگِ= صاف
- ٻَهرَاءِ= ٻاهريان
- ٻَهلاَ= ڪف
- ٻُٽَائے= هيٺان
- ٻِڻُوڻِ= ٻنهي
- ٻ ے ٿَا= وينا
- ٻ ے ٿَلِ= وينل
- ٻ ے ٿو= وينو
- ٻيجهے لِ= ٻي واري (راند ۾)
- ٻيزِه= ويهه
- ٻ ے ٿ ے= ويني
- ٻ ے هَه= ٻه
- ٻ ے لَ= ٻيهر
- ٻ ے ڏے هِن= پرينهن

(پ)

- پَاڏِ= اها مينهن جيڪا ڪير ڏيڻ ڇڏي وڃي.
- پَائِترِي= پائيتي
- پَائِتريو= پائيتيو
- پَاءِ پئے ڻ= راس اچڻ
- پِيرِي= سست
- پِپِڪو= اوچتو
- پِيوءِ پِرو= پيٽ پريئه
- پُڇَڻَ= رسو وٺڻ

- پَرتُو= پريل
- پَروِتي= گاهه جي پري
- پرے ڈ= وتن
- پَغدِي= تتندي
- پَنيَتِ= مچ، وڏي باهه
- پو= بيٺو
- پورِ= گرهه، ذرا ذرا
- پوءِ= بيهه
- پوئلِ= بيٺل
- پوئڻِ= بيهڻ
- پُئا= بينا
- پُئي آئو= ڪري پيو
- پ ے ڙو= واهر ڪرڻ
- پيڙو= زور
- پَنجے= پائنجي، شايد
- پينگو= سگهو
- پَيَڻ= تَنڻ

(ت)

- تَاتَاهِڻ= پالئون
- تَاتَڻ= پالڻ
- تَاپيلو= ديگڙو، ڪُنو
- تَانءِ= متان
- تَاهُون= متي
- تَائو= توو
- تَڏُون= تڏهن
- تُرتَڻ= ڪرڻ
- تُرتي= ڪري
- تِرچ= هلڪو
- تُروپو= توپو
- تِروڻ= تنهي
- تِرءِ= تي
- تِريُون= تيون
- تُرِگڻ= پاڻي ۾ تبيون هڻڻ
- تِزَان= اُتان
- ـ تِزَان گِٺِهِي= اُتان وٺي
- ـ تِزے= اُتي
- تَسرِي= پليٽ
- تِغَا= تيئن
- ـ تِغَاتَہ= تيئن تہ
- تَلو= ترو

- تِلڪَڻ= ترڪڻ
- تِڪَ= هڪ ئي ساهي ۾ پيئڻ
- تَندِ= تار
- تَواکِ= شڪر جو نهيل ٿالهه (عربي طباق)
- توريو= ڍڳن کي گاهه کائڻ کان روڪڻ لاءِ چاڙهيل چاري.
- توزُمر= توڏي
- توڪِ= توکي
- توڳا= توکان
- توڳي= اچو ڪپڙو جنهن ۾ ٻار کي ويڙهيو آهي.
- تونهين= تنهنجي
- تَهرِي= ڳُڙ جو ٻَتِ
- تَئي= مٽي جو نهيل ٿنو (ڪنيارَ جو پچايل)
- تي= ۾
- تِيجاڻِ= اُنهن
- تِي ڏي هن= تنهن ڏينهن
- تِيڏيون= مال جو گاهه
- تِيزهُون= تنهن ڏانهن
- تِيڪ= تنهن کي
- تِيڳا= تنهن کان
- تِيڳا اُوَتَ= تنهن کانپوءِ
- تِي لِيَا= تنهن لاءِ
- تِيمرِ= تنهن ۾
- تِيڻِ= تنهن

(ٿ)

- ٿَاسِ= ٿيئو، ٿيا آهيو
- ٿِينهَن= ٿينءَ (ٿي آن)
- ٿوهَن= ٿيئين (ٿيو آن)
- ٿولو ٿولو= ٿورو ٿورو
- ٿولو= ٿورو

(ٽ)

- ٽَانتدَا= ٽڙيندا
- ٽَانتَڻ= ٽَڙڻِ
- ٽَنَڻ= ٽهڻ
- ٽَڙهو= جتادار
- ٽَڪَ= گهُمرو
- ٽُلي= فصل (جوار مني)

● توکو= جتي کوھ مان پاڻي
ڪڍي نائجي.
● توئنرِ= سڱين، اڳٽ وغيره جو پيچرُ
اڳٽ، سڱين تي تکيل ريشمي ڌاڳا.
● تيجهيلِ= تين واري
● تيڙو= وائڙو
● تيلَ= تيھر (تيون دفعو)
● تينگو= پُٽ

(ٿ)

● ٿَپڙو= بالٽي مان پاڻي ڪڍڻ جو
وڏو ٿانءُ
● ٿُنيو= آڱوٺو
● ٿَري، ڏيوي ڏاتار= اُرڙي (بيماري)
● ٿَل ھے ٿَاڻِ= خالي، سکٽي
● ٿُولهِ= ڦٿائڻ، ڪن پرڻ
● ٿِيڪِرُون= اوچنگارون، وڏي آواز
سان روئڻ

(پ)

● پَاڏَر= پادر
● پاڙدو کرڻ= پريشان ڪرڻ، تنگ
ڪرڻ، پچائڻ.
● پَاڙومر= ڪنيو
● پَاڙَڻِ= ڪٽي اچڻ، ڪٽڻ
● پَاڙِي= ڪٽي
● پَاڙِي وِجڻَ= ڪٽي وجڻ
● پَاڙَاءِ= ڪٽاءِ
● پَاڙَائين= ڪنيائين
● پَاڙوءِ= ڪنيئه
● پَاڙے سِ= ڪٽو، وٺو
● پَاڙے سِ ڳَاسِ= ھن ڪان وٺو
● پاڙے مر= ڪنيم
● پَاهَڙ= توپرو يا آھرو، صرف
گھوڙي لاءِ
● پَانهُون= پنهنجو
● پَانهَان پَرَاوَا= پنهنجا پرايا
● پَانهُون پَرائو= پنهنجو پرايو
● پَانهَان ڪِ= پنهنجن ڪي
● پَانهِين= پنهنجي
● پَائو= پائنچو، پاڳو
● پَتاسِڙو= پيرت جو قسم

- پَٽاسِڙي وَارِي آرِ= آرجو قسم
- پَٽرِڙو= پٽڙو
- پٿُون= ننڍا ٻارَ
- پَڇَارِڪِي= ٽيڪ (وهاڻو وغيره)
- پِڇَر سِڇَر= مٿان مٿان ٿورو ٿورو
- پَڇائِڻ= وڇائڻ (هنڌ، تڏو وغيره)
- پُر= پوءِ، پريل
- پَخَند= اُٺ جو ڪِلو
- پَرَاڻُون= پريان، پرتي
- پَرَاءِ= پريان
- پُرهَ= ويڪر ۾ ڪليل ٻنهي ٻانهن وارو مفاصلو.
- پَرے ڏِ= سِرائي (سرمي لاءِ)
- پِڙ= زمين ڪان مٿانهون ٽڪر، ميدان
- پَڙِتلي= پلتي
- پس، ڪَڙ= پهريون ڪيسر ويائل مينهن جو.
- پَسيءِ جو وٽو= ٽامي جي وٽي جو نالو.
- پُشَاءِ= پيچ
- پُشَائِڻ= پڇَڻ
- پَگهَ وَهو= ٿوري دير پهرين ويو.
- پَڪِ= رسي جو وٽ
- پَڪڙيتِ= اڌ عمر وارو
- پِقَاتر= پقات
- پَڪَاڻُو= ٽيڪ ڏيڻ واري ٽوٽي
- پَل ويڙَ= پورين جو ٿهيل پردو.
- پَنجَاڻِ= پنجن
- پَنجَ ويزَ= پنج وِيهه (سوءِ)
- پَنج ے لِ= پنجين واري
- پَل= ڪَسِي پاٽي جي
- پوتَارِڙو= پوتڙو
- پوتِرو= پوتو
- پوتِري= پوتي
- پوتِي= رئو
- پوپَٽَ وَارِي آرِ= آرجو قسم
- پورِل= ٻڌ، ٽنيو
- پُونَهَ= زمين ۾ پوريل بند جو ٽڪر.
- پُوئِين= بيت الخلاءِ
- پيتڙي= پيتي

• پيرِڙيَا= پرت جو قسم
• پ ے سڻ= موڪلڻ
• پيزهَڻ= پيهڻ
• پ ے لُون= پيرون
• پينجُوڙِي= رسي جو نهيل چلو جيڪو اُٺ جي پير ۾ ٻڌل هوندو آهي.
• پيوهَن= پيو آن.
• پينجَ= پينڊ
• پينگهرُ= پينگهو
• پ ئِےڻ= پوڻ، پون

(ج)

• جَاراَهه= هوشيار
• جَالَنگَ= ٻورين جو چار
• جَالِي= برداشت، جهلڻ
• جَاڪَڻ= نلڪو هلائڻ، گهٽي ڪم ۾ هجڻ.
• جَاڪِي= پوري طرح ٻري
• جَان (ن غنون)= يا
• جُت= جوڙي
• جَتڪو چولو= تڪن سان ٻريل چولي جنهن کي پاسي کان ڳچي هجي.
• جَخِي= گهٽو وات هٽڻ، بڪ بڪ
• جرَ= ڪپڙا
• جَرُون= ڪپڙا، لباس
• جَرُون ڪَرَڻ= ڪپڙا پائڻ
• جُدَا= جدا
• جِرَان= جتان
• جِرَان تِرَان= جتان ڪتان
• جِرے= جتي
• جِغا= جيئن
• جِغَاتِغَا= جيئن تيئن
• جَندِر= جنڊ
• جَمنِي وِتي= لوهه جي ننڍي وٽي.
• جِنڪِڙِي= چوڪري
• جو گِ= مسلسل ڪم
• جوگِڙيَا= مسلسل ڪم ڪندڙ
• جُوءِ، جُوف= حرصي، لالچي
• جِيتِٽُون= جيترو
• جِيجَاڻ= جِنين، جنهين

- جِي ڏي هن= جنهن ڏينهن
- جِيزُون= جنهن ڏانهن
- جِيزهو= جهڙو
- جيسيتَائين= جيستائين
- جِيڪِ= جنهنکي
- جِي لِيَا= جنهن لاءِ
- جِيڳَا= جنهن کان

(ڄ)

- ڄَارو= باهه
- ڄَالُون= اُٺ جي زبان (مستي وقت)
- ڄَاوَارَاهِڻ= ڄَمَائڻ
- ڄَلواٺُون= رت چوسيندڙ جيت (پاڻي جا)
- ڄَٽين= ڄڻ
- ڄَٽين هي جوهَ= ڄڻ هن جو آهي.

(جهه)

- جهَاجهِ= گهڻو روئڻ وارو، گهٽائي، جهجهائي.
- جهَانِپرِيُون= سڪل ٽَارِيُون
- جهِتِ= ڪَپڙ
- جهُڪَارِ= ويهار (اُٺ)
- جهلَڻ= جهرَڻ

(ڃ)

- ڃائِين= وڃي ويو، نيائين
- ڃ ي سِ= نيوسِ، وڃيُ
- ڃينِ= وڃي وڃنِ، نيئنِ
- توڪِ ڃينِ ته پلي وڃ= توکي نين ته پلي وڃ.
- ڃ يهَن= وڃي وڃ.
- ڃ يءَنِ= وڃي وڃڻ

(چ)

- چَاسِنِي= چَاشِنِي
- چَاڪِ= ڦيٿو (ڏِکِي گاڏي جو)
- چَانوَٽ= چائنٽ
- چَپِ= اٽڪي بيهڻ
- چِپِنِ= چيڙ
- چ جي= چٽجي
- چِچِي= ڪرڙي
- چِڏَانِ= جوان اُٺ (مادي)
- چَغُونَ= چڳو

- چَغين= چگي
- چَگبَ= وار جو چڳو
- چَنبي= آڪيڙو
- چُنيون= پرندڙ ڪانيون (هڪ هنڌ کا ڪٽي ٻي هنڌ باهه ٻارڻ لاءِ)
- چِٽونڻ= چٽني
- چو= چيو
- چوتيلِ= چوتين واري (راند ۾)
- چَورِتي= مُني پير، ٿوري شيءِ
- چُورو= چُورو (ڪڪڙ جو)
- چُونارو= چونالو
- چُون ڪوسِ= چيو سينس
- چُهارَ= ٿوري
- چي سِ= چئو
- چي مِ= چيم
- چي مِ ڪوسِ= اُن کي چيم
- چي مِ ڪرڻ= انهن کي چيم

(ڇ)

- ڇَــاڙَا= پاڻي جي وڏي آڏ ڪــان نندا ننڍڪا
- ڇَــاڙو= پڇــاڙي واري پــاڻي جي ڪسي.
- ڇَاڻِي= ڇاڻي
- ڇَڇَرِ ڇيَڻ= ٻي لاءِ پريشان ٿيڻ
- ڇَڙَ= ڏکهو ڏنبو، لٺ
- ڇوڪرو/ ٽيڻگو= پُٽ
- ڇوڪري/ ڏي= ڌيءِ
- ڇَنڇَڻ= ڇنيچر
- ڇَلَ= ڪوپ (چانهه وارو)
- ڇَهَاڻ= ڇهن
- ڇُهندِا= گهٽيون ڦرڙيون
- ڇ ي تِ= ٽڦڻي
- ڇِيَڻ= ٽنڻ

(ح)

- حَيلِ= حيران، عجب

(خ)

- خَاشو= گهٽو سنو

(ڏ)

- ڏَانءِ= اَنْ
- ڏِنگڻ= ضــد ڪرڻ وقت زمين تي

لتون هٽڻ (ٻارن جو)

• ڏمَر= مستي ۾ گهر تي ڪم ڪرڻ

(ڏ)

• ڏاترو= ڏاتو

• ڏاڪَ= تِپ ڏيئي ڏسڻ

• ڏالِ= رَپ، ڪَس

• ڏالو= ڏارو (اَنَ جو)

• ڏالڻ= ڪسڻ

• ڏالِي= ڪسي

• ڏالِي وَهو= ڪسي ويو

• ڏانگهَ= وڏي لٺ

• ڏاگهِ= ڏِگهو

• ڏاوَڻ= ڏندڻ (پنجي وڃڻ)، بيهوش ٿيڻ.

• ڏانءِ= رس، مينهن وغيره کي ڪير ڏهڻ ڪان پهرين پيرن ۾ ٻڌڻ لاءِ

• ڏانئِڻ= شروع ڪرڻ

• ڏرهَڻ= ڏهڻ

• ڏِڙهيل= ڏٺل

• ڏِلهہ = وڏو پيٽر

• ڏلهَڻ= پيٽ ڀري کائڻ

• ڏلهو= نڪمو ٻار

• ڏندان سان= ڏندن سان

• ڏوهِترو= ڏوهٽو

• ڏسَڻ= ٻُڌائڻ

• ڏڙ= ڏهہ

• ڏِٺاهِن= ڏنائون

• ڏِٺو= ڏِنو

• ڏِٺِي= ڏِنِي

• ڏهاڻِ= ڏهن

• ڏوپ= ڪٽ واڻڻ جو اوزار

• ڏوڪا= سَرَجون ننڍيون ڪانيون

• ڏور شِي= پري تي

• ڏوگهو= سخت اُڃ لڳڻ

• ڏوهِترو= دوهٽو

• ڏولا= ڪرڙ جو ڪچو ميوو

• ڏوهِتري= ڏوهٽي

• ڏونگو= بونگو

• ڏوڻ= پوٺو، غيرآباد بنجر

• ڏوئلو= ڏونئرو (ٻانهن جو)

- ڏيسِ= ڏيوس
- ڏيهِيَ= جهوپڙي، تيڙي
- ڏيهَن= ڏي (مونکي ڏي)
- ڏيهي پي ڏکي= خوف، ڊپ وچان ڏکڻ.
- ڏين ڪ ي= ڏيانءِ، توکي ڏيان
- ڏيڻ= ڏيڻ، ڏين

(ڊ)

- ڊَبلو= ننڍو ڊبو
- ڊَبلي= ڊبي
- ڊِگارَ= زمين

(ڍ)

ڍَبو= ڌوکو، عادت

- ڍَڪٽو= ڍڪڻ
- ڍِڪيڻِ= ڍِڪڻ (جانورن جا)
- ڍَنگ= اڳين پيرن ۾ ٻڌڻ وارو بند
- ڍُومُون= لئو نٿو، جهاتي
- ڍيرانِي= ڍيري ڪٽڻ جي

(ر)

- رَاڙهيو= رڙيون ڪرڻ وارو
- رَانيٽُو= ڏاند
- رَنُو= بند، رسو
- رَڏَڻ= رڌڻ
- رِزانَ= ٽانوَ
- رِڙکِي وَهو= کسڪي ويو.
- رَسَڻ= پُڄَڻ
- رَلَ= گڏ
- رَلائڻ= گڏڪرڻ
- رَلائي= ملائي، گڏائي
- رَلجي= گڏجي
- رَمَڻ= کيڏڻ
- روڙِڻ= ڪرچڻ
- رُونبڙِ= تيز پيچڻ
- رُغـي / رُغـي ئي= سڀ
- رُغـي هـَ= سڀ آهن
- روزهہ (روڙ)= ناراض ٿيڻ
- رُونٽڙو= ڊگي گاڏي جو پير
- رِيچَڪ= خيال، اوچتي ڳالھ دماغ ۾ اچڻ.

(ز)

- زَهٽو= وهاٽو
- زَنَاوَرَ= جانور

(س)

- سَارَ= سجاڳي، ياد ڪرڻ
- سَارِڻ= وسَارڻ
- سَارِي= وسَاري
- سَاڪِ= اسانکي
- سَانيَ= سَامَ
- سَانجهڻ= رڌ پچاءِ
- سَائتَ= قسمت، ڀاڳ
- سَائِي سَاوَل= سَائي سَاوڪ
- سُيُرِ= پوري طرح پريل، سيُر
- سَيَڻ= سبڻ
- سَتَاڻِ= ستن
- سُتِر= سُت
- سِترڪو= صاف، شفاف
- سَنُّوءَ= برسات ڪانپوءِ تيندڙ ہوتا (ڪبڙ هيٺان)
- سُپِ= اَن صاف ڪرڻ لاءِ ڇڄ
- سِجاڻِ= سندن
- سِجاڻ ڪِ= سندن کي
- سُجاوَا= سُجاتا
- سُجَاءِ= سُجاڻ
- سِجوڻِ= سَندُن
- سِڏڪو= سياڳو
- سَراَٽو= تکو، تيز
- هے ڍڳو سِراٽو وچ ے= هي ڍڳو تيز پيو وڃي.
- سَراءِ= سهٽي نموني
- سَرائو= سُهٽو
- سَرائي= سهٽي
- سُرٽِي ڳَنڍِ= ڳنڍ جو قسم
- سِروسِ= سَندسُ
- سَڙدَانِ= اڳين پيرن ۾ گوڏي مٿان ٻڌڻ وارو رسو (مال کي)
- سَزرو= سهرو
- سَزِرِي= سس
- سِلَ= سِرَ
- سَنڦون= آرام ڪرڻ يا ننڊ ڪرڻ

- سَنهَاڙِي= زور ڏيئي گهٽو پرڻ
- سَنهيلِ= ڳوهيل
- سُٽرائِي= سور واري سئي
- سُٽيتِ= جيڪو پڏي ۽ جلدي سمجهي وڃي.
- سوڄ= سوڄ
- سُورمُو اُٿ= اڳواڻ اُٺ
- سُولِ= سور، درد
- سُولِي= سُورِي، پيچش
- سُونڳِڙِي= سُنڍي
- سُوئڙِي= ڪير واري جانور جو سڄو پلسو
- سوئِڻ= صاف ڪرڻ
- سُهَائِي= سوجهرو
- سَهٽَڪَ= مٽي جو ٿالهه
- سِهٽُو= سنهو
- سَهٽِي= سَنهي
- سَهو= روان ڪرڻ
- سَيَائِي / سَيئي= سيئي
- سيلهِي= ڳاني (جانورن جي)
- سي لِتَان= سيائي
- سُيو= سُئُو
- سي وِيَان وَارِي آرِ= آر جو قسم
- سي هَٔ= سي آهن.

(ش)

- شَالو= سيارو
- شَالِي= ڳدڙ
- شَمہ= اڪيون
- شوچو= (اهو) ٿئي
- شِي= ٿيءُ
- شي= ٿئي
- هي شي يا هو شي= هي ٿئي يا هو ٿئي.
- شي سِ= تِجو
- شيندونَهن= ٿجان (مذڪر)
- شيندبنَهن= ٿجان (مؤنث)
- شي ڻِ= ٿيڻ، ٿينِ

(ط)

- طَاهرِيُون تپَائڻ= بيزار ڪرڻ

(ع)

- عَزَاپَتَ= عَزَازت

- عُمر ڪوٽ= پَرت جو قسم

(ڦ)

- ڦاز= پير
- ڦوزُ= نڪُ

(ڦ)

- ڦارِهي= نڪر جي نهيل وَتي.
- ڦدوڪِ= ڪيسو (پَرت ۾)
- ڦرتَڪايان= ڦر (ٻچو) ڏارايون
- ڦرڪت= ڪَڪ
- ڦوڦينبو= پاٽي پريل ڦرڙي
- ڦولَڻ= ڳولهڻ

(ق)

- قُبي= پرت جو قسم
- َتَر= تڪنبو زمين جو ٽڪرو
- قسمِ پاڙڻِ= قسم ڪاٽڻ

(ڪ)

- ڪِ= ڪي
- ڪَانلو= پرت جو قسم
- ڪَاجِڻُ= ڪام
- ڪَارِجو= اڳٽ ناهڻ جو فريم
- ڪَارڙَا= پئسا
- ڪَازهڻ= ڇڪڻ، هڪلڻ
- ڪَالو= ڪَارو
- ڪَالا مِرچَ= ڪَارا مرچ
- ڪَامَائِيون= ڪمانون
- ڪَانچ= سٿڻ، شلوار
- ڪَائِنين= ڪيائين
- ڪَاهِڻ= ڪيائون
- ڪَاهو= ڪير
- ڪَائو= شيشو
- ڪَتَ= ڪَتَ (سٺي طرح ڪٽڻ)
- ڪُتِر= ڪٽ، وڍ
- ڪَتِرڻ= ڪٽڻ
- ڪُتِ= گود، هنج
- ڪَجهَ= ڪڪ، سر يا پل ڄا پن
- ڪَڏون نہ ڪَڏون= ڪڏهن نہ ڪڏهن
- ڪَڏهاڪُر= ڪڏهن ڪان
- ڪَران= ڪَيون
- ڪِرانڪِ= ڪانءُ
- ڪَرشو= ڳڏون

- ڪَرمَنڊَلِ= ڪيسر لاءِ برتن (بالٽي مثل)
- ڪَرَهَ= جانور جو ٻچو
- ڪَڙِ= لانڊي وانگر نهيل مَنهه
- ڪَڙَ= خير
- ڪَڙَاڻِ= هڪڙن
- ڪَڙَائجَڻ= اڪڙجڻ، نس چڙهڻ
- ڪَڙو= هڪڙو
- ڪَڙهِي= ڪڏي
- ڪَڙهيَل= نڪتل
- ڪَڙهي هے ڻِ= ڪڏي ڇڏڻ
- ڪَڙِي= هڪڙي
- ڪَڙے= هڪڙي
- ڪُزهڻ= ڪهڻ
- ڪَشغَ= پلڻ
- ڪِغَا= ڪيٺن
- ڪَلَ= خبر
- ڪَل غے= امير، پهچ وارا
- ڪَلَڻِ= وهنجڻ
- ڪَلَڻِ ڪوني= وهنجڻ جي جاءِ
- ڪُنَ= ڪونه
- ڪُونجَ= پاجامي جهڙو، شلوار جا سڪڙيل پاڇا
- ڪَندُورِ= ٽِين
- ڪَندُورِي= ننڍو دٻو
- ڪَنڊِلِي= ڪنڊي
- ڪَٽگهو= وڏو چڙو، ڊانبر
- ڪَٽسَا= ڪن ڏئي ڪا ڳالهه ٻڌڻ يا چوري ڪنهن جي ڳالهه ٻڌڻ.
- ڪَٽَڻ= وڪڻڻ
- ڪِٽَائِين= وڪيائين
- ڪَوَاڏَ= اُٽ تي رکيل آٽر.
- ڪوتَا= ننڍا
- ڪوتو= ننڍو
- ڪوتو قوتو= ننڍو قوتو
- ڪوپ شِي پيزِهَڻ= ناگوار يا بارتي ويهڻ.
- ڪوڏَالِ= ڪوڏر
- ڪَوزَ= اُٺ جو پلڻ
- ڪوسِ= هُن کي (مفعولي)

ـ ڏي هَن ڪوسِ= هُن کي ڏي.
- ڪُولاَن ڪُولاَن= ڪڏهن ڪڏهن
- ڪولو= نرم
- ڪُون= (اسان) ڪيو
- ڪونهين= ڪيڏانهن، ڪاڏي
- ڪومِ= ڪيو (توهان ڪيو)
- ڪونتي= ڪرڙ (پلڻ) جي ڪاٺي
- ڪوڻِ= اُنهن کي
- ڏي هَن ڪوڻِ= اُنهن کي ڏي.
- ڪوهَلَ= ڪوهر (ٻڪرَ ۾ رڏيل اَنُ)
- ڪوءِ= ڪيئي (توکيو)
- ڪويو= ڪوئو
- ڪئُون= اسانکي (مفعولي)
ـ ڏَئائين ڪئُون= اسانکي ڏنائون.
- ڪِئين= مونکي (مفعولي)
ـ ڏي هَن ڪئين= مونکي ڏي
- ڪي= توکي (مفعولي)
ـ مِلي وِهي ڪي= توکي ملي وئي.
- ڪِيَان= ڪئي سير
- ڪ ي جهي جيزهو= ڪنهن جهڙو
- ڪ ي جاڻِ ڳا= ڪنهن ڪاڻ
- ڪ ي ڳا= ڪنهن ڪان
- ڪيڪِ= ڪنهنکي
- ڪيڪڙيون= رڙيون
- ڪ ي لِيَا= ڪنهن لاءِ
- ڪ ي مِ= ڪيم
- ڪ ي نَ= ڪين، ڪونه

(ڪ)

- ڪَاڄِي= خارش
- ڪَاڙو= ڇا
- ڪَاڙي جَا= ڇا جا
- ڪَاڙي ڏي هِن= ڇا جي ڏينهن
- ڪَالي= ڇو
- ڪَامي= سڙي، اُبلي
- ڪَاٺُون= چنبو، نياڳو
- ڪَتو= ڪپيو، ضرورت ۾ هو.
- ڪِتل= ڪتل
- ڪِڄَ= ڪاوڙ، عضو
- ڪِڄَڻ= ڪاوڙجڻ
- ڪِڄِي= ڪاوڙجي

- کَدَھہ= وتُو
- کُرَاڙِي= ڪھاڙي
- کَرسَڻ= پورين مان ٺهيلِ پردو
- کَرسَڻ= گاھہ جي پريءَ لاءِ چادر
- کُرشَالِي= لُچي، ڏکي
- کُڙبُڻ= وتي، خال، هيٺ متي زمين
- کَڙتَالُون= جانورن جي سجاوت جو سامان.
- کِڙے= ڪتي
- کُلِي= اُکري
- کَنِ= (توري دير) لاءِ
- گهَڙِي کَنِ= توري دير لاءِ
- کِندرَڻ= پڪڙڻ
- کَڻَ= ٽڪرو، حصو، ڀاڱو.
- کُٽسَائڻ= وڙهڻ لاءِ جواز (سبب) پئدا ڪرڻ، ارادو ڪرڻ.
- کونتِر کونِترَان= ڪوت ڪوتان (ڪوتر ڪوتران)
- کونِترَڻ= ڪوتن
- کوئڻ= هٽڻ
- کُہ جَائَان= ڪہ جائان
- ک ے تِٿَائِي= ڪيترائي
- ک ے ڏے هِن= ڪهڙي ڏينهن
- کِڏے پرے ن= ڪتي وتين
- ک ے رَڻ= هارڻ
- کيرے چَ= سني ڪير واري (مينهن، ڍڳي يا ڏاچي)
- کِرَان= ڪتان
- کِ ےزو= ڪهڙو، ڪنهن جهڙو
- ک ے زُون= ڪنهن ڏانهن
- ک ے زَا= ڪهڙا، ڪنهن جهڙا
- کَنگر= ڪير جمائڻ جو ٿانءُ
- کِيلاَن= ڪٿهن
- ک ے نِهُوڙو= بال
- ک ےنِهُون= سنهون
- کِٿھو= وڏو ٿانءُ، لوھہ جو تِين (ڍڪو) تَرڻ لاءِ
- کُنارَڻ= هٽائڻ
- کي ٽے= ڪيڏانهن، ڪاڏي
- ک ے ڻِي= مُھارسان اُٺ جي نڪ مِ

لڳل ڪاني تڪري

- ڪِي= کھڙي، ڪير
- ڪِيو= کھڙو

(گ)

- گازِہ= گاھ
- گـاگـو پيـو گـھلِ جـے= گـاڏو پيـو گـھلجي.
- گالِ= گار
- گُپ اَنداَزِي= گھرو انڌيرو
- گُداَڙِي= گهٽو گهاٽو پرڻ
- گُدَڻ= اُگهڻ
- گَرِدم= گهٽو مال يا مال جو واڙو
- گُرَنگِ= وڏو، شاهي
- گَلغَ= اُٺن جو ڌڻ
- گلو= اُٺ
- گوز= قابو
- گولو= اُٺ جو نر ٻچو
- گُندِي= اَنْ رکڻ جي جاءِ
- گولِي= اُٺ جو مادي ٻچو
- گُون/ غون= ذهين، هوشيار، وڏو
- گُـونـتـجِي= سـتـي وجڻ (ڏِڳي جـو ڪلهو وغير)
- گوندَا= ڪوڏا
- گَيچَڻ= پرَڻ

(ڳ)

- ڳَا= ڪان
- ڳَاڏِي= نار جو ڪاٺ
- ڳَانُو= پرت جو قسم
- ڳَانِيَا= گهنگهرو (جانورن جا)
- ڳَانِيو= ڳَانو (جانورن جو)
- ڳَرانتِ= گرانٺِ
- ڳَتَ= جـانـور کي پـجڻ کـان روڪڻ لاءِ ڪنڌ ۾ ٻڌل ڪاٺي.
- ڳُدِراءِ= پوريان
- ڳُدِراءِ لَغَڻ= پوريان پوڻ
- ڳِراهو= ڳِچي جو بند
- ڳِرَ= ڪَدَ، پُٺ، پوريان
- ڳِرِ ڳِٽَهڻ= ڪدِ لڳڻ
- ڳُڱِل= ضد ڪرڻ

- ڳنڊِ= خوشبو
- ڳِٿهَائِين= ورتائين
- ڳِٿهَڻ= وٺڻ
- ڳهلاَ= گهاٽا، لِڱڙا
- ڳِيَاڙِيُون= ٻيرت وارو ٻهراڻ، ڳچيون (ٻيرت جون)، گهگها
- ڳِيَاٽي= ٻيرت
- ڳِينهِن= گهر

(گھ)

- گهِري= ٻيرت جو قسم
- گهُري ڪَر= ٻوڙ، ڪڙي ڪر
- گهے ڪِ= خيال، سوچ
- گهُلاٽڻ= گهرائڻ
- گهے تَ= ٻار
- گهے ٽَان ڪِ= ٻارن کي
- گهے ٽَاڻِ= ٻارن
- گهِينگهرِيَا= گهنگهرو

(ل)

- لاڏُون اُٺ= اهو اٺ جيڪو بار برداري لاءِ استعمال ٿئي.
- لارَ= ميٽر واري هڏي، توروءِ سٿو وهندڙ پاڻي.
- لاڙَن= رکڻ
- لاڙے مِ= رکيم
- لافِ= پيٽ
- لانوَڻ= ڪپڙي جي دامن
- لاٽِجِي= (بيماري ڪانپوءِ) ضعيف، ڏٻرو ٿيڻ.
- لاهرے سِ= لاهيو
- لاهوتو= وڻ جو پاڙ وارو حصو.
- لَيو= لٿو
- لِجِي مِلَڻ= خوش ٿي ملڻ
- لَڙهو= ڏکهي لٺ
- لوبِ= لابُ، فصل جو ٻيهر ڦٽڻ
- لوگِ= گهر
- لُوهَ ڪَرِ ٻَـرِي تـ ٻَاڙِ= جلدي ڪر ٻيري تہ ڪٽاءِ
- لُوهَ ڪَر= جلدي ڪر
- لِڪَارِي= مصنف، لکڻ وارو
- لَهَ= رک

- لَهرَڻ= لاهڻ
- لاس لاس/ لَهس لَهس ڪَرِي ڪَائڻ= لائي ڪائڻ
- لَهَڻِ= رکڻ
- لَهو= پيو
- لَنوَڻ= پولڻ
- لِيَا= لاءِ
- لِياڪو= عُذر خواهي، هٿ فاتح
- ليڙو= اُٽ
- ليڏوڻَ= لڏ
- لِيَوسِ= هن جي لاءِ (مفعولي)
- لِيومِ= اوهانجي لاءِ (مفعولي)
- لِيوڻِ= هنن جي لاءِ (مفعولي)
- ليوءِ= تنهنجي لاءِ (مفعولي)

(م)

- مَاڪِ= مونکي
- مَاڳَا= مونکان
- مَاڳَائي= مونکان ئي
- مَاڪوڙِي= ڪِولي
- مَالنگ= چلهہ جيڪا هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ تي کڻي وڃجي.
- مَالِيَا= مون لاءِ
- مَانجَڻِ= مانجهڻ، ٽانو ملڻ
- مَانِهين= منهنجي
- مَائِتر= مائٽ
- مَائِترَالُو= مائٽناڻو
- مُتر= پيشاپ
- مُچَڻ= ڪٽڻ
- مُچِي= ڪٽي
- مِرزَ= اُٺ جا وار
- مُرڪَائي= غلطي، چريائي
- مُرڳو= صفا، بلڪل
- مُرڳهين= صفا
- مُڙ= ماڻهو، مرد
- مِڙَنِ= گڏ ٿيڻ
- مَڙهہ= لاش، بوتو
- مَڙها= بوتا، پوڙها
- مَڙِي= اَما، ماءُ
- مَڙِيَاءِ= ماڻهين
- مَزهو= مٿو

- مَڙهو ڪوئڻ= مٿو هٽڻ
- مِغاهڻ= چڙيائون
- مغوءِ= چڙيڻ
- صَفَاسَارِي مِغوءِ= صفا وساري ڇڏيڻ
- مِڪلِي= ڪولي
- مُڪي= اگواڻ
- مَلوڙڻ= مَلڻ، گُوهڻ
- مَلوڙِينِ= گُوهينِ
- مُندِرِي= منڊي
- مُندو= منجهيو
- مُندوسِ= منجهيو آهيان (آءٌ)
- مُنديَاسِ= منجهي آهيان (آءٌ)
- مَٽَان= مَتان
- مَٽيوڪَا= موتي
- مـوِترو= ڏاڍي جي ٿـڻ ڪي چڙهيل چاري.
- موڙِل= موڙيل
- موڙِڻ= پورڻ، ڦيرائڻ
- موڪو، شوشَاڪو= ڪوريٽڙو
- مَها مرڪَ= عزت آبرو
- مَهتو= واڻيو، هندو
- مَهڏِلِ= ايذاءِ، سور
- مَهرِي= سواري لاءِ استعمال ٿـيندڙ اُٺ
- مَهڙاسِ= اُنجي زال
- مَهڙاءِ= تنهنجي زال
- مُهلِي= مُهري
- مَهِي= گهاتي لسي
- مَـهيندَر= رنگين سڳا (جانورن جي سجاوٽ لاءِ)
- مِيَان= ڇڏيون
- ميزِ= ميِنهن
- ميلاَ= ميرا
- ميلو= ميرو
- مينڌَر= ڇڙو
- مےڻ= ڇڏڻ

(ن)

- نَاٽڻ= تيزي سان پاڻي پيئڻ
- نانگڻ= پرت جو قسم
- نَاءِ= نالو

- نَائي= رضائي
- نَايَہ= نالا
- نَايَامر/ نَايومرِ= نالو، نالا
- نَايوءِ= نالوءِ
- نِپٽرا= نياڳا
- نَپيَا= نتا
- نِڪلڻ= نڪرڻ
- نِڪلو= نڪتو
- نَگُو= ننگو
- نِمَاشَان= مغرب جي وقت
- نَمانَما= ڪم ڪان لهرائڻ ياڻہ ڪرڻ
- نِٽَانَ= نُنهن
- نَوَانِ= نون
- نوڙے= ويجهي
- نَئو= رواج
- نَئي وِتر= ڪاڏي جو نئون ذائقو
- نے سَرِ= ننڍي آڏ نارجي
- نِيوهَ ڪِ= شلوار ۾ اڳڻ جي جاءِ

(و)

- وَاتَا وَهَا= هليا ويا
- وَاچِندو= هلندو
- وَاچَڻ= هلڻ
- وَاچِي= هلي
- وَاچَڙَ برسَاتَ= هوا، طوفان سان برسات
- وَاڪِ= اوهانکي
- وَاڪَڙ وَاڪَڙ= پيچ پيچان
- وَالَ= وارَ
- وَانڊَ= خالي زمين
- وَاهُون= اوهانجو
- وَاهِين= اوهانجي
- وَتَاڪَ= چنڊ جو آواز، تنوار
- وِچ= وَچ
- وِچڻ= وَچڻ
- وَرو= وريو
- وَڙهَائي= وَڍائي
- وِڙوَاندِ= چڙ واڪِ
- وِزَان= اِتان
- وَزَ= چربي، وِهه
- وِزِ= وجهه، ناءِ، زهر

- وِزهَڻ= وجهڻ
- وزے= اِتي
- وِسٽڪَ= اهو ڏاروحو گهي تاهڻ وقت مکڻ ۾ وجهندا آهن.
- وِشواسِ= اعتبار
- وِغهَا= اِئين
- وِغَئِي= اِئين
- وِلاَهِڻ= وِرهائڻ
- وَلوڪو= وراکو
- وَنگ= جانور جي پيرن ۾ پڌڻ جو رسو
- وِٺڻ= اُٿڻ
- وَها= ويا
- وَهائڻ، وَاچارڻ= هلائڻ
- وَهتِر= وهتِ، مال
- وَهو= ويو
- وَهوهَن= ويو آهين، وئين
- وَهي= وَئِي، عمر
- وَهوڙ= لڳاتار
- وے= اهو
- وِياهِڻ= وجهائڻ
- وِيٽائي= ايترائي
- ويٽون= ايترو
- وِي جيے ڪرے= اِن جي ڪري
- وِجائِگا= انهن کان
- وِيڏالے=، وِي ٽے= ايڏانهن، ايڏي
- وِيڏو= ايڏو
- وِيڏي= ايڏي
- وِيزِهو= اِن جهڙو
- وِيرُون= لهرون، هوا جي وِير
- وِيزَه= وِيهه
- وِيزِهو= اهڙو
- وِيزِهُون= اِن ڏانهن
- وِيزِهي= اهڙي
- وِيڪِ= اِنڪي
- ويڪَل= ويڪر
- ويڪلو= ويڪرو
- وِيلِ= وَيَلِ
- وے هَ= اهو آهي

- وِيٺر= ڪوهي (پاڻي واري)
- وِيڳَا عِلاوه= اِن کان علاوه

(هہ)

- هَاتَارِ= چالاڪ
- هَانجِر= گهٽو ڪم ڪرڻ وارو
- هَانجُو= گهٽو ڪم، ظلم
- هَتوتَتو= آتو
- هَتِ= ٻانهن
- هَتَان جِي= هٿن جي
- هُڏيُون= دڙڪا
- هُدَاَن= هُتان
- هِدَاَن= هِتان
- هِغَا= هيئن، هيڏي
- هَرڪَارو= ڪڙاهي، پتيلي،
- هَزِ= آهي، آهن، آهيون، آهيان
- هِزَان= هِتان
- هَزُون= هُنا
- هَزُون ئي= هُنا ئي
- هَزِي= آهي ئي
- هَزِي وِغَا= آهي ئي ائين
- هُزے= هُتي
- هِغَا= هِيئن
- هہَ ڪ ے= آهن، اتيئي
- ـ هے هہَ ڪ ے= هي اتيئي
- هِڪ ےلَ= پهرين واري (راند ۾)
- هَلاڪِ= تڪليف
- هَلاڪِي= تڪليف، محنت
- هِلدِر= هَلدِي، هيڊ
- هَلڪَ= ڳوٺ
- هِلَڻ= هِرڻ (عادت پوڻ)
- هِليَل=هريا
- هَوَ= ذرو يا گهٽ
- هُوڙَاهِي= بيوقوف
- هَٺُون= هاٿي
- هو= هُو
- هوجَا= هُن جا
- هوجِي= هُن جي
- هوجاَ نجِي= هنن جي
- هوجاَڪِ= اُنهن کي
- هوجاَڻِ ڳَا= هنن کان

- هوڏراءِ = هوڏانهن
- هورو = فڪر، پريشاني
- هوزو = هُن جهڙو
- هوزون = هُن ڏانهن
- هوسيتائين = اوسيتائين
- هوڪِ = هُنکي
- هوڳا = هُن کان
- هولِيا = هُن لاءِ
- هونگِرو = رڙيون (اُٺ وغيره جون)
- هي = هي
- هي تِٺائي = هيترائي
- هيتِٺون = هيترو
- هي جي = هِن جي
- هي جاڻ ڳا = هنن کان
- هي ڏِڙو = هيترو
- هي ڏالي، هِي ٿي = هيڏانهن
- هي ڏِراءِ = هيڏانهن، هتان
- هي ڏي هِن = هِن ڏينهن
- هُزي = هُتي
- هي زو = هنڙو، هن جهڙو
- هي زون = هن ڏانهن
- هَٺون = هاڻي
- هي ڪِ = هِن کي
- هي ڪلَ = هيڪر
- هيلاڪِ = هيراڪِ
- هي لِيا = هن لاءِ
- هي ڳا = هِن کان
- هي ڳا اُڙت = هن ڪانپوءِ
- هي گهُمري = هن دفعي
- هي لاَن = هيئنر
- هيلاَئڻ = هيرائڻ
- هيلاَئڻِ = هيرائڻ
- هيلائي = هيرائي
- هِي ٿي هوٿي = هيڏي هوڏي
- هي هہَ = هي آهي

(ي)

- يوڏِبر(يوڙبر) = پيرت جو قسم

CONTENTS

Preface	(Sindhi)	7-9

PART -I. The Historical Perspective.

Chapter-I	The ethnic Jat- Baloch in the light of history.	9-24
Chapter-II	The Jat- Baloch referred to in the Poetic Compendium of Shah Abdul Latif (d.1752).	25-33
Chapter-III	Conclusions regarding the relationship between Jataki and Sindhi	34-38

PART -II. Grammar of Jataki.

Chapter - IV	Noun	41-44
Chapter - V	Adjective	45-47
Chapter - VI	Possessive	48-50
Chapter- VII	Pronoun	51-59
Chapter-VIII	Number	60-67
Chapter - IX	Preposition	68-73
Chapter - X	Interrogation	74-78
Chapter - XI	Verb	79-90
Chapter- XII	Tenses	91-99

PART- III. Dialectical Variations.

Chapter-XIII	Variations in Mir-Jataki, and between Mir- Jataki and Thatiar-Jataki.	103-106
Chapter-XIV	Everyday Conversation.	107-116

PART-IV. Comparative Vocabulary.

	Jataki- Sindhi Lexicon.	119-144

- - - - - - - - - - - - - - - - - -

guish the Jat stock of the Baloch race (Gk.Zanthli, Ar. Zut) whose speech is the subject of this monograph, a detailed discussion of their ethnicity has been attempted in the first chapter.

The contents of the monograph are spelt out in English to enable the non- Sindhi reader to see the plan and purpose of this study.

The young scholar and native speaker of Mir-Jataki/ Jataki, Muneer Ahmed Khan, joined me as research associate and but for his assistance it would not have been possible to complete this work in time. My thanks are due to him and his learned father Bahawal Khan, Director, National Savings, Hyderabad, for all the courtesies and cooperation extended to me to pursue this study and prepare this monograph.

Hyderabad Sindh
11 November 2002.

N. A. Baloch
Professor Emeritus
Allama .I.I. Kazi Chair
University of Sindh
PAKISTAN

PREFACE

Long back, during the fiftees of the last century, when I began studying the history of the Sindhi language and other speeches current in Sindh, I noted that Jataki, the speech of the Jat- Baloch, and Dhatiki, the speech of the inhabitants of Dhat (district Tharparker) appeared to be historically related to Old Sindhi. The more distinct vocabulary and structure of Jataki have preserved some archaic forms similar to those of Sindhi. I had called attention to these convergences in the 2nd edition of my 'History of Sindhi Language and Literature' (1980).

However, there remained the need for further study after these preliminary observations. This monograph is an attempt in that direction and should prepare the way for an indepth study of this interesting subject in the area of historical linguistics.

Presently, the common speech of the Mir-Jat (Baloch) clans of Sindh/ Balochistan (Pakistan) and of the Thatiar-Jat (Baloch) clans of Kachh (India) is more extensive in its distinctive vocabulary and structures, though traces of the same can be discerned in the speeches of the other Jat- Baloch clans in Sindh.

There has been considerable confusion due to the similar nomenclature of three different ethnic stocks, These are the Jaat (جاٹ) of India, the Jutt (جَٹ) of the Punjab (Pakistan), and the Jat (جت , with a soft 't') of Balochistan, Sindh and Kachh inhabitating the coastal belt of the Arabian sea and the contiguous inland regions. In order to distin-

Sindhi Language Authority Book No (76)

JATAKI BOLI

By: N.A.Baloch
Assisted by: Muneer Ahmed Mirjat
Edition: First, 2003
Quantity: 500
Printed by: Sindhica Academy, Karachi
Published by: Sindhi Language Authority, National Highway
Hyderabad 71000 Sindh, Pakistan
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.
Tel 0221-9240050-53
Fax 0221-9240051
E-mail. sindhila@yahoo.com, sindhila1@hotmail.com
Price: Rs. 50/=, $ 5, ₤3

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو

Catalogue Reference
Baloch N.A
Sindhi Language
Jataki Language
Sindhi Language Authority
ISBN: 969-8194-52-5

JATAKI LANGUAGE

Ethnic Perspective, Grammar, Speech and Lexicon

N.A. Baloch

M.A. LL.B. (Aligrah)

M.A, Ed. D. (Columbia, N.Y)

Assisted by

Muneer Ahmed Mir Jat

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

Hyderabad, Sindh, Pakistan

1424 H/ 2003 AD

سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، پنهنجي مقصدن کي آڏو رکندي،
سنڌ جي جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائي ويندڙ سنڌي ٻوليءَ
جي لهجن، محاورن ۽ ٻين مقامي ٻولين جي تقابلي جائزن
تي ڪتاب تيار ڪرائڻ وارو ڪم ٻه پنهنجي ذمي ڪنيو
آهي. هي ڪتاب 'جتڪي ٻولي' پڻ ان سلسلي جي
ڪڙي آهي.